

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
КООПСУЗДУК МАМЛЕКЕТТИК КОМИТЕТИ

КЫЙНООЛОР ЖӨНҮНДӨ АРЫЗДАР ЖАНА БИЛДИРҮҮЛӨР БОЮНЧА ЖАЗЫК ИШТЕРИН ТЕРГӨӨ

Практикалык окуу куралы

Бишкек-2017

УДК 343
ББК 67.99(2)91
К24

Түзүүчүлөр:

М. А. Бусурманкулов – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын прокурор кызматкерлерин кесиптик даярдоо Борборунун улук прокурору, юстициянын 1-класстагы кеңешчиси;

Д. У. Каимова – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын прокурор кызматкерлерин кесиптик даярдоо Борборунун директору, юстициянын 1-класстагы кеңешчиси (төрага);

Л. О. Маданбекова – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын прокурор кызматкерлерин кесиптик даярдоо Борборунун прокурору, юстициянын 3-класстагы кеңешчиси.

Рецензенттер:

Л. Ч. Сыдыкова – Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин проректору, юридика илимдеринин доктору, профессор;

Д. О. Түгөлбаев – Кыргыз Республикасынын УКМКнин Генерал-лейтенант Бакаев А.К. атындагы квалификацияны жогорулатуу жана профессионалдык кайра окутуу институтунун башчысы

Л. Ю. Усманова – Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун орун басары;

Шакир уулу А. – Ош шаарынын прокурору.

К24 - Кыйноолор жөнүндө арыздар жана билдирүүлөр боюнча жазык иштерин тергөө: практикалык окуу куралы / Д.У. Каимованын жалпы редакциясы астында. – Б.: Triada Print, 2017. – 140 бет.

ISBN 978-9967-28-484-5

Практикалык окуу куралында кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу учурларын тергөө боюнча Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук органдарынын ишмердүүлүгү каралган. Окуу куралында бул жагында текшерүүлөрдү жүргүзүү усулдары, кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү, ошондой эле кыйноолорду колдонуу фактылары боюнча жазык иштерин тергөөнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү сунуш кылынган.

Окуу куралы Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук органдарынын тергөөчүлөрү жанат оперативдүү кызматкерлери үчүн арналган. Ал ошондой эле кыйноолорго жана башка ырайымсыз мамиле кылууга каршы аракеттенүү маселелерине кызыккан башка адистер үчүн да пайдалуу болушу мүмкүн.

ISBN

ЕККУнун Бишкектеги Программалык кеңсесинин каржылык колдоосу менен жарыяланды. Мында камтылган авторлордун ой-пикирлери, маалыматтары, чечмелөөлөрү менен корутундулары сөзсүз түрдө эле ЕККУ менен ЕККУга мүчө мамлекеттердин позициясын билдирбейт. ЕККУ бул басылмада камтылган маалыматка байланышкан каалагандай зыян же чыгашалар үчүн эч кандай жоопкерчилик тартпайт.

К 1203021300-17

ISBN 978-9967-28-484-5

УДК 343

ББК 67.99(2)91

© Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы, 2017

© Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын прокурор кызматкерлерин кесиптик даярдоо Борбору, 2017

© Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети, 2017

© Кыргыз Республикасынын УКМКнин Генерал-лейтенант Бакаев А.К. атындагы квалификацияны жогорулатуу жана профессионалдык кайра окутуу институту, 2017

МАЗМУНУ

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	7
КИРИШҮҮ.....	8
1-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРДУН АНЫКТАМАСЫ ЖАНА НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИ.....	11
2-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРДУ КОЛДОНУУГА ЖАНА ЫРАЙЫМСЫЗ МАМИЛЕГЕ АБСОЛЮТТУУ ТЫЮУ САЛУУ	18
3-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРГО КАРШЫ КҮРӨШҮҮ ЖАГЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛ АРАЛЫК-УКУКТУК МИЛДЕТТЕНМЕЛЕРИ.....	23
3.1. Кыйноолорду криминализациялоо жөнүндө мыйзамды кабыл алуу жана аны жүзөгө ашырууну камсыз кылуу милдеттенмелери. Кыйноолорду эффективдүү криминализациялоо.....	24
3.2. Чыгарып жибербөө.....	26
3.3. Квалификациялуу кадрларды даярдоо милдеттенмелери.....	27
3.4. Усулдарды жана практикаларды кайра кароо	28
3.5. Кыйноолор менен алынган көрсөтмөлөрдү пайдаланбоо.....	29
3.6. Ордун толтуруу жана компенсациялоо.....	31
3.7. Кыйноолор жөнүндө билдирүүлөрдү эффективдүү тергөө милдеттенмеси.....	33
4-БӨЛҮК. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫНДА КЫЙНООЛОРДОН КОРГООНУН НЕГИЗГИ КЕПИЛДИКТЕРИ	54
4.1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодексиндеги “Кыйноо” кылмышынын курамы.....	54
4.2. Кыйноолордон юридикалык коргоого кепилдик болгон механизмдер	59
4.2.1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы.....	59
4.2.2. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодекси.....	61
4.2.3. Кылмыштарды жасоо жагынан шек туудурган жана айыпталып кармалган адамдарды камакта кармоонун тартиби жана шарттары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.....	67

5-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРДУ КОЛДОНУУ ЖӨНҮНДӨ АРЫЗДАРДЫ ЖАНА БИЛДИРҮҮЛӨРДҮ КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ..... 81

5.1. Кыйноолорду колдонуу жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кабыл алууну жана кароону уюштуруу	81
5.2. Текшерүү иш-чараларын жүргүзүү жана процессуалдык чечимдерди кабыл алуу	84
5.2.1. Окуя болгон жерди кароо	85
5.2.2. Экспертиза дайындоо	87
5.2.3. Кыйноонун болжолдуу курмандыгын сурамжылоо	91
5.2.4. Кыйноого туш болгондугун ырастаган адамдан алынууга тийиш болгон маалымат.	94
5.2.5. Болжолдуу күнөөкөрлөрдүн түшүнүктөрү.....	96

6-БӨЛҮК. КЫЙНОО ФАКТЫЛАРЫ БОЮНЧА КЫЛМЫШ ИШТЕРИН ТЕРГӨӨНҮН УСУЛУ

6.1. Окуя болгон жерди кароо жана кылмыштын белгилерин белгилөө боюнча рекомендациялар	100
6.1.1. Пландарга жана схемаларга коюлган талаптар	102
6.1.2. Фотого тартуу	103
6.1.3. Видеожазуу жана киного тартуу.....	106
6.1.4. Үн жазуу	107
6.1.5. Кандын тактары.....	108
6.1.6. Шилекейдин тактары.....	113
6.1.7. Чачтар. Чачтардын жалпы мүнөздөмөсү	115
6.1.8. Микробөлүкчөлөр.....	117
6.2. Кээ бир тергөө амалдарын жүргүзүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү.....	118
6.2.1. Жапа чеккендерди жана күбөлөрдү коргоо.....	119
6.2.2. Суракка алуу	119
6.3. Соттук экспертизалардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу тактикасы.	133
6.4. “Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу)	135

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

138

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

ЖАМК	КР Өкмөтүнө караштуу жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы
АУЕС	Адам укуктары боюнча Европа соту
УКИ	Убактылуу кармоо изолятору
Кыйноолорго каршы Конвенция	Кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнө каршы Конвенция
ООНдун АУК	ООНдун адам укуктары боюнча Комитети
ООНдун ККК	ООНдун кыйноолорго каршы Комитети
КР	Кыргыз Республикасы
ЖСУЭП	Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт
НПО	Өкмөттүк эмес уюмдар
ЕККУ	Европада коопсуздук жана кызматташтык боюнча уюму
ИИО	Ички иштер органдары
ООН	Бириккен Улуттар Уюму
РИИБ	Райондук ички иштер бөлүмдөрү
ТИ	Тергөө изолятору
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
Стамбул протоколу	Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү принциптери
ООНдун АУЖКБ	ООНдун адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын Башкармасы

КИРИШҮҮ

КР Конституциясы адамдын укуктары жана эркиндиктери мамлекеттин жогорку баалуулуктарына кире тургандыгын белгилейт, эч ким кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнө дуушар болбошу керек. Кыйноолорду колдонууга тыюу салуу жазык иштери жана администрациялык укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча өндүрүштүн тартибин, кылмыш жасады деп шектелген жана айыпталган, администрациялык кармоого кабылган адамдарды камакта кармоонун тартибин жана шарттарын, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана социалдык камсыз кылуу системасынын адистештирилген мекемелеринде болуу тартибин жана шарттарын аныктаган Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларында бекемделген. Буга карабастан Кыргызстан мурдагыдай эле кыйноолор актуалдуу көйгөй бойдон калууда.

Болжол менен кыйноо учурларынын 90%ы ички иштер органдарынын кызматкерлери тарабынан кармоонун алгачкы сааттарында жана моюнга алган көрсөтмө алуу үчүн кылмыш жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү тергөөгө чейинки текшерүү учурунда колдонулат. Ошону менен бирге кыйноолор башка мамлекеттик органдардын кызматкерлери тарабынан да колдонулат. Бирок, бир катар себептерден улам тергөөгө таандуулугу боюнча ишмердиктин өзгөчөлүгүнө байланыштуу кыйноо колдонуунун масштабы аларда кыйла аз.

Кыйноону колдонуу адам укуктарын одоно бузуу гана эмес, ошондой эле КР Кылмыш-жаза Кодексинде каралган оор кылмыш катары да квалификацияланат. Ушуга байланыштуу кыйноолорду жана ырайымсыз мамиленин алдын-алуу жана бөгөт коюу улуттук укук коргоо органдарынын бүткүл системасынын башкы артыкчылыктарынын бири болуп саналат.

Укук коргоо органдарынын кыйноолорго каршы ийгиликтүү күрөшүнүн маанилүү кепилдиги болуп көз карандысыздык, калыстык, кечиктирилбестик жана кылдаттык принциптеринин негизинде арыздарды жана билдирүүлөрдү эффективдүү тергөө аркылуу күнөөлү адамдарга карата жазанын сөзсүз болушун кам-

сыз кылуу саналат.

“Кыйноо” катары квалификацияланган кылмыштарды тергөө анын көмүскө жана көрүнбөс мүнөзүнөн улам белгилүү кыйынчылыктарга туш болот. Кыйноону колдонуу фактылары андай кылмыш толук ачыктык шартында жасалган жана аны далилдөө процессинин өзү эч нерсе менен кыйындабаган сейрек учурларда гана кыйынчылыксыз белгилениши мүмкүн. Басымдуу көпчүлүк учурларда кыйноолор кылмыштын далилдөө кыйын болгон түрлөрүнө кирет.

Соңку мезгилде КР Башкы прокуратурасы тарабынан кыйноолорду тергөөнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу, анын ичинде кыйноолор жөнүндө арыздар жана билдирүүлөр боюнча тергөөгө чейин текшерүү өндүрүшүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча прокурор кызматкерлер үчүн практикалык окуу куралдары иштеп чыгуу жана кыйноолор боюнча жазык иштерин тергөө, КР Башкы прокуратурасына караштуу прокурор кызматкерлерди кесиптик даярдоо Борборунун окуу планына кыйноолорду тергөөгө байланыштуу маселелерди киргизүү жана практикалык окуу куралынын негизинде тренингдердин сериясын өткөрүү, Кыргызстанда кыйноолорго каршы Коалиция менен кыйноолор жөнүндө билдирүүлөрдү кароонун жана тергөөнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу маселеси боюнча кызматташтыкты жигердештирүү үчүн бир катар чаралар көрүлгөн.

2016-жылдын 11-декабрындагы референдумдун натыйжалары боюнча КР Конституциясына киргизилген өзгөртүүлөрдөн улам кыйноолор жөнүндө арыздар жана билдирүүлөр боюнча жазык иштерин тергөө КР Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин (мындан ары – КР УКМК) тергөө бөлүмүнүн өзгөчө компетенциясына берилген.

КР УКМК тергөө бөлүмүнүн тергөөчүлөрү татаалдыктын ар кандай категориясындагы жазык иштерин тергөөдө зор тажрыйбага ээ, бирок кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү текшерүүнүн жана бул категориядагы жазык иштерин тергөөнүн өз өзгөчөлүктөрү бар, аны эффективдүү тергөө максатын камсыз кылуу үчүн эске алып коюу керек.

Ушул практикалык окуу куралы Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жаза-

лоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү принциптерине (Стамбул протоколу) ылайык иштелип чыккан жана КР УКМК тергөөчүлөрүн эффективдүү тергөөнүн эл аралык-укуктук стандарттарынын мазмуну менен тааныштырууга багытталган. Окуу куралында ошондой эле кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун усулдары жана кыйноолорду колдонуу фактылары боюнча жазык иштерин тергөөнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү берилген.

Окуу куралы улуттук коопсуздук органдарынын тергөөчүлөрү жана оперативдүү кызматкерлери үчүн арналган. Ал ошондой эле кыйноолорго жана ырайымсыз мамиле кылуунун жана жазалоонун башка түрлөрүнө каршы аракеттенүү маселелерине кызыккан башка адистер үчүн да пайдалуу болот.

1-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРДУН АНЫКТАМАСЫ ЖАНА НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИ

Бардык адамдарды кыйноодон жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнөн коргоо жөнүндө Декларацияга ылайык¹ **“кыйноо ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган өтө катуу жана атайын түрү болуп саналат”** .

Кыйноолордун юридикалык аныктамасы кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнө каршы Конвенциянын² (мындан ары – кыйноолорго каршы Конвенция) 1-беренесине кошулган, ал кыйноону төмөнкүдөй аныктайт: «кайсы-бир адамдан же үчүнчү жактардан маалымат алуу же моюнга алдыртуу үчүн атайылап катуу оорутуу же физикалык же адептик запкы келтирүү, аны ал же үчүнчү жак жасаган же жасады деп шектелген аракет үчүн жазалоо, ошондой эле аны же үчүнчү жакты ар кандай мүнөздөгү басмырлоого негизделген ар кандай себептер боюнча коркутуу же мажбурлоо боюнча ар кандай аракеттер, мында андай оорутуу же запкы мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка адамдар тарабынан же аларды шыкактоосу менен же алардын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен жасалат. Бул аныктамага мыйзамдуу санкциялардын натыйжасында пайда болгон, ал санкциялардан ажыралгыс же алар тарабынан капилеттен келип чыккан оорутуу

¹ ООНдун Башкы Ассамблеясынын 1975-жылдын 9-декабрындагы 3452 (XXX) резолюциясы менен кабыл алынган.

² ООНдун Башкы Ассамблеясынын 1984-жылдын 10-декабрындагы 39/46 П резолюциясы менен кабыл алынган.

жана запкы кошулбайт”.

Мына ушун конвенциялык аныктамага негизденүү менен кыйноолордун төмөнкүдөй негизги элементтери (белгилери) бөлүп көрсөтүлөт:

1) катуу оорутуунун же физикалык же адептик запкы келтирүүнүн атайылап жасалган мүнөзү;

2) төмөнкү максаттар үчүн оорутуу жана запкы келтирүү:

а) курмандыктан же үчүнчү жактан маалымат алуу же моюнга алдыртуу;

б) курмандык же үчүнчү жак жасаган же курмандык же үчүнчү жак жасады шектелген аракет үчүн жазалоо;

в) курмандык же үчүнчү жакты коркутуу же мажбурлоо;

г) ар кандай мүнөздөгү басмырлоо;

3) төмөнкүлөр тараптан оорутуу жана запкы келтирүү:

а) мамлекеттик кызмат адамдары;

б) расмий катары чыккан башка адамдардын шыкактоосу, же билип туруп же унчукпаган макулдугу менен.

Кыйноолордун элементтерине негизденүү менен кыйноолор жөнүндө арыздар, билдирүүлөр боюнча текшерүүлөрдү жүргүзүп жана ушул категориядагы иштерди тергеп жаткан адамдар үчүн маанилүү болгон кээ бир тыянактарды чыгарууга болот.

Атайылап жасалган аракет, ошондой эле аракетсиздик да кыйноо болуп саналышы мүмкүн, мында кыйноо колдонууга күнөөлү адам ушундай аракетсиздиктин кесепети катуу оорутуу же запкы келтирүү болуп калышын моюнга алууга милдеттүү болот

Төмөнкү аракеттерди (аракетсиздикти) кыйноо катары кароо керек:

а) физикалык запкы гана келтирбестен, ошондой эле анын кесепетинен адептик запкыга туш болуу;

б) натыйжасында түздөн-түз кыйноолорго туш келген адам гана эмес, ошондой эле үчүнчү жак да маалымат берип жана моюнга алышы (мындай учурда кыйноонун курмандыгы катары

үчүнчү жакты да кароо керек, анткени ал адептик запкыга туш болгон).

Кыйноонун оорутуп жана запкы келтирүүнүн жүйөлөрү же себептери менен байланышкан өзгөчөлүү максаты болушу керек, мында:

а) кыйноо маалымат (моюнга алдыруу, башка мүнөздөгү маалымат) алууга гана эмес, ошондой эле адам жасаган же ага жасады деп күнөө тагылган аракеттер үчүн аны жазалоого багытталышы мүмкүн;

б) кыйноо объектин же үчүнчү жакты кайсы-бир аракетти жасоого же аны жасоодон баш тартууга мажбурлоого багытталган аракет (аракетсиздик) да кыйноо катары квалификацияланышы мүмкүн;

в) адамдын расага, улутка, динге, социалдык, тилдик, жыныстык, курактык же башкага таандыктыгына байланыштуу, ошондой эле анын белгилүү суроолор боюнча белгилүү багыттагы же позициядагы ишмердигине байланыштуу физикалык оорутуу же запкы келтирүү да кыйноо болуп саналат.

Кыйноонун максатка багытталгандыгы жөнүндө ченем дизъюнктивдүү колдонулат, б.а. бул элементти белгилөө үчүн эске алынган максаттардын жок дегенде биринин болушу жетиштүү болот.

Оорутуу жана запкы келтирүү кыйноолорго каршы Конвенциянын колдонулушуна туш келиши үчүн мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка же аларды шыкактоосу же алардын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен аракеттенген адам кыйноонун субъекти болушу керек. Ошентип, адамга карата ар бир жолку мыйзамсыз зомбулуктун тигил же бул формасынын колдонулушунда мамлекеттин өкүлү түздөн-түз зыян келтирүүчү болуп саналышы керек экендигинин эч кандай милдеттүү талаптары жок. Оорутуу жана запкы келтирүү мамлекеттик эмес субъекттер тарабынан, мисалы камакта жаткан курмандыктын камералаштары тарабынан жасалышы мүмкүн. Адамдын укуктарынын эл аралык укуктары милдеттүү талап катары андай мамлекеттик эмес субъект жок дегенде кызмат адамынын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен аракеттениши керектигин гана белгилейт. Ушундай кырдаалда кызмат адамы бузуунун объ-

ективдүү тарабынын түздөн-түз аткаруучусунун шериги (мисалы, көмөкчүсү же шыкакчысы) катары чыгат. Эгерде кызмат адамы мыйзамсыз зомбулукка тике да, кыйыр да тартылбаса, мындай жосун адамдын укуктарынын эл аралык укуктары ал терминге берген сөздүн түз маанисинде кыйноо болуп саналбайт. Андай аракет ички мамлекеттик укук боюнча башка кылмыш, мисалы – уруп-согуп кыйноо катары квалификацияланышы мүмкүн.

“Кыйноо” түшүнүгүн юридикалык маанисинде аныктоо үчүн бардык негизги үч элементтин (белгилердин) так топтолушу зарыл.

Кыйноолорго каршы Конвенция “кыйноо” түшүнүгүн аныктоодо “мыйзамдуу санкциялардын натыйжасында пайда болгон, ал санкциялардан ажыралгыс же алар тарабынан капилеттен келип чыккан оорутуу жана запкы кошулбай” тургандыгын атайын баса белгилеген. Башкача айтканда, кыйноону адамга оорутуу жана запкы келтирген, бирок мыйзамга ылайык жасалган, мисалы, кылмышка бөгөт коюу, шектүүнү кармоодо, качууга аракет кылганда каршылыкты тыюу максатында жана башка мыйзамдуу мамлекеттик функцияларды аткарууда келтирилген аракеттерден айырмалоо керек.

Бирок кыйноолор эл аралык укук боюнча кылмыш болуп санала тургандыгын, демек, эл аралык укуктун улуттук укуктардан үстөмдүк кылуу принцибине ылайык “мыйзамдуу санкция” түшүнүгү ар кандай эле ички мамлекеттик мыйзамга эмес, ал эл аралык укукка карама-каршы келбегендерге гана тиешелүү экендигин эске алып коюу керек. Жазалоонун эл аралык стандарттарга ылайык келбеген түрлөрү бул өзгөчөлүккө туш келбейт, ошондуктан кыйноонун негизги үч элементин (белгилерин) ырастоодо кыйноо катары квалификацияланышы мүмкүн. Мындай чечмелөө улуттук мыйзамдын негизинде кыйноолорду легалдаштыруу жолу менен ал үчүн мамлекеттин жоопкерчиликтен качууга болгон аракетин жокко чыгарат¹.

Адам укуктары боюнча эл аралык документтер кыйноолорго гана эмес, ошондой эле ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мами-

¹ Сауд Аравиясына карата ККК корутунду эскертүүлөрү (2002-ж.), UN doc. CAT|C|CR|28|5, п.п.4,8.

ле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнө да тыюу салат¹. Алсак, кыйноолорго каршы Конвенцияга ылайык: “Ар бир катышуучу-мамлекет анын юрисдикциясында турган ар кандай аймакта ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган башка актылар мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка адамдар тарабынан же аларды шыкактоосу менен же алардын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен жасалган 1-беренедө камтылган кыйноо деген аныктамага туш келген актыларды болтурбоого милдеттенет².”

Ырайымсыз мамиле деп негизсиз күч менен оорутуу, олуттуу физикалык ыңгайсыздык, адамдын организминин функциялары үчүн жагымсыз шартка жайгаштыруу менен байланышкан мамилени, эгерде андай оорутуу катуу болбогон учурларды түшүнүү керек.

Ырайымсыз жазалоо деп негизсиз күч менен оорутуу менен байланышкан, эгерде андай оорутуу катуу эмес жана запкыга алып келбеген жазалоону түшүнүү керек.

Кадыр-баркты басмырлоочу мамиле деп адамга күч менен оорутуу колдонуу менен байланышпаган, бирок аны башка адамдардын алдында же өзүнүн көзүнчө негизсиз кемсинтүүнү же ал жана башка адамдар басмырлоочу катары колдонуп жана карабаган учурда, аны биздин коомдо кабыл алынган адамдын өкүм сүрүшүнүн шартына ылайык келбеген кемсинтүүчү абалга койгон мамилени түшүнүү керек.

Кадыр-баркты басмырлоочу жазалоо деп жазалануучуну адамдын организминин кадимкидей өмүр сүрүшүн кыйындаткан же жазалануучунун социалдык статусун негизсиз жана олуттуу төмөндөтүүгө багытталган абалга коюу менен байланышкан жазаны түшүнүү керек.

¹ АУЖД (5-берене), ЖСУЭП, (7-берене) Адамдын жана элдердин укуктары боюнча Африка хартиясы (5-берене), Адамдын укуктары боюнча Араб хартиясы (5-берене), кыйноолорго каршы Конвенция жана кыйноолордун жана ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиленин же жазанын алдын-алуу боюнча Европа конвенциясы.

² Кыйноолорго каршы Конвенция, 16-берене.

Адамдын укуктары боюнча эл аралык келишимдер кыйноолордун жана ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиленин же жазанын ортосунда айырмачылыктарды жүргүзүүнү талап кылбайт, анткени андай ар кандай мамилелерге бирдей даражада мамлекет тарабынан анын эл аралык укуктук милдеттенмелеринин алкагында жол берилбөөгө тийиш.¹

Иш жүзүндө “кыйноо” менен “ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиленин же жазанын” ортосунда айырмачылыктарды жүргүзүү белгилүү учурларда өтө кыйын болот. Адам укуктары боюнча ООНдун Комитети (мындан ары – АУК) белгилегендей, ал “иштин бардык жагдайларына ... мамиле кылуунун узактыгына жана ыкмасына, анын физикалык же психикалык кесепеттерине, ошондой эле курмандыктын жынысына, курагына жана ден соолугунун абалына” байланыштуу болот.²

Ошондой болсо эки түшүнүк тең мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка адамдар тарабынан же аларды шыкактоосу менен же алардын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен жасалган катуу психикалык же физикалык таасирди камтыйт.

1-таблица. Кыйноонун жана ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиленин же жазанын салыштырма мүнөздөмөсү

Кыйноолор	Ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиленин же жазанын кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрү
Эмне жасалган?	
Атайылап <u>катуу</u> физикалык же адептик оорутуу же запкы келтирүү	Атайылап <u>өтө катуу</u> физикалык же адептик оорутуу же запкы келтирүүгө атайылап жол берүү

¹ Кыйноолорго каршы Конвенция, 16-берене. 16 п.1.

² KKK, Vuolanne v. Finland, сообщение №265/1087, 9.2-п.

Ким жасаган?	
Мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка адамдар	Мамлекеттик кызмат адамы же расмий катары чыккан башка адамдар
Эмне максатта жасалган?	
<u>Төмөнкүлөр үчүн жасалат:</u> а) маалымат алуу же моюнга алдыруу; б) жасаган аракети үчүн жазалоо; в) коркутуу же мажбурлоо; г) басмырлоо	<u>кайсы-бир белгилүү максатсыз жасалат</u> -

1-таблицада келтирилген кыйноолор менен ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиленин же жазанын кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн салыштыруу мүнөздөмөлөрү бул түшүнүктөрдүн ортосундагы айырмачылыктар негизинен төмөнкүлөрдөн келип чыгат:

келтирилген запкынын катуулугунун даражасындагы айырмадан;

колдонуунун тигил же бул конкреттүү максатынын далилдеринен.

2-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРДУ КОЛДОНУУГА ЖАНА ЫРАЙЫМСЫЗ МАМИЛЕГЕ АБСОЛЮТТУУ ТЫЮУ САЛУУ

Адам укуктарынын Жалпы декларациясынын 5-беренесине ылайык “эч ким кыйноолорго жана ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилеге же жазалоого кириптер болбошу керек”.

ЖСУЭП 7-беренеси аталган Декларациянын ушул жобосун милдеттүү юридикалык ченем катары сөзмө-сөз келтирген. Ушул эле жобону адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо жөнүндө Европа конвенциясы (3-берене), адамдын жана элдердин укуктары боюнча Африка хартиясы (5-берене), адам укуктары боюнча Араб хартиясы (5-берене) кайталап берген. Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө Конвенциясынын 3-беренеси региондук деңгээлде “эч ким кыйноолорго жана ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилеге же жазалоого кириптер болбошу керек” экендигин кайрадан ырастаган.

Гуманитардык укуктун эл аралык келишимдерине жана ченемдерине кошумча жумшак укук деп аталган көп сандаган документтер иштелип чыккан. Алар милдеттүү эмес, бирок макулдашылган принциптер болуп саналат, аны кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароодо, ошондой эле ушул категориядагы иштерди тергөөдө тергөөчүлөргө олуттуу жардам көрсөтө турган бардык мамлекеттер жолдоого тийиш. Андай документтерге төмөнкүлөр кирет:

- Бардык адамдарды кыйноолордон жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиленин же жазанын кадыр-баркты ба-

смырлоочу түрлөрүнөн коргоо жөнүндө Декларация (1975-ж.);

- Укук тартибин кармап туруу боюнча кызмат адамдарынын жүрүш-туруш Кодекси (1979-ж.);

- Камактагыларды жана кармалгандарды кыйноолордон жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиленин же жазанын кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнөн коргоодо саламаттыкты сактоо кызматкерлеринин, өзгөчө врачтардын ролуна тиешелүү медициналык этика принциптери (1982-ж.);

- Кылмыштардын жана бийликтин кыянаттыктарынын курмандыктары үчүн сот адилеттигинин негизги принциптеринин Декларациясы (1985-ж.);

- Жашы жете электерге карата сот адилеттигин жүргүзүүгө тиешелүү ООНдун минималдуу стандарттык укуктары (Пекин укугу) (1985-ж.);

- Кайсы гана формада болбосун кармоого жана камакка алууга дуушар болгон бардык адамдарды коргоо принциптеринин топтому (1988-ж.);

- Юристердин ролуна тиешелүү негизги принциптер (1990-ж.);

- Куугунтуктоо жүргүзгөн адамдардын ролуна тиешелүү жектөөчү принциптер (1990-ж.);

- Укук тартибин кармап туруу боюнча кызмат адамдарынын күч жана ок атуучу курал колдонушунун негизги принциптери (1990-ж.);

- Өкүмдөрдү мыйзамсыз, ээн баштык жана тездик менен аткарууну эффективдүү алдын-алуунун жана тергөөнүн принциптери (1990-ж.);

- Бардык адамдарды мажбурлап жок болуудан коргоо жөнүндө Декларация (1992-ж.);

- Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү принциптери (Стамбул протоколу) (1999-ж.);

- Адам укуктары жагында эл аралык ченемдерди одоно бузуунун жана эл аралык гуманитардык укуктарды олуттуу бузуулардын курмандыктары үчүн укуктук коргоо жана зыяндын ордун толтуруу укуктарына тиешелүү негизги принциптер жана жетек-

төөчү жоболор (2005-ж.);

- Жазыктык сот адилеттиги системасында юридикалык жардамга жеткиликтүүлүккө тиешелүү ООНдун принциптери жана жетектөөчү жоболору (2012-ж.).

Кыйноолорго жана ырайымсыз мамиле кылууга тыюу салган эл аралык документтер анын абсолюттуу мүнөзүн тааныйт. Бул ушул ченем жарым-жартылай жокко чыгаруунун же чектөөлөрдүн предмети болушу мүмкүн эмес дегенди билдирет. Белгилүү учурларда, мисалы, куралдуу кагылышуулардын же өзгөчө кырдаалдардын учурунда мыйзам боюнча чектелип же токтотула турган кээ бир башка негизги укуктардан жана эркиндиктерден айырмаланып, кыйноолорго тыюу салуу эч качан негизсиз өзгөртүлүшү же чектелиши мүмкүн эмес: кыйноолорго бардык учурларда жана ар кандай жагдайларда тыюу салынат.

Алсак, ЖСУЭП 4-беренесине ылайык катышуучу-мамлекеттер өзгөчө кырдаалдардын учурунда ЖСУЭП алкагында өз милдеттенмелеринен “четтеп” же алардын колдонулушун токтото тура алат, эгерде андай четтөө “абалдын өтө олуттуулугу” менен акталса. Бирок ЖСУЭП 7-беренесинде каралган “эч ким кыйноолорго жана ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилеге же жазалоого кириптер болбошу керек” экендиги жөнүндө укукту кошуп алганда бир катар укуктардан четтөө эч бир жагдайда жол берилгис болуп саналат.

Кыйноолорго каршы Конвенция төмөнкүлөрдү белгилейт: «Мейли согуш абалы же согуш коркунучу, ички саясий туруксуздук же башка ар кандай өзгөчө абал болсун, эч бир өзгөчөлүү жагдай кыйноолорду актоо катары келтирилиши мүмкүн эмес»¹. «Жогору турган начальниктин же мамлекеттик бийликтин буйругу кыйноолорду актоо катары кызмат кыла албайт»².

Кыйноолордон эркин болуунун абсолюттук мүнөзү АУК жана ККК кошуп алганда ООНдун адам укуктарын сактоого көз салуу органдары тарабынан бир добуштан ырасталган.

Алсак, АУК жалпы тартиптеги №20 Эскертүүсүндө мындай деп

¹ Кыйноолорго каршы Конвенция, 2(2)-бер; ККК жалпы тартиптеги № 2 эскертүүсү, 10.4-п.

² Кыйноолорго каршы Конвенция, 3-бер.

баса белгиленген: «7-берененин тексти (ЖСУЭП) эч кандай чек-төөлөргө жол бербейт. Комитет Пакттын 4-беренесинде каралган өзгөчө абал учурунда да 7-беренеден эч кандай четтөөгө уруксат берүү каралбагандыгын дагы бир жолу ырастайт, жана анын жоболору күчүндө калат... Эч кандай себеп, анын ичинде жогору турган адамдын же мамлекеттик бийликтин буйругу 7-беренени бузууну актоо үчүн негиз же жеңилдетүүчү жагдай катары кызмат кылышы мүмкүн эмес»¹.

Кыйноолорго каршы Конвенция боюнча милдеттенмелердин аткарылышы жөнүндө экинчи мезгилдүү докладда Израилдин бийликтери суракка алуунун кээ бир ыкмаларын колдонууну актоого аракет кылган, алар аны терроризмге каршы күрөштүн зарыл каражаты катары көрсөтүп жана ушундай ыкмалардын аркасында алар "пландаштырылган 90 террористтик чабуулду болтурбай, көп сандаган адамдардын өмүрүн сактап калдык" деп ырасташкан². ККК Израиль улуттук коопсуздукка коркунуч катары терроризм маселесин чечүүдө татаал дилемманын алдында калгандыгын моюнга алып, бирок: «...1-беренеден (кыйноо) тыюу салынган аракеттерди Комитеттин алдында актоо үчүн өзгөчө жагдайларга шилтеме жасоого жол берилбей" тургандыгын баса белгилеген³.

Адам укуктары боюнча Европа соту (мындан ары – АУЕС) өз чечимдеринде кыйноолорго тыюу салуунун абсолюттуу мүнөзүн баса белгилеп, бул ченем курмандыктын уят кылуучу жүрүштүрүшүнө же кылмыштын мүнөзүнө, ошондой эле мамлекеттин коопсуздугуна кандай гана коркунуч келтирилгендигине карабастан колдонула тургандыгын көрсөткөн. Аксойдун (Aksoy) Түркияга каршы иш боюнча өз чечиминде Сот кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге кириптер болбоо укугунун эсебинен мамлекеттин коопсуздугунун таламдарын камсыз кылуунун жол берилгистигине көңүл бурган. «Ал түгүл уюшкан терроризмге жана

¹ Жалпы тартиптеги №20 Эскертүү, 3-п.

² Кыйноолорго каршы Конвенция боюнча Израилдин экинчи мезгилдүү доклады (1996-ж.), UN doc. CAT/C/33/Add.2/Rev.1, п.п. 2-3, 24.

³ Израилге карата корутунду эскертүү (1997-ж.) UN doc. CAT/C/18/CRP1/Add.4, п.134.

кылмыштуулукка каршы күрөшүү сыяктуу эң катаал жагдайларда да Конвенция абсолюттуу маанисинде кыйноолорго же адамгерчиликсиз, мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнө тыюу салат»¹

Кыйноолорго тыюу салуунун абсолюттуу мүнөзү *jus cogens* категориялык статусунун эсебинен күчөйт, ал ага фундаменталдык жана апелляциясыз мүнөз берген².

Эл аралык укуктар жөнүндө Вена конвенциясына ылайык бул «мамлекеттердин эл аралык шериктештиги тарабынан четке кагуу жол берилгис ченем катары кабыл алынып жана таанылган жана ал ушундай эле мүнөздөгү эл аралык жалпы укуктан кийинки ченем менен гана өзгөртүлүшү мүмкүн»³.

Jus cogens статусу мамлекеттер тарабынан ошондой эле юридикалык күчкө ээ болбогон улуттук мыйзамдары жана келишимдердин жардамы менен талашылышы мүмкүн эмес экендиги маанилүү. Ошентип, эч бир келишим, эгерде ал *jus cogens* ченемине карама-каршы келсе түзүлүшү мүмкүн эмес жана эгерде алар ченемге карама-каршы келсе эч бир мыйзам кабыл алынбайт, ал эми *jus cogens* ылайык келбеген ар кандай ченем анык эмес болуп саналат.

¹ АУЕК чечимие, *Aksoy v. Turkey*, №21987/93.

² Императивдик ченем (*лат. jus cogens*) — укук ченеми, ал белгилүү, категориялык формада билдирилген жана диспозитивдик ченемден айырмаланып анын адресаттарынын демилгеси боюнча өзгөртүлүшү мүмкүн эмес.

³ Эл аралык келишимдер укугу жөнүндө Вена Конвенциясы (1969-ж.), 53-берене.

3-БӨЛҮК. КЫЙНООЛОРГО КАРШЫ КҮРӨШҮҮ ЖАГЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛ АРАЛЫК-УКУКТУК МИЛДЕТТЕНМЕЛЕРИ

Кыргыз Республикасы жогоруда белгиленгендей, ЖСУЭП, кыйноолорго каршы Конвенцияны кошуп алганда кыйноолорду колдонууга жана ырайымсыз мамилеге тыюу салган адам укуктары боюнча ООНдун негизги келишимдеринин катышуучусу болуп саналат. Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган мыйзам менен белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдер Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын курамдык бөлүгү болуп саналат¹.

Эл аралык келишимдер кыйноолорго абсолюттуу тыюу салуунун алкагында катышуучу-мамлекеттердин юридикалык милдеттенмелерин белгилейт. Эл аралык келишимдер укугу жөнүндө Вена конвенциясынын 27-беренесинде баяндалган принципке ылайык катышуучу-мамлекеттер эл аралык келишимдер боюнча өз милдеттенмелерин ыктыярдуу аткарууга милдеттүү. Катышуучу-мамлекет «келишимди аткарбай коюу үчүн актануу катары өздөрүнүн ички укуктарынын жоболоруна шилтеме кыла албайт.²

ЖСУЭП 2(1)-беренеси катышуучу-мамлекеттерге алардын аймагынын чегинде тургандардын бардыгынын жана ушул эл аралык келишимдин 7-беренесинде белгиленген кыйноолордон

¹ 2010-жылы 27-июнда (бүткүл элдик добуш берүү) менен кабыл алынган КР Конституциясы (2016-жылы 11-декабрда (бүткүл элдик добуш берүү) менен референдум тарабынан калы алынган 2016-жылдын 28-декабрындагы №218 КР Мыйзамынын редакциясында), 6-бер.

² Эл аралык келишимдер укугу жөнүндө Вена Конвенциясы, 27-бер.

эркин болуу укугун кошуп алганда ЖСУЭП таанылган алардын юрисдикциясынын астында турган адамдардын укуктарын урматтоонун жалпы милдеттенмелерин жүктөйт жана камсыз кылат. Мамлекеттик башкаруунун бардык (аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот) бутактарынын жана ар кандай (улуттук, облустук жана жергиликтүү) деңгээлдеги мамлекеттик жана өкмөттүк бийлик органдарынын аракеттери өз артынан мамлекеттин жоопкерчилигин алып келиши мүмкүн.¹

Кыйноолорго каршы Конвенция да катышуучу-мамлекеттерге алардын юрисдикциясында турган ар кандай аймактарда кыйноо актыларынын алдын-алуу үчүн эффективдүү мыйзамдык, администрациялык, соттук жана башка чараларды көрүү милдеттенмелерин жүктөйт².

Кыйноолорго жана ырайымсыз мамиленин башка түрлөрүнө тыюу салуудан келип чыккан негизги укуктук милдеттенмелер төмөнкүлөргө барып такалат.

3.1. Кыйноолорду криминализациялоо жөнүндө мыйзамды кабыл алуу жана аны жүзөгө ашырууну камсыз кылуу милдеттенмелери. Кыйноолорду эффективдүү криминализациялоо.

Кыйноолорго каршы Конвенциянын 2-беренеси катышуучу-мамлекеттерге алардын юрисдикциясында турган ар кандай аймактарда кыйноо актыларынын алдын-алуу үчүн эффективдүү мыйзамдык чараларды көрүү милдеттенмелерин жүктөйт. Конвенциянын 4-беренеси кыйноолорду колдонуу аракетин кошуп алганда кыйноолордун ар кандай актыларын улуттук жазык мый-

¹ Жалпы тартиптеги №31 (80) эскертүү. Пактынын катышуучу-мамлекеттери-не жүктөгөн жалпы юридикалык милдеттенмелердин мүнөзү, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 26-май 2004-ж. 2004-жылы 29-мартта кабыл алынган. (2187-жыйналыш).

² Кыйноолорго каршы Конвенция, 2-бер. 1-п.

замдарында криминализациялоону, ошондой эле кыйноолорго катышуу же чогуу катышуу болуп саналган ар кандай жактын аракеттерин криминализациялоону камсыз кылууну талап кылат. Катышуучу-мамлекеттерге андай жосундар үчүн алардын олуттуу мүнөзүн эске алган тийиштүү жаза колдонууну караган милдет жүктөлөт.

Кыйноолорду колдонуудан турган кылмышты адаттагы кол салуудан же башка кылмыштардан айырмаланган катары аныктоо менен кыйноолорго каршы Комитет катышуучу-мамлекеттер Конвенциянын жалпыны камтыган максатын – кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин алдын-алууну түздөн-түз кеңейтте тургандыгына негизденет. Бул кылмыштарды белгилөө жана аныктоо Конвенциянын максаттарына жетишүүгө, атап айтканда, кылмышкерлерди, курмандыктарды жана коомчулукту кошуп алганда ар бир адамдын кыйноолорду колдонуудан турган кылмыштардын өзгөчө оордугуна көңүлүн бурууга көмөк көрсөтөт.

Кыйноо жана ырайымсыз мамиле маселелери боюнча ООН-дун атайын докладчысы, кийинчерээк ККК КР КЖКнын “кыйноо” деген 305-1-беренесинде кыйноолорду колдонуудагы аныктамасы толук эмес жана кыйноолорго каршы Конвенциянын 1-беренесине толук өлчөмдө ылайык келбей тургандыгын белгилеген. Ал кыйноолорду колдонуу үчүн жазык жоопкерчилигин тарткан адамдардын чөйрөсүн “кызмат адамдары” менен чектейт жана расмий катары аракеттенген башка жактардын кыйноолорду колдонуу үчүн жазык жоопкерчилигин карабайт. Демек, потенциалдуу кыйноочулардын кеңири чөйрөсү кыйноолорду колдонуу үчүн жазык жоопкерчилигинен сыртта калышат.

Мунапысты кабыл албоо жана соттук куугунтуктоого жана кылмышкерлерди жазалоого тоскоолдук кылган башка чаралар ККК жалпы тартиптеги №2 Эскертүүсүндө төмөнкү баяндалышта чагылдырылган: “Комитет мунапыс же кыйноолорду жасоого же ырайымсыз мамиле кылууга күнөөлүү адамдарды өз убагында жана укук ченемдүү соттук куугунтуктоону жана жазалоону камсыз кылууну жокко чыгарган жана каалабагандык жөнүндө далилдеген башка юридикалык тоскоолдуктар тийиштүү ченемдер-

ден четтеп кетүүнүн жол берилгистигинин принциптерин бузат деп эсептейт”¹.

3.2. Чыгарып жибербөө

Мамлекет чет өлкөлүк жарандардын өз өлкөсүнө киришине, алардын жашашына жана алардын өлкөдөн чыгарылышына контролдук кылууга укуктуу. Бирок, кыйноолорго каршы Комитеттин катышуучу-мамлекеттери тарабынан чыгарып жиберүү кеп болуп жаткан адам аны чыгарып жиберген учурда ал чыгарылган мамлекетте кыйноолорго туш болушунун реалдуу тобокелдиктери бар деген олуттуу негиз болгон учурларда ошол мамлекеттин жоопкерчилигине алып келиши мүмкүн. Кыйноолорго каршы Конвенциянын 3-беренесинде “бир да катышуучу-мамлекет, эгерде кайсы-бир адамга кыйноолорду колдонуу же ырайымсыз мамиле кылуу коркунучу бар экендигине олуттуу негиз бар болсо анда ал адамды башка мамлекетке чыгарып жиберүүгө, кайра кайтарууга («refouler») же берип коюуга тийиш эмес” экендигин бекемдеген.

Кыйноолорго каршы Конвенциянын 3-беренесинин жоболорунун бузулушу жагында далилдөө жүгү башынан эле арыз ээсине жүктөлөт². Кабыл алуучу мамлекетте кыйноо тобокелдиктери “теориянын алкагынан чыгууга” тийиш, бирок муну менен бирге кыйноонун “өтө ыктымалдыгын” далилдөөнүн зарылчылыгы жок³. Ошондой эле “кыйноолорго туш болуу коркунучу” “жеке жана түздөн-түз” болуп санала тургандыгын белгилөө зарыл.⁴ Арыз ээси андай мамлекетке кайтып келгенде жеке өзү коркунучтарга кабыла тургандыгын далилдешти керек.

“Максудов жана башкалар Кыргызстанга каршы” ишинде АУК “катышуучу-мамлекет берип коюу, чыгарып жиберүү же кууп

1 Жалпы тартиптеги №2 эскертүү (2007-ж.), UN doc. CAT/GC/2, 5-п.

2 КKK Комитети, Жалпы тартиптеги №1 эскертүү (22-берененин контекстинде Конвенциянын 3-беренесин аткаруу) (1998-ж.), UN doc. A/53/44 4-5-пп..

3 КKK Комитети, Жалпы тартиптеги №1 эскертүү, 6-п.

4 Ошол эле жерде, 7-п.

жиберүү аркылуу башка өлкөгө кайтып келгенден кийин адамды кыйноолорду колдонуу же ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнө кабылуу коркунучуна туш кылбоого тийиш экендигин белгилеген. Бул принципти жүзөгө ашыруу улуттук коопсуздук деген пикир же адам шек саналган же күнөөлөнгөн кылмыштуу жүрүш-туруш мүнөзү менен кандайдыр-бир манипуляцияларга көз каранды болбоого тийиш” 1 экендигин белгилеген.

Кыйноолорго каршы Конвенцияда кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге кабылуу коркунучу жөнүндө далилдеген негиздердин бар экендигин аныктоо үчүн компетенттүү бийлик ошол мамлекетте адам укуктарын одоно, чектен чыккан жана жапырт бузуулар туруктуу практикага айланган тийиштүү учурларды кошуп алганда ишке тиешеси бар бардык жагдайларга көңүл бурушу керек.

3.3. Квалификациялуу кадрларды даярдоо милдеттенмелери.

Кыйноолорго каршы Конвенция ар бир катышуучу-мамлекетке камакка алуунун, кармоонун жана абакка камоонун же мамиле кылуунун ар кандай формаларына туш болгон адамдарды камакта кармоого же суракка алууга тиешеси бар укук колдонуу органдарынын персоналын, жарандык же аскердик, медициналык персоналды, мамлекеттик кызмат адамдарын жана башка адамдарды даярдоонун окуу программаларын кыйноого тыюу салууга тиешелүү материалдар жана маалымат менен камсыз кылуу милдеттенмесин жүктөйт. Кыйноолорду колдонууга тыюу салуу ошондой ар кайсы жактардын милдеттерине жана функцияларына тиешелүү эрежелерге жана нускамаларга кошулушу керек.²

Кыйноолорго каршы Конвенцияны аткаруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Экинчи улуттук мезгилдүү докладдын кароонун

¹ Максудов жана башкалар КР каршы иши боюнча ООНдун АУК пикири, 12.4-п.

² Кыйноолорго каршы Конвенция, 10-бер.

натыйжалары боюнча корутунду эскертүүлөрдө ККК төмөнкүлөргө өкүнгөндүгүн билдирди:

- Конвенциянын жоболорун эске алуу менен укук коргоо органдарынын жана сот системасынын кызматкерлерин практикалык даярдоонун деңгээлинин жетиштүү эместигине;

- кармалгандар менен иштеген медициналык персонал үчүн кыйноонун жана ырайымсыз мамиле кылуунун издерин табуу үчүн атайын даярдыктарынын жоктугуна;

- укук бузуулардын, кыйноолордун же ырайымсыз мамиле кылуунун алдын-алуу боюнча колдо бар окуу программаларынын таасири жөнүндө маалыматтын жоктугуна, ККК буларды сунуш кылды:

- кармоолорго, камакка алууга, суракка алууга жана кармалгандар менен иштешүүгө катышкан бардык кызматкерлер, ошондой эле сот органдары үчүн гендердик мамилени эске алуу менен кыйноолорго толук тыюу салууну жана Конвенцияга ылайык катышуучу-мамлекеттердин милдеттенмелери боюнча окуу программаларын күчөтүүнү;

- бардык тийиштүү кадрларга, өзгөчө медициналык кызматкерлерге кыйноолордун жана ырайымсыз мамиле кылуунун белгилерин аныктоо ыкмаларына окутуу жана кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмону (Стамбул протоколу) пайдаланууга милдеттендириүүнү.

3.4. Усулдарды жана практикаларды кайра кароо.

Ар бир катышуучу-мамлекет суракка алууга тиешелүү эрежелерди, нускамаларды, ыкмаларды жана практиканы, ошондой эле камакта кармоонун шарттарын жана анын юрисдикциясынын астында турган ар кандай аймакта кандайдыр-бир кыйноолорго жол бербөө үчүн камакка алууга, кармоого же абакка камоого катышкан адамдар менен мамиле кылууну системалуу түрдө кайра карап турууга милдеттүү.¹

¹ Кыйноолорго каршы Конвенция, 11-бер.

3.5. Кыйноолор менен алынган көрсөтмөлөрдү пайдаланбоо.

Кыйноолорго каршы Конвенциянын 15-беренесинде кыйноолордун астында жасалган ар кандай билдирүү качан ал кыйноолорду жасоого күнөөлөнгөн адамга каршы андай билдирүү жасалгандыгынын далили катары пайдаланылган учурлардан тышкары, кайсы-бир соттук териштирүүнүн жүрүшүндө далил катары пайдаланылууга тийиш эмес экендиги бекемделген.

ЖСУЭП 14-беренесинин 3(g)-пунктуна ылайык ар бир адам ага коюлган ар кандай жазык күнөөсүн кароодо толук теңчиликтин негизинде өзүнө-өзү каршы көрсөтмө берүүгө же өзүн күнөөлү деп таанууга мажбурланышы мүмкүн эмес.

Жалпы тартиптеги №20 Эскертүүдө АУК төмөнкүлөрдү көрсөткөн: «7-берене боюнча бузууларга каршы аракеттенүү үчүн мыйзам кыйноолорду колдонуу же мамиле кылуунун тыюу салынган башка түрлөрүн колдонуу жолу менен алынган билдирүүлөрдү же моюнга алууларды соттук териштирүүлөрдө алгылыктуу катары пайдаланууга же кабыл алууга тыюу салышы маанилүү болуп саналат»¹.

7-берененин ушул аспекти өзүнө-өзү каршы көрсөтмө бербөө укугу жөнүндө ЖСУЭП 14(3)(g)-беренесин толуктайт². Адам укуктары боюнча Комитет 14(3)(g)-беренесинде бекемделген укуктук кепилдикти төмөнкүдөй чечмелөө керек деп эсептейт: «тергөө органдары тарабынан моюнга алган көрсөтмө алуу максатында айыпкерге кандайдыр-бир тикелей же кыйыр, физикалык же психологиялык кысымдын жоктугу жагында. Анын үстүнө айыпкерден өз күнөөсүн моюнга алууга жетишүү үчүн айыпталуучуга карата Пактынын 7-беренесин бузган мамилени пайдалануу алгылыксыз болуп саналат»³.

Кыргыз Республикасынын кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун

¹ АУК, Жалпы тартиптеги №20 Эскертүү, 12-п.

² Караңыз, мисалы, АКШга карата корутунду эскертүүлөр(2006-ж.), UN doc. CCPR/C/USA/CO/3, 14-п.

³ Караңыз, Жалпы тартиптеги №32 Эскертүү (2007-ж.), UN doc. CCPR/C/GC/32, 4-п.

кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнүн алдын-алуу боюнча Улуттук борборунун расмий маалыматтары боюнча «кыйноо учурларынын 84,8%ы ички иштер органдарынын оперативдүү кызматкерлери тарабынан өзүм билемдик менен кармоо, кыйноонун курмандыктарынын туугандарынын жана жакындарынын толук кабарсыздыгынын, адвокатка жана көз карандысыз медициналык жардамга жеткиликтүүлүктөн өз каалоосу боюнча баш тартуу шартында моюнга алган көрсөтмө берүүгө мажбурлоо максатында колдонулат».¹

ККК Кыргызстанда эркиндигинен ажыратылган адамдарга, атап айтканда, аларды камакта кармоо учурунда моюнга алдыруу үчүн милиция тарабынан кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу практикасынын уланышы жана кеңири таркап жаткандыгына тынчсыздангандыгын билдирген. «Комитет соттордо далил катары мажбурлап моюнга алдырууну колдонуу практикасы кеңири таркап жаткандыгы жөнүндө көп сандаган, ырааттуу жана анык билдирүүлөргө өтө тынчсызданат. Кылмыштуу жол менен алынган далилдерди пайдаланууга мыйзам менен тыюу салынгандыгын белгилөө менен, Комитет иш жүзүндө жазык сот адилеттиги системасынын алкагында моюнга алган көрсөтмөлөргө катуу басым жасалып жаткандыгына өтө тынчсызданган»².

Кыйноо жана ырайымсыз мамиле жөнүндө маселе боюнча ООНдун Атайын докладчысы³ жана адам укуктары боюнча ООН-

¹ Кыргыз Республикасынын кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнүн алдын-алуу боюнча Улуттук борборунун 2015-жыл үчүн ар жылдык доклады., 2-бер.

² Кыргызстандын экинчи мезгилдүү доклады боюнча корутунду эскертүүнү кыйноолорго каршы Комитет 2013-жылы 12-13-ноябрда болгон 1192-жана 1195- жыйналыштарында (CAT/C/KGZ/2) Кыргызстандын экинчи мезгилдүү докладын (CAT/C/SR. 1192 жана 1195) караган, жана өзүнүн 1205-жыйналышында төмөнкүдөй корутунду эскертүүнү кабыл алган (CAT/C/SR. 1205), 14-п.

³ A/HRC/19/61/Add.2, § 37 жана башкалар.

дун Жогорку комиссарынын Башкармасы¹ мурда да ушундай эскертүүлөрдү жасаган.

3.6. Ордун толтуруу жана компенсациялоо.

Кыйноолорго каршы Конвенциянын 14-беренесинин жоболоруна ылайык ар бир катышуучу-мамлекет анын укуктук системасы кыйноолордун курмандыктарын максималдуу толук реабилитациялоо үчүн каражаттарды кошуп алганда ордун толтурууга жана алардын адилеттүү жана талаптагыдай компенсацияга болгон укуктарын камсыз кылууга мүмкүндүк беришине көз салып турууга тийиш. Кыйноолордун көзү өткөн курмандыктардын багуусундагылар компенсацияга укуктуу.

Өзүнүн укуктук практикасына негизденүү менен ККК кыйноолорго каршы Конвенциянын 11-беренесин аткаруу иретинде жалпы тартиптеги №3 Эскертүүнү кабыл алып, ордун толтуруунун беш формасын, атап айтканда, төмөнкүлөрдү кеңири сыпаттап берген:

- 1) реституция;
- 2) компенсация;
- 3) калыбына келтирүү;
- 4) канааттандыруу (жана чындыкты белгилөөгө укугу);
- 5) кайталанбашынын кепилдиги.

Андан тышкары, жалпы тартиптеги №3 Эскертүүлөрдө катышуучу-мамлекеттердин мыйзамдарды чыгаруу, укуктук коргоонун эффективдүү каражаттарын берүү жана ордун толтурууга болгон укукту жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылган факторлорду жоюу боюнча чараларды кабыл алуу сыяктуу жол-жоболук милдеттенмелеринин мазмуну жана көлөмү баяндалган.

Кыйноолорго каршы Конвенцияны аткаруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын экинчи улуттук мезгилдүү докладдын кароонун натыйжалары боюнча ККК курмандыктардын реабилитацияга жана компенсацияга болгон укуктары улуттук мыйзамдарда ке-

¹ A/HRC/20/12, 40-41-пункттар.

пилденгендигин белгилеген, бирок кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин курмандыктары үчүн компенсация жана реабилитацияны кошуп алганда зыяндын ордун толтуруунун камсыз кылууга Кыргыз Республикасынын жөндөмсүздүгү тынчсызданууну пайда кылат. Комитет төмөнкүлөргө өкүнөт:

- КР Жазык-процесстик Кодексинин 22(1)-беренеси жөнүндө, ал жазык соту кылмышкерлерди соттогонго чейин жарандык сотто курмандыктын ордун толтурууга болгон укугуна тоскоолдук кылат;

- эл аралык органдар кандайдыр-бир бузууларды тапканда укуктук коргоо каражаттарын талап кылган Конституциянын 41(2)-беренесине карабастан кыйноолор жана ырайымсыз мамилелерге байланышкан бир нече иштер боюнча адам укуктары боюнча Комитеттин Ой-пикирин жүзөгө ашырууга катышуучу-мамлекеттин жөндөмсүздүгү жөнүндө;

- кыйноолордун курмандыктары үчүн мамлекет колдоого алган адистештирилген реабилитациялык кызмат көрсөтүүлөрдүн жоктугу жөнүндө, анын натыйжасында катышуучу-мамлекеттин колундагы бардык реабилитациялоо кызмат көрсөтүүлөрү сырттан финансылоого карабастан өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан берилет (14-бер.).

Жеке даттануулар боюнча өз Ой-пикиринде АУК ордун толтурууга карата курмандыктын таламдарына багытталган комплекстүү мамилени көбүрөөк пайдаланат, бул мамиле өзүнө реституциянын материалдык эмес түрлөрүн, канааттандырууну жана кылмыштуу жосундардын кайталанбашынын кепилдиктерин, ошондой эле өлчөмдөш компенсация сыяктуу ордун толтуруунун акчалай түрүн камтыйт.

Укуктук коргоонун эффективдүү каражаттарын берүү жана кылмышкерлерди жазалоо милдеттенмелеринен тышкары, АУК чечими курмандыктарга тийиштүү компенсацияны кошуп алганда толук ордун толтурууга милдеттенмелерди карайт¹.

Андан тышкары, эгерде курмандыктын жана/же анын туугандарынын укуктары али коркунуч астында турса, мыйзамсыз кармалган адамдарды бошотуу, курмандыктын турган ордун

¹ АУК, Турдукан Жумабаева Кыргызстанга каршы, №1756/2008, 10-п.

аныктоо жана эгер ал өлүп калган болсо анын сөөгүн туугандарына өткөрүп берүү, ЖСУЭП бекемделген бардык кепилдиктерди сактоо менен жаңы соттук териштирүү жүргүзүү же арыз ээсин, эгер зарыл болсо, анын туугандарын куугунтуктоодон жана коркутуулардан же кабыл алган мамлекетте кыйноолорго туш болуу коркунучунан коргоо сыяктуу абалды оңдоо боюнча чараларды көрүү жөнүндө талап алдыга коюлат.

3.7. Кыйноолор жөнүндө билдирүүлөрдү эффективдүү тергөө милдеттенмеси.

Ар бир катышуучу-мамлекет анын компетенттүү органдары анын юрисдикциясынын алдында турган ар кандай аймакта кыйноолор колдонулгандыгына жетиштүү негиздер болгондо тез арада жана калыс тергөө жүргүзүшүн камсыз кылууга милдеттүү.¹

Төмөнкүлөр андай тергөөнүн милдеттери болуп калууга тийиш:

1) кыйноо, башкача айтканда зомбулукту колдонуу же запкы келтирүү фактысынын болушун же жоктугун белгилөө;

2) кыйноолорду колдонууга күнөөлүү адамдарды (эгерде кыйноолорду колдонуу орун алса) идентификациялоо жана жоопкерчиликке тартуу үчүн жетиштүү болгон алардын күнөөлүү экендигинин (анын ичинде медициналык) далилдерин чогултуу;

3) жапа чегүүчүгө же анын туугандарына келтирилген зыянды компенсациялоо жөнүндө маселени чечүү үчүн зарыл болгон материалдарды берүү;

4) кыйноолорду колдонууга көмөк көрсөткөн факторлорду табуу (кыйноолордун алдын-алуу боюнча адекваттуу чараларды тандоо).

Эл аралык стандарттарга ылайык мамлекет кыйноолорду жана ырайымсыз мамиленин башка түрлөрүн аларга карата жол берилгистикке жана аларды жоюуга чындап ниеттин бар экендигине шек калбагыдай кылып тергөөгө милдеттүү.

¹ ЖСУЭП, 7- жана 2(3)-бер.; Жалпы тартиптеги №20 Эскертүү, 14-п.; Кыйноолорго каршы Конвенция, 12-бер.

“Краснов Кыргызстанга каршы” иши боюнча АУК: «иштин материалдарында келтирилген маалыматтар катышуучу-мамлекеттин компетенттүү органдары тарабынан автордун уулуунун физикалык таасирге туш келгендиги жөнүндө анын даттанууларына талаптагыдай көңүл бурулгандыгын далилдебейт, жана ага берилген фактылар Пактынын 7-беренеси боюнча автордун уулунун укуктарынын бузулгандыгын далилдегендиги жөнүндө тыянак жасай тургандыгын” белгилеген.

“Гунандын Кыргызстанга каршы” иши боюнча АУК кыйноо колдонууга даттануулар айыптоо жана сот тарабынан этибарга алынбагандыгын белгилеген. Ушуга байланыштуу АУК ЖСУЭП 7-беренесине карама-каршы келген ырайымсыз мамилеге даттанылгандан кийин дароо эле катышуучу-мамлекет аны кийинкиге калтырбастан жана калыс тергөөгө тийиш экендигин эске салат. «Кыйноо колдонулгандыгы жана моюнга алуу көрсөтмөлөрүн берүүгө мажбурлоо жөнүндө автордун ырастоолору анын жазык ишин караган бардык соттордун чечимдеринде эске алынгандыгына карабастан, ал даттануулар акыр-аягында негизсиз, иштин материалдары менен ырасталбаган жана жазык жоопкерчилигинен качуу максатында жасалган катары четке кагылган. Чечимдерде бул даттануулардын каралгандыгына эч кандай көрсөтмөлөр жок. Ошондуктан Комитет катышуучу-мамлекеттин компетенттүү органдары кыйноолорду колдонуу жөнүндө улуттук соттордо жазык сот өндүрүшүнүн учурунда автордун даттанууларына талаптагыдай жана адекваттуу көңүл бурган эмес деп эсептейт».¹

Эл аралык документтердин жоболорунун жана адам укуктарын коргоо боюнча эл аралык органдардын практикасынын негизинде кыйноолор жөнүндө арыздарды тергөөнүн эффективдүүлүгүнүн критерийлери иштелип чыккан, аларга төмөнкүлөр кирет:

• **көз карандысыздык** - бул андай тергөө үчүн жооп берген, аны жүргүзүү үчүн дайындалган же чечим кабыл алууга укугу бар кызмат адамдары укук тартиби органдарынын бөлүмдөрүнүн курамына кирбөөгө жана окуяны тергөөгө катышы бар адамдар менен кандайдыр-бир байланышы болбоого тийиш дегенди бил-

¹ “Гунан Кыргызстанга каршы” (1545/2007 билдирүү), 2011-жылдын 25-июлундагы чечим

дирет.

- **кылдаттык** – бул тергөөдө даттанылган полиция кызматкеринин жүрүш-турушу мыйзамсыз болгондугун аныктоо үчүн күбөлүктөрдү чогултуу, ошондой эле жооптуу адамдарды таап жана жазалоо мүмкүнчүлүгү болууга тийиш дегенди билдирет..

- **токтоосуздук** – бул тергөө, ошондой эле мүмкүн болуучу сот өндүрүшү өз убагында жана акылга сыярлык тездик менен жүргүзүлүүгө тийиш экендиги талап кылынат дегенди билдирет.

- **ыйгарым укуктардын жетиштүүлүгү** – бул тергөө органдары иш боюнча бардык фактыларды белгилөө, зарыл болсо, күнөөлүүлөрдү табуу жана аларды жазалоо үчүн бардык ыйгарым укуктарга ээ болушу керек дегенди билдирет.

- **коомчулук тарabyнан контроль** - бул ырайымсыз мамиле кылуудан болжолдуу жапа чеккендер жана/же алардын өкүлдөрү алардын мыйзамдуу таламдарын камсыз кылуу үчүн зарыл болгон өлчөмдө тергөө аракеттерине тартылууга тийиш экендигин өзүнө камтыйт.

Кыргызстанда кыйноолорду колдонуу практикасынын орун алышы анын бардык көрүнүштөрүндөгү ушул терс кубулушту жоюу боюнча саясий эркин көрсөтүп жаткан мамлекеттин жогорку жетекчилигин кошуп алганда эң жогорку саясий жана мамлекеттик деңгээлде таанылган.

Соңку мезгилде Кыргызстанда кыйноолор практикасын мыйзамдык, институттук жана практикалык деңгээлдерде түп-тамырынан жоюуга жана болтурбоого багытталган олуттуу кадамдар жасалууда. 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы өлкөнү өнүктүрүүнүн андан аркы жолун аныктаган стратегиялык документ болуп саналат, анда адам укуктарын сактоо маселесине кеңири блок арналган. Стратегияда өлкөнүн коомдук, саясий жана экономикалык турмушунун бардык жактарында адамдын укуктарын урматтоо, коргоо жана камсыз кылуу принциптерине негизделген мыйзамдуулукту орнотуу Кыргызстандын туруктуулугунун, мамлекеттин бекемдигинин жана ийгиликтүү өнүгүшүнүн башкы фактору болуп санала тургандыгы белгиленген. Мыйзамдуулуктун жоктугу жана жарандардын мыйзамдуу таламдарын этибарга албагандык Кыргызстанда эки жолу революциялык жол менен бий-

ликтин алмашуусуна алып келген.

Кыйноолорго каршы Конвенцияга карата Факультативдик протокол боюнча милдеттенмелерди аткаруу иретинде кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнүн алдын-алуу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук борбору түзүлгөн, ал Улуттук алдын-алуу механизминин функциясын аткарат. Мамлекеттик жаңы органдын негизги максаты эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлеринде турган адамдарга карата кыйноолордун жана ырайымсыз мамиле кылуунун алдын-алуу жана аларды кармоо шарттарын жакшыртууга көмөк көрсөтүү болуп саналат. Эл аралык эксперттердин берген баасында Кыргызстандын Улуттук алдын-алуу механизми кыйноолорго каршы Конвенцияга карата Факультативдик протоколдун талаптарына кыйла даражада ылайык келет.

Адам укуктары жагында эл аралык милдеттенмелерди ийгиликтүү аткаруунун камсыз кылуу максатында КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 17-мартындагы токтому менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу адам укуктары боюнча Координациялык кеңеш түзүлгөн, ал адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону жана адам укуктары жагында эл аралык милдеттенмелерди жүзөгө ашырууну камсыз кылуу механизмдерин өркүндөтүүгө ыйгарым укуктуу консультациялык-кеңеш берүүчү орган болуп саналат. Жаңы органдын курамына адам укуктарынын маселесине тигиндей же мындай тартылган бардык мамлекеттик органдардын жетекчилеринин орун басарлары кирген. Кеңешке вице-премьер-министр башчылык кылат. Кеңештин милдеттери болуп Кыргыз Республикасынын адам укуктары боюнча эл аралык келишимдер боюнча милдеттенмелерди аткарышы жөнүндө ООНдун келишимдик органдарына жана Универсалдык мезгилдүү баяндаманын алкагында адам укуктары боюнча Кеңешке улуттук докладдарды даярдоо боюнча мамлекеттик органдардын ишмердигин координациялоо саналат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 23-октябрындагы буйругу менен кыйноолорго каршы аракеттенүү боюнча иш-чаралардын Улуттук планы бекитилген, ал ООНдун кыйноолор маселелери боюнча Атайын докладчынын рекомендация-

ларынын жана башка контролдук механизмдердин негизинде иштелип чыккан. Документ 39-пункттан турат, алар төмөнкүдөй үч негизги багыттар боюнча иштерди карайт:

- 1) улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү;
- 2) маалыматтык-агартуу иш-чаралары;
- 3) уюштуруу-техникалык камсыз кылуу.

Ушул Планды мамлекеттик органдардын, улуттук укук коргоо институттарынын жүзөгө ашырышынын алкагында белгилүү иштер аткарылган, анын кээ бир пункттары аткаруу стадиясында, алардын айрымдары туруктуу мүнөзгө ээ.

Адам укуктарын коргоонун жана кубаттоонун таасирдүү механизмдерин түзүүгө, токтотуу жана тең салмактуулук системасын караган саясий көп түрдүүлүккө, ошондой эле бийлик органдарынын эл алдында отчеттуулугун камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасынын Конституциясына көңүл буруу керек. Кыргызстан социалдык багыттагы өлкө деп жарыяланган, ал эми адамдын татыктуу жашоосу жана эркин өнүгүшү үчүн шарт түзүү мамлекеттик саясаттын деңгээлине чыгарылган. Эч ким кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге дуушар болбошу жөнүндө жобо КР Конституциясынын өзүнчө 22-беренеси менен бекемделген.

Өлкөдө жүргүзүлүп жаткан сот реформасынын алкагында жаңы Кодекстер: Жазык Кодекси, Жазык-процесстик Кодекси, Жазык-аткаруу Кодекси, Жарандык процесстик Кодекси, ошондой эле таптакыр жаңы – жосундар жөнүндө КР Кодекси иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган. Бардык ушул Кодекстерге өлкөнүн Президенти кол койгон жана алар 2017-жылдын 1-июлунан баштап иштей баштай турган КР Жарандык-процесстик Кодекстен башкасы 2019-жылы 1-январда күчүнө кирет. Жаңы Кодекстердеги өзгөрүүлөр, анын ичинде кыйноолорду жана кыйноолорго каршы күрөшүүнүн алдын-алууга кепилдиктерди аныктагандар мерчемдүү эмес, системалуу мүнөздө.

КР ЖК 143-беренесине ылайык кыйноо деп “кимдир бирөөгө, андан же башка адамдан маалыматтарды алуу же мойнуна алдыруу максатында адамга дене-бойлук жана психикалык запкы келтирүү; ал же башка адам жасаган же жасады деп шектелген жосун үчүн аны жазалоо; ал эми ошого тете белгилүү бир жосун-

дарды жасоо үчүн аны же башка адамды коркутуу же мажбурлоо, же ар кандай мүнөздөгү басмырлоого негизделген себеп боюнча кызмат адамы тарабынан, же болбосо анын шыкактоосу боюнча, анын жетегинде же унчукпаган макулдугу менен жасалган жосун таанылат”. Берененин санкциялары биринчи бөлүк боюнча III категориядагы айып салуу менен үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү бир кызмат ордун ээлөө, же болбосо белгилүү бир иш менен алектенүү укугунан ажыратуу менен III категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат, экинчи бөлүк боюнча IV категориядагы айып салуу менен үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү бир кызмат ордун ээлөө, же болбосо белгилүү бир иш менен алектенүү укугунан ажыратуу менен IV категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат.

“Кыйноо” деген кылмыштын түрү “Кызматтык кылмыштар” бөлүгүнөн “Инсанга каршы кылмыштар” бөлүгүнө которулган. Муну менен бирге мыйзам чыгаруучулар мамлекеттин биринчи даражадагы милдети жарандын жана адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо болуп санала тургандыгына негизделген, ал жогорку баалуулук болуп саналат, алар мамлекеттик органдардын ишмердигинин маңызын жана мазмунун аныктайт, ал мамлекеттин негизги Мыйзамында - КР Конституциясында бекемделген.

КР жаңы Жазык Кодекси (2017-жылдын 2-февралында кабыл алынып, 2019-жылдын 1-январынан тарта ишке киргизилет) кызматтык ыйгарым укуктарынан аша чабуу, көрсөтмө берүүгө мажбурлоо сыяктуу бирин-бири кайталаган “кыйноолордун айланасындагы” беренелерди жок кылды.

Кыйноолор үчүн соттолгон адамдарга шарттуу-мөөнөтүнөн мурда бошотуу колдонулбайт, ошондой эле кыйноолор жөнүндө иштер боюнча мөөнөттүн эскириши жана мунапыс институттары колдонулбайт.

КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясында жазык сот өндүрүшүнө тартылган адамдарга карата кыйноолордун алдын-алуунун кошумча кепилдиктери түзүлгөн жаңы жоболор орун тапты.

КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясынын башкы жаңычылдыгы болуп жазык ишин козгоо стадиясында “тергөөгө чейинки текшерүү” деп аталгандан баш тартуу жана жоюу

саналат, ал кандайдыр-бир укуктук жөнгө салуу жок болгондо жазык процессинде “ак так” катары чыгат жана сот өндүрүшүнө тартылган адамдардын укуктарын жапырт бузууга алып келет. КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясына ылайык “тергөөгө чейинки өндүрүш” деген бирдиктүү термин менен белгиленген жазык иштери боюнча тергөө жана жосундар жөнүндө иштер боюнча өндүрүш кылмыштар жана жосундар жөнүндө арыз (билдирүү) Бирдиктүү реестрде катталган учурдан тартып башталат. Мындай мамиле сотко чейинки өндүрүштүн алкагында толук көлөмдө тергөө аракеттери менен кылмыш жөнүндө, анын ичинде кыйноолор жөнүндө ар бир арызды текшерүүгө мүмкүндүк берет.

КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясында тергөө судьяларынын институтту киргизилген. Тергөө судьясы – бул шектүүнүн, айыпталуучунун укуктарын жана эркиндиктерин чектөөчү чараларды колдонуучу, процесстик иш-аракеттердин жана алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамынын, тергөөчүнүн, тергөө бөлүмүнүн жетекчисинин, прокурордун чечимдеринин мыйзамдуулугу үчүн соттук контролду жүзөгө ашыруучу судья.

КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясында шек саналгандар жана айыпталуучулар үчүн кошумча процесстик кепилдиктерди киргизүү жолу менен айыптоо жана коргоо тараптарынын укуктары максималдуу теңештирилет. Мисалы, шек саналуучу иш жүзүндө (физикалык) кармалган учурдан тартып коргоочу менен камсыз кылынат, кармалганда бир жолку телефон чалуу укугуна ээ болот, кармоонун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнү талап кылат, ошондой эле иш жүзүндө кармалгандан кийин медициналык кароого жана врачтын жардамына укуктуу болот.

Сотко чейинки өндүрүш органдары, прокурор жана сот коргоочуну тандоого кийлигишүүгө процесстик мүмкүнчүлүктөрдөн ажыраган жана ишке анын катышуусуна тоскоолдук кыла албайт. Ошондой эле коргоочунун шектүү, айыпталуучу менен баарлашуусунун купуялыгынын процесстик кепилдиктери камсыз кылынган.

Андан тышкары, КР Жазык-процесстик Кодексинин жаңы ре-

дакциясында коргоочунун (адвокаттын) укуктары кыйла кеңейтилген. Алсак, коргоочу далилдерди депонирлей алат, иштин материалдарынын документтеринин көчүрмөсүн ала алат. Коргоочунун милдети кесиптик этика эрежелерин сактоо жөнүндө талап менен толукталган.

Жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылууга өзгөчө көңүл бөлүнгөн.

Кыргыз Республикасынын кыйноолорго каршы күрөшүү боюнча жогоруда белгиленген милдеттенмелерди аткарышына көмөк көрсөтүү боюнча прокурор, сот жана укук коргоо органдары тарабынан, анын ичинде ал органдарды реформалоо боюнча иш-чаралардын алкагында зор иштер жасалды.

Алсак, кыйноолордон эркин болуу укугунун сакталышына прокурордук көзөмөлдү күчөтүү максатында 2011-жылы 12-апрелде Башкы прокурордун №40-Б “Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдиктерин камсыз кылууга прокурордук көзөмөлдү күчөтүү жөнүндө” буйругу чыгарылган, ал эми 2011-жылы 6-сентябрда бардык деңгээлдеги прокурорлорго №70-к Көрсөтмө жиберилген, анда конкреттүү тапшырмаларды коюудан тышкары, прокуратура органдарынын жетекчилерине алар көзөмөлдүк кылган аймактарда кыйноолорду колдонуу үчүн жеке жоопкерчиликтери белгиленген. Жогоруда аталган буйрук прокурордук иштин жаңы маанилүү багытын – кыйноолордун алдын-алуу жана бөгөт коюу, кармоо шарттарын жакшыртууга көмөк көрсөтүү максатында убактылуу кармоо изоляторлорун (мындан ары – УКИ) жана башка эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жайларын капилет текшерүүнү бекемдеди.

Жүргүзүлүп жаткан иштердин эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында КР Башкы прокуратурасы тарабынан кыйноолордон жапа чеккен адамдарга карата соттук экспертизаларды дайындонун өзгөчөлүктөрү менен убактылуу кармоо изоляторлорун текшерүү боюнча, кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылууну тергөө боюнча усулдук рекомендациялар иштелип чыккан.

2015-жылы прокурор кызматкерлерин кесиптик даярдоо Борбору тарабынан “Кыйноолорго каршы аракеттенүү жана

аларды эффективдүү тергөө” практикалык окуу куралы иштелип чыккан. Окуу куралында Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын Кыргыз Республикасынын прокуратурасынын ишин уюштуруу жана иштеши жөнүндө колдонуудагы мыйзамдын жоболорун эске алуу менен кыйноолорду жана ырайымсыз мамилелердин алдын-алуу, табуу жана тергөө боюнча ролу жана милдеттери, КР Башкы прокурору аныктаган төмөн турган прокурорлор үчүн иштин конкреттүү багыттарына, укук колдонуу практикасында калыптанган өзгөчөлүккө карата колдонуу милдеттери каралган. Бул жагында текшерүүлөрдү жүргүзүүнүн усулдары, кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү, ошондой эле кыйноолорду колдонуу фактылары боюнча жазык иштерин тергөөнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү сунуш кылынган. Окуу куралы прокуратура органдарынын прокурорлоруна жана тергөөчүлөрүнө арналган.

2015-жылы майда КР Башкы прокурорунун буйругу менен ишке мамиле кылуунун жаңы стандарттары жана кыйноолорго каршы аракеттенүүнүн кыйла эффективдүү механизми катары, ошондой эле кыйноолорго каршы аракеттенүү боюнча иш-чаралардын улуттук Планын аткаруу иретинде КР Башкы прокуратурасынын структурасында жазык процессинин сотко чейинки стадиясында жарандардын укуктарынын сакталышына көзөмөлдүк боюнча, биринчи кезекте кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге каршы күрөшүү маселесин аркалаган атайын бөлүм түзүлгөн. Бул бөлүмдүн түзүлүшү бир катар жаңы мүмкүнчүлүктөрдү жана келечектерди ачты, жүргүзүлүп жаткан чаралардын натыйжалуулугун кыйла жогорулатууга мүмкүндүк берди.

Акыйкат сот адилеттиги жана анын милдеттүү талабы катары соттордун көз карандысыздыгы адамдын укуктарын, анын ичинде кыйноолордон эркин болуу укугун сактоонун кепилдигинин ажыралгыс бөлүктөрүнүн бири болуп саналат. Буга жетишүү үчүн 2014-жылы 19-мартта КР Өкмөтүнүн №174 токтому менен “2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасында сот системасын өнүктүрүү боюнча” Мамлекеттик максаттуу программа кабыл алынган, анын негизги милдеттеринин бири сотторго коомчулуктун ишенимин кайтарууда турат.

Мамлекеттик максаттуу программа жакынкы келечекке сот

реформасынын бир катар артыкчылыктуу багыттары боюнча баалуу талдоолордон жана конкреттүү сунуштардан турган сот түзүлүшүнүн жана сот өндүрүшүнүн кыйла актуалдуу маселелери жана көйгөйлөрү боюнча негизги рекомендацияларды бекемдеген. Бардык категориядагы судьялар иштеп жаткан судьялардан жана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн турган КР судьяларды тандоо боюнча Кеңеш тарабынан тандалат. Судьялар корпусун жаңылоо боюнча иш улантылып жатат. Интернет-портал түзүлгөн жана иштеп жатат, ал сот актыларынын ачыктыгын, маалымдуулугунун жана жеткиликтүүлүгүн камсыз кылат жана КР сотторунун ишмердиги жана өлкөдө жүрүп жаткан соттук реформа жөнүндө маалыматтарга жеткиликтүү кылат. Сот жыйналыштар залдарына соттук процесстерди аудио-видео жазууну киргизүү иши жүрүп жатат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку соту өзүнүн 2014-2015-жылдарга иш планына ылайык 2012-2013-жылдары үчүн кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө жазык иштери боюнча соттук практикага, ошондой эле 2013-жыл жана 2014-жылдын 9 айы үчүн Кыргыз Республикасынын соттору караган бөгөт коюу чараларын колдонуу боюнча соттук материалдарга талдоо жасалган. Мындай талдоонун натыйжалары боюнча жасалган тыянактар кыйноолорду колдонуу айыптоо боюнча жазык иштериндеги ыксыз создуктуруулар маселесин чечүүгө көмөк көрсөтүүгө тийиш.

КР Президентинин 2016-жылдын 18-июлундагы №161 “Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдар системасын реформалоо боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгы менен Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдар системасын реформалоо боюнча чаралардын комплекси бекитилген, анда ички териштирүү кызматтарын өнүктүрүү, Башкы прокуратуранын алдында ведомстволор аралык тартип комиссияларын түзүү ж.б. аркылуу укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин укукка каршы аракеттерине каршы күрөшүү ыкмаларына көңүл бурулган. ИИБдин кызматкерлери кесиптештеринин укукка каршы жүрүш-туруштары жөнүндө билдирүүгө милдеттүү боло тургандыгы болжолдонууда. Укук коргоо органдарынын бошотулган, жазык, администрациялык жана тартип жоопкерчилигине тартылган кызматкерлеринин

адистештирилген Реестрин түзүү болжолдонууда.

Ишмердик чөйрөсүндө кыйноолорду колдонуу жана ырайымсыз мамиле кылуу фактылары белгиленген Кыргыз Республикасынын коргоо иштери боюнча мамлекеттик комитети (мурдагы Коргоо министрлиги) тарабынан Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө тарбиялоо ишин уюштуруу боюнча Насат кайра иштелип чыккан, ал 2016-жылы 22-мартта КР Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы штабы тарабынан бекитилген. Бул документтин максаты өздүк курамдын моралдык-психологиялык абалынын жогорку деңгээлин жана аскердик тартипти кармап туруу, аскердик кызматтын кадыр-баркын жана КР Куралдуу Күчтөрүнүн беделин жогорулатуу боюнча аскер кызматчыларын тарбиялоо системасынын субъекттеринин ишинде аскер кызматчыларын тарбиялоо системасынын мазмунун, ордун жана ролун аныктоо болуп саналат.

КР Куралдуу Күчтөрүнүн бирикмелерине, бөлүктөрүнө жана мекемелерине чакыруу өнөктүгүнүн, ошондой эле кызмат адамдарын өздүк курам менен психологиялык ишке окутуу мезгилинде жаш муундун жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрүн иликтөө максатында “Жатыктыруу” Программасы иштелип чыккан жана КР Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы штабынын 2015-жылдын 6-апрелиндеги буйругу менен колдонууга киргизилген.

Мындан тышкары, аскер кызматчыларынын жана КР Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы штабынын 2015-жылдын 17-мартындагы буйругу менен бекитилген “Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн бирикмелеринин, бөлүктөрүнүн жана мекемелеринин аскер кызматчыларынын жана жарандык персоналдарынын арасында өз жанын кыюу окуяларынын алдын-алуу жана эскертүү боюнча Усулдук рекомендациялар” иштелип чыккан.

Ошондой эле “Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө психологиялык иш боюнча Колдонмо” иштелип чыккан, ал 2016-жылы 8-апрелде КР Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы штабы тарабынан бекитилген. Бул Колдонмо аскер кызматчылары менен психологиялык ишти уюштуруунун тартибин жана мазмунун аныктайт, КР Куралдуу Күчтөрүнүн өздүк курамынын арасында өз жанын кыюу окуяларын эскертүү жана алдын-алуу максатын көздөйт.

“Коопсуз казарма” пилоттук долбоорунун алкагында 97632, 75564, 30630, 52870 жана 47156 аскердик бөлүктөрдүн казармаларында видео байкоо системаларын орнотуу боюнча иш жүрүп жатат.

2012-жылы майда 2012-2016-жылдарга Кыргыз Республикасынын жазык-аткаруу (пенитенциардык) системасын өнүктүрүү Стратегиясы кабыл алынган. Стратегиянын милдеттери жаза аткаруу системасын эл аралык стандарттарга жакындатуу максатында аны андан ары өнүктүрүүдө; Кыргыз Республикасында адилеттүүлүктү, тынчтыкты жана адилеттүүлүктү чыңдоо үчүн укуктун үстөмдүгүн чыңдоодо; эркиндигинен ажыратуу жерлеринде жаткан адамдардын абалын жакшыртууда жана алардын социалдык интеграциялоого көмөк көрсөтүүдө турат.

2013-жылы августта Стамбул протоколунун принциптерине негизделген жана кыйноолорго каршы Кыргыз Республикасынын НПОлорунун Коалициясынын мүчөлөрү иштеп чыккан камактагыларды медициналык күбөлөндүрүүнүн Стандарттык бланкы бекитилген. Аны Тергөө изоляторунун (мындан ары – ТИ) врачтары толтурат, алар тергөө-камакка келип түшкөндөрдү дене боюнун жаракат жана психикалык мертинүүлөрдүн болушун карап чыгышат. Ошентип, Кыргызстандын тергөө изоляторлору кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин физикалык жана психологиялык кесепеттерин эффективдүү документтештирүүнүн өзүнчө бир эксперименталдык аянтчасы болуп калды.

Кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени эффективдүү документтештирүү практикасын калыптандыруу багытында 2014-жылы декабрда Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги бекиткен “Зомбулукту, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиленин жана жазалардын кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү” Практикалык колдонмо олуттуу арым болуп калды. Документтин негизин Стамбул протоколунун принциптери түзөт, ал “эксперттер берген медициналык далилдер үчүн стандарт, далилдердин эффективдүүлүгүнүн индикатору, жана кыйноолордун курмандыктары үчүн сот адилеттигин орнотууга кызмат кылат”.

Ушул колдонмого ылайык зомбулуктун / кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин медициналык аспектерин оперативдүү

табуу жана кыйла кенен сыпаттоо максатында максатында медициналык кароо жүргүзүлөт. Муну менен бирге медициналык кароону өткөрүүгө байланыштуу медициналык кызматкердин милдетине төмөнкүлөр кирет:

1) медициналык кароонун максаттары жана милдеттери, зарыл даярдык көрүү иш-чараларынын жүргүзүлүп жаткан текшерүүнүн көлөмү жөнүндө кардарга маалымат берүү;

2) кардардын аң-сезимдүү макулдугу болгондо аны медициналык кароону кечиктирбестен жүргүзүү;

3) кардардын ооруларынын диагнозун аныктоо (абалына баа берүү);

4) зарыл болгон учурда кардарга биринчи медициналык жардам көрсөтүү жана зарыл дарылоо дайындоо;

5) медициналык көрсөткүчтөр болгондо же адистештирилген, анын ичинде жогору технологиялык, медициналык жардам алуу үчүн кошумча диагностикалык изилдөөгө жиберүү;

6) зомбулук / кыйноолор жана ырайымсыз мамиле боюнча кайрылууларда (келип түшүүдө) медициналык кароонун Формасын өз убагында, туура жана толук толтуруу жана башка эсептик жана отчеттук медициналык документацияны тариздөө (алып баруу);

7) кыйноолорду колдонуунун жана ырайымсыз мамиленин катталган факты жөнүндө прокуратуранын аймактык органдарына, жана зомбулук колдонуу фактысы жөнүндө аймактык ИИБ органдарына кийин 24 сааттын ичинде жазуу жүзүндө медициналык уюмдун жетекчиси же анын орун басарларынын бири кол коюп жана медициналык уюмдун мөөрү менен күбөлөндүрүлгөн билдирүүнү телефонограмма менен дароо маалымдоо;

8) карларга медициналык кароонун натыйжалары жөнүндө билдирүү;

9) зомбулук / кыйноолор жана ырайымсыз мамиле фактылары боюнча укук коргоо органдарына арыз менен кайрылуу укугу жөнүндө, ал органдардын юридикалык даректерижана катнашуу дайындары жөнүндө кардарга маалымат берүү;

10) соттук медициналык, психиатриялык, психологиялык экспертиза өткөрүүгө укук жана аны өткөрүү тартиби жөнүндө кардарга маалымат берүү.

Медициналык кароо өткөрүүдө медициналык кызматкерлер колдонуудагы усулдук көрсөтмөлөрдү жетекчиликке алууга, Стамбул протоколунун жана “Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү документтештирүү” Колдонмосунун жоболорун көңүлгө алууга милдеттүү.

Медициналык кароо бардык учурларда милдеттүү тартипте өткөрүлөт:

1) зомбулук / кыйноолорду колдонууга жана ырайымсыз мамилеге даттануу менен кардардын кайрылуусуна (түшүшүнө);

2) адамдарды мыйзамда белгиленген тартипте эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлерине киргизүүдө, аларды башка эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлерине которууда;

3) адамдар эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлеринде, укук коргоо органдарынын карамагында турган мезгилде физикалык жана психикалык запкы келтирүүдө же укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин кийлигишүүсү менен коштолгон окуяларга катышууда.

Медициналык кызматкер сапаттуу эмес медициналык кароо жана корутундулардын негизсиздиги, кардарга зарыл жардам көрсөтпөгөндүк, зарыл байкоо жүргүзбөгөндүк жана жалпы оорулар же анын ден соолугунун абалында четтөөлөр табылган учурда кардарды кошумча диагностикалык, дарылоо жана реабилитациялык иш-чараларды жүргүзүү үчүн адистештирилген саламаттыкты сактоо уюмуна жибербегендик үчүн мыйзам менен белгиленген жоопкерчилик тартат.

Жогоруда аталган практикалык колдонмо менен бирге төмөнкүлөр бекитилген:

- зомбулук / кыйноолорду колдонууга жана ырайымсыз мамилеге даттануу менен кайрылууда (түшүүдө) медициналык кароонун формасы жана аны толтуруунун тартиби жөнүндө Нускама;

- кыйноо жана ырайымсыз мамилени документтештирүүдө соттук медициналык экспертизанын корутундусунун формасы жана аны толтуруунун тартиби жөнүндө Нускама;

- болжолдуу кыйноонун, ырайымсыз мамиленин жана зомбулуктун курмандыктарын соттук психиатриялык жана комплексстүү психологиялык-психиатриялык экспертизанын кору-

тундусунун формасы жана аны толтуруунун тартиби жөнүндө Нус-кама;

- укук коргоо органдарынын укукка каршы аракеттеринен, анын ичинде кыйноолордон жапа чеккен адамдардын реалдуу санына статистикалык изилдөө жүргүзүүгө жана көрсөтүүгө мүмкүндүк берген бирдиктүү эсептик-отчёттук форма.

Бул практикалык колдонмолорду жана жогоруда аталган формаларды колдонуу менчигинин түрүнө жана ведомстволук таандыктыгына карабастан Кыргызстандын саламаттыкты сактоо уюмдарынын бардык медициналык кызматкерлери үчүн милдеттүү болуп саналат.

Кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен эркин болуу укугун кошуп алганда адам укуктары боюнча окутуучу иш-чараларды өзүнчө белгилей кетүү керек.

Мектептик жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттарынын алкагында Кыргызстандын мектептеринде адам укуктары боюнча билим берүүдө жалпы билим берүүчү мектептердин 9, 10, 11-класстарында “Адам жана коом” курсу киргизилген. Жогорку окуу жайларында адам укуктарын үйрөнүү саясат таануу, укук таануу, маданият таануу жана бардык адистиктеги студенттер үчүн милдеттүү болгон башка окуу курстарынын алкагында жүргүзүлөт. Бир катар ЖОЖдордо “Жаран таануу” окуу курсу бар.

Судьялар жана укук коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн семинарлардын жана тренингдердин программалары олуттуу кайра иштелип чыккан жана толукталган, алардын максаты угуучуларды төмөнкүлөр менен тааныштыруу болуп саналат:

- кыйноолорго жана ырайымсыз мамиле жагындагы колдонуудагы мыйзам базалары менен тааныштыруу жана кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин негизги элементтерин аныктоо жөндөмдүүлүктөрүн иштеп чыгуу;

- эл аралык келишимдердин алкагында мамлекеттин милдеттенмелери жана кыйноолорго каршы эффективдүү күрөшүү үчүн мамлекет эмне кылып жаткандыгы менен тааныштыруу жана судьялар менен укук коргоо органдарынын кызматкерлеринде алам укуктары боюнча эл аралык документтер менен иштөө жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгуу;

- адам укуктарын коргоону эл аралык-укуктук жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрү, мамлекет тарабынан адам укуктарын коргоо боюнча милдеттенмелерди сакташына контролдук жүргүзүү формалары, адам укуктары жагында ООНдун контролдук механизмдери жана жол-жоболору менен тааныштыруу;

- кыйноолорду колдонуу жана ырайымсыз мамиле фактылары боюнча иштерди тергөөнүн жана кароонун өзгөчөлүктөрү менен тааныштыруу.

КР Жогорку сотуна караштуу судьялардын окуу Борбору тарабынан адамдын укуктарын жана эркиндиктерин, кыйноолордон жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнөн эркин болуу укугун коргоо чөйрөсүндө, кыйноолордун, эркиндигинен ажыратылган адамдар менен ырайымсыз мамиленин алдын-алуу жана бөгөт коюу жагында судьялардын ролу жөнүндө эл аралык стандарттар жагында судьялардын квалификациясын жогорулатууга багытталган иш-чаралар өткөрүлгөн, атап айтканда:

- “Улуттук мыйзамдар жана эл аралык стандарттар боюнча бөгөт коюу чараларын тандоо жөнүндө өтүнүчтөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү” темасында жергиликтүү соттордун судьялары үчүн 2 күндүк семинар;

- “Сот адилеттигин жүргүзүүдө адам укуктарынын принциптери жана стандарттары” темасында 3 күндүк семинар;

- “Кыргыз Республикасында кыйноолордон эркин болуу укугунун кепилдигин камсыз кылуу: көйгөйлөр жана келечектер” темасында прокуратура, укук коргоо органдарынын жана коомдук уюмдардын кызматкерлеринин катышуусу менен кыйноолорду колдонуудан жана ырайымсыз мамилелерден эркин болууга адамдын укуктары жөнүндө 2 күндүк семинар.

Ошондой эле КР Жогорку сотуна караштуу судьялардын окуу Борбору тарабынан ООНдун АУЖКБ Региондук бөлүмү, Бишкектеги ЕККУ Борбору, Тянь-Шань саясат Борбору жана ООНдун гендердик теңчилик жана аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү маселелери боюнча Структурасы менен бирдикте квалификацияны жогорулатуу максатында тренинг өткөрүлгөн, анын алкагында кыйноолордон эркин болуу укугун кошуп алганда адам укуктарын коргоо жагында эл аралык стандарттар

жана улуттук мыйзамдар каралган, ошондой эле кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө жазык иштери боюнча соттук практикага талдоо жасалган.

КР Ички иштер министрлиги ИИБдин кызматкерлеринин укуктук маданият, мыйзамдарды, укук тартибин сөзсүз сыйлоо жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү үчүн күч-аракеттерди жумшайт. Ушул максатта КР Ички иштер министрлигинин Академиясы, Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясы жана КР Президентине караштуу мамлекеттик башкаруу академиясы менен ИИБ кызматкерлерин кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу жагында кызматташтык жөнүндө келишим түзүлгөн. КР Ички иштер министрлигинин Академиясынын кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу Борборунун базасында ИИБдин тергөө жана операциялык кызматтарынын 182 кызматкери курстан өттү.

ИИБдин кызматкерлерин, атап айтканда, изин суутпай издөө кызматтарынын, тергөө бөлүмдөрүнүн жана кармалгандарды камкта кармоо шарттарын камсыз кылуу кызматтарынын кызматкерлерин укуктук тарбиялоо жана билим берүү системасын өркүндөтүү максатында күжүрмөн жана кызматтык даярдоо пландарына тийиштүү сабактар киргизилген. ИИБдин кызматкерлеринин адептик жана кесиптик сапаттарына өзгөчө көңүл бурулат.

КР Ички иштер министрлигинин Академиясында жана КР Ички иштер министрлигинин Атайын орто окуу жайында жогорку юридикалык билим берүү окуу программасына жана окуу планына “Адам укуктары” сабагы кошулган.

КР Өкмөтүнө караштуу жазаларды аткаруу Мамлекеттик кызматынын (мындан ары – ЖАМК) төрагасынын 2014-жылдын 13-ноябрындагы буйругуна ылайык ЖАМК окуу Борборунда изин суутпай издөө кызматтарынын, тергөө бөлүмдөрүнүн кызматкерлерин кошуп алганда бардык категориядагы угуучулар үчүн жалпы даярдык боюнча билим берүү программалары катары “Адам укуктары”, “Экстремалдык (стандарттуу эмес) кырдаалдарга карата кызматкерлердин психологиялык туруктуулугу”, “Кара күчтү колдонуунун жана атайын каражаттарды пайдалануунун укуктук негиздери”, “Тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрү, мыйзам ченемдүүлүгү”, “Камактагылар менен мамиле кылуунун, кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени болтурбоонун эл аралык укуктук

стандарттык эрежелери” сыяктуу сабактар кошулган.

Жазык-аткаруу системасынын медициналык персоналын Кыргыз Республикасындагы Эл аралык Кызыл Крест Комитетинин жана Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин көмөк көрсөтүүсү менен Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги бекиткен “Зомбулук, кыйноо жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнүн фактыларын эффективдүү документтештирүү” практикалык колдонмосун пайдалануу жана ишке киргизүү боюнча окутууну уюштуруу максатында Чүй облусунда жайгашкан ЖАМК мекемелеринин медициналык кызматкерлери үчүн тренингдер өткөрүлгөн, ушундай эле тренинг республиканын Түштүк регионундагы медициналык кызматкерлер үчүн да өткөрүлгөн. Окуудан өткөн медициналык кызматкерлердин жалпы саны 104 адамга жакынды түздү.

Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин буйругу менен Стамбул протоколунун жоболору ар кандай деңгээлдеги медициналык билим берүү мекемелеринин окуу программаларына киргизилген. Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги, Кыргыз мамлекеттик медициналык кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу институту жана Кыргызстанда кыйноолорго каршы Коалиция тарабынан медициналык ЖОЖдордун окутуучулары үчүн “Курмандыктарды медициналык текшерүүнүн жана кыйноолорду, зомбулуктарды жана ырайымсыз мамиленин далилдерин документтештирүүнүн принциптери жана эрежелери” деген окуу куралы биргелешип иштелип чыккан. Бул окуу куралы врачтарды, фельдшерлерди жана медициналык айымдарды окутуу жагында иш жүргүзгөн окутуучуларга арналган жана бетачарлар, семинардык жана практикалык сабактардын пландары түрүндө дарыстык материалдардан, сунуш кылынган таркатылуучу материалдардын тизмесинен, сабак өтүү үчүн зарыл жабдуулардан турат. Окуу куралында окутуунун заманбап усулдарын колдонуу боюнча кеңештер берилген.

Кыргызстандагы кыйноолорго каршы Коалициянын, “Сорос-Кыргызстан” Фондунун жана ЕККУнун Бишкектеги Программалык кеңсесинин жигердүү көмөктөштүгү менен Бишкек,

Жалал-Абад, Каракол, Нарын шаарларында, ошондой эле Чүй, Ош жана Талас облустарында окутуучу тренингдердин сериясы өткөрүлдү, алардын жүрүшүндө 400 ашык адистер окуудан өтүштү.

Зомбулуктарды /кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени медициналык документтештирүү боюнча окутуу тренингдери менен КР Куралдуу Күчтөрүнүн Башкы штабынын бөлүктөрү менен бөлүмдөрүнүн жана аскердик түзүлүштөрдүн аскер врачтары - 64 адам камтылган; 162 прокурор, 20 судья жана адвокаттар маалымат алышкан.

Окутуу тренингдеринин катышуучуларынын практикалык тажрыйбасына негизделген жана окуу куралынын маалыматтык курамын күчөтүүгө багытталган сунуштары көңүлгө алынган жана Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин 2015-жылдын 7-декабрындагы буйругу менен “Зомбулукту, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү” практикалык колдонмосунун экинчи басылышы бекитилген.

Стамбул протоколунун принциптерин практикалык колдонуу КР Башкы прокуратурасынын прокурор кызматкерлерин даярдоо Борбору тарабынан 2015-жылы декабрда иштелип чыккан прокурорлор жана тергөөчүлөр үчүн “Кыйноолорго каршы аракеттенүү жана аларды эффективдүү тергөө” деген усулдук окуу куралында да орун тапты. Бул колдонмо кыйноолорго каршы күрөшүү чөйрөсүндө ырааттуу аракеттердин жалпы тизмегинде ар бир ыйгарым укуктуу органдын ордун жана ролун аныктайт.

Сот практикасында камакта кармоо жерлеринде өлүмгө дуушар болгон адамдардын туугандарына компенсация төлөп берүү жөнүндө иштер боюнча оң чечимдер кабыл алынган.

Бишкек шаардык сотунун 2014-жылдын 1-июлундагы чечиминин негизинде Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин каражаттарынан Н.Малдыбаевдин пайдасына аны мыйзамсыз кармоо жана жазык жоопкерчилигине тартууда көрүнгөн анын укуктарын бузуу үчүн 200 миң сом төлөп берилген.

Кыргыз Республикасынын эл аралык укуктук милдеттенмелерин аткаруунун алкагында көрүлгөн чаралар кыйноолордун курмандыктарынын укук коргоо органдарына ишенимин жого-

рулатуу маселелеринде кыйноолорго байланышкан кырдаалдын белгилүү бир өзгөрүшүнө жана бузулган укуктарды коргоо үчүн аларга кайрылуулардын, кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдүн текшерүүлөрдүн, ушул категориядагы жазык иштерин тергөөнүн санынын көбөйүшүнө көмөк көрсөттү, бул жөнүндө КР Башкы прокуратурасынын акыркы беш жыл ичиндеги салыштыруу маалыматтары далилдеп турат (2-таблицаны караңыз).

2-таблица. Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы:

Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрү жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун натыйжалары

№	Позициялар	Мезгилдер				
		2012	2013	2014	2015	2016
1.	Кыйноолор жана башка адамкерчиликсиз, ырайымсыз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнүн фактысы боюнча прокуратура органдары алган даттануулардын саны	361	265	220	199	435
Кароонун натыйжалары						
2.	а) козголгон жазык иштери	31	18	16	62	
	анын ичинде КР КЖКнын 305-1-беренеси боюнча			6	34	33
	б) жазык иштерин токтото туруу	6	0	0	11	47
	в) жазык иштерин кыскартуу	2	2	1	5	20
	д) тергөө стадиясында			7	14	13
3.	Жазык ишин козгоодон баш тартылган	340	245	204	188	402
4.	Прокурордук мамиле кылуу актыларын чыгаруунун саны	11	2		4	24
	Тартип жазасына тартылган адамдардын саны		1		1	12

Иштин ушул багытында дурус натыйжалардын катарында кыйноо темасын чагылдырууга табуна алып салууга жетишилгендигин белгилөөгө болот, укук коргоо органдарын, сотторду, Кыргызстанда кыйноолорго каршы Коалицияга бириккен НПО-лорду кошуп алганда мамлекеттик органдардын кызматташтыгынын ар кандай форматтарында иш жөнгө салынды. Мамлекеттик органдар НПОлор менен мониторингди уюштуруу жана өткөрүү, эркиндигинен ажыратылган жана чектелген жерлерге жеткиликтүүлүктү берүү жана камсыз кылуу, ошондой эле аныкталган кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу учурларына жоо кылуу маселелеринде кызматташып жатышат. Укук коргоо органдарынын кызматкерлерин адам укуктары жана эркиндиктери жагындагы укуктук стандарттарга окутуу жана маалымат берүү боюнча иш-чаралар биргелешкен ишмердиктин маанилүү багыты болгон жана боло берет.

Кыйноо көйгөйлөрү жана аларды тез арада чечүү милдеттери мамлекетти жана бир катар укук коргоо органдарын өнүктүрүү программаларына киргизилген. Тийиштүү жоболор 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына, 2015-жылга чейин Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарын өнүктүрүү Стратегиясына, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигин реформалоо Концепциясына киргизилген.

Көрсөтүлгөн практикалык куралды даярдоо учурунда КР ЖК-нин 305-1 беренеси боюнча болгону эки өкүм мыйзамдуу күчүнө киргендигин белгилеп кетүү абзел.

4-БӨЛҮК.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫНДА КЫЙНООЛОРДОН КОРГООНУН НЕГИЗГИ КЕПИЛДИКТЕРИ

4.1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодекстеги “Кыйноо” кылмышынын курамы

Кыйноолорго жана ырайымсыз мамилеге тыюу салуунун ички мамлекеттик таасын мыйзамдык негизи аларды эффективдүү алдын-алуунун маанилүү шарты болуп саналат, ал ушул ырастоого карата колдонууда кыйноолорду жана ырайымсыз мамиле кылуунун башка формаларын фокусталган криминализациялоо аркылуу жетишилет. Кыйноолорду эффективдүү криминализациялоо боюнча мамлекеттин милдеттенмеси ККК жалпы тартибинин Эскертүүлөрүндө таасын жалпыланган жана катышуучу-мамлекеттер кыйноолорду кылмыш катары жазык укугуна ылайык, кыйноолорго каршы Конвенциянын 1-беренесинде келирилген кыйноолор аныктамасынын жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу башка түрлөрүнүн элементтерине жана жогоруда аталган Конвенциянын 4-беренесинин талаптарына негизденүү менен квалификациялоого тийиш¹.

Кыйноолорду колдонуу үчүн жазык-укуктук жоопкерчиликти түздөн-түз караган ченем биринчи жолу 2003-жылдагы КР Кыл-

¹ ККК, Жалпы тартиптеги №2 эскертүү. Катышуучу-мамлекеттери 2-беренени имплементациялоо, 8-пар.

мыш-жаза Кодексине “Кыйноо” деген 305-1-беренеси менен Кодекске толуктоо аркылуу кошулган.¹ 2012-жылы КР Кылмыш-жаза Кодексинин 305-1-беренеси жаңы редакцияда баяндалган, мунун аркасында жазык мыйзамында кыйноолор аныктамасы кыйноолорго каршы Конвенциянын 1-беренесинде келтирилген аныктамага жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу башка түрлөрүнө максималдуу жакындаштырылган.

«305-1-берене. Кыйноо

(1) Кайсы бир адамга андан же башка адамдан маалымат алуу же аны мойнуна алдыруу, ал же башка адам жасаган же жасады деп шек туудурган жосун үчүн аны жазалоо, ошондой эле коркутуу жана белгилүү бир аракеттерди жасоого аны же башка адамды мажбурлоо максатында атайылап уруп-сабаса же азапка салып кыйнаса, же кандай болбосун мүнөздөгү теңсиздикке мүнөздөлгөн кандай болбосун себеп боюнча, мындай аракет кызмат адамы тарабынан же болбосо анын шыкактоосу боюнча же анын көрүп-билүүсү менен же ичтен макулдугу менен жасалса, -

бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен беш жылдан сегиз жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат.

(2) Ошол эле жосундар:

1) адамдардын тобу тарабынан;

2) алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан жасалса, -

бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен жети жылдан он жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат.

(3) Ушул статьянын 1 жана 2-бөлүктөрүндө каралган жосундар:

¹ 2003-жылдын 15-ноябрындагы №223 Мыйзам.

- 1) кош бойлуу экени айыпкерге белгилүү болгон аялга, же жашы жетпегендерге карата жасалса;
- 2) алсыз абалда болгон адамга карата жасалса;
- 3) өзгөчө мыкаачылык менен жасалса;
- 4) уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалса;
- 5) оор кесепеттерге алып келсе, ошого тете саламаттыгына оор залал келтирсе же байкабастыктан жабырлануучунун өлүмүнө алып келсе, -

бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен он жылдан он беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат."

КР Кылмыш-жаза Кодексинин 305-1-беренесинин 1-бөлүгүндө саналып өткөн кыйноонун белгилери жалпы алганда ал кылмышты далилдөөнүн предметин аныктайт.

Тергөөчү кыйноону колдонуу фактыларын аныктаганда ошол кылмышты далилдөөгө жаткан жана өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн жагдайларын изилдеши керек. Аларга: кылмыштын убактысы, орду, кырдаалы, ыкмасы, объекти, ошондой эле кылмыш фактысын белгилөө үчүн зарыл болгон башка жагдайлар кирет.

Кылмыштын объектиси болуп адамга татыктуу мамиле кылууга болгон анын укугу саналат.

Кылмыштын объективдүү тарабы кайсы-бир адамга физикалык же психикалык запкы келтирүүдө турат.

Кылмыштын субъекти – бул кызмат адамынын шыкактоосу менен же анын билип туруп же унчукпаган макулдугу менен кайсы-бир адамга физикалык же психикалык запкы келтирген кызмат адамы; ар кандай адам.

Кылмыштын субъективдүү тарабы тикелей арам ой түрүндөгү күнөөнү мүнөздөйт. Күнөөкөр кайсы-бир адамга физикалык же психикалык запкы келтиргендигин жана аны келтирүүнү каалагандыгын аңдап-түшүнөт.

КР Кылмыш-жаза Кодексинин каралып жаткан беренесинин диспозициясында ошол кылмышты жасоо максаттары көрсөтүлгөн:

- андан же башка адамдан маалымат алуу максатында;
- аны жана башка адамды мойнуна алдыруу максатында;
- ал же башка адам жасаган жосун үчүн аны жазалоо максатында;
- ал жасаган же жасады деп шек туудурган жосун үчүн аны жазалоо максатында;
- аны жана башка адамды коркутуу жана белгилүү бир аракеттерди жасоого аны мажбурлоо максатында;
- ар кандай мүнөздөгү басмырлоого негизделген себептер боюнча.

КР Кылмыш-жаза Кодексинин 305¹-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык белгилери квалификацияланган кыйноолор болуп төмөнкүлөр жасаган жосундар саналат:

- адамдардын тобу тарабынан (1-п.);
- алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан жасалган (2-п).

Ошол берененин 3-бөлүгүнө ылайык белгилери өзгөчө квалификацияланган кыйноолор болуп төмөнкүлөр саналат:

- кош бойлуу экени айыпкерге белгилүү болгон аялга, же жашы жетпегендерге карата жасалган (1-п);
- алсыз абалда болгон адамга карата жасалган (2-п);
- өзгөчө мыкаачылык менен жасалган (3-п);
- уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалган (4-п);
- оор кесепеттерге алып келген, ошого тете саламаттыгына оор залал келтирген же байкабастыктан жабырлануучунун өлүмүнө алып келген (5-п).

Кылмыш мыйзамда көрсөтүлгөн жосун орун алган учурдан тартып аяктады деп эсептелет.

Кыйноо жана ырайымсыз мамиле маселелери боюнча ООН-дун атайын докладчысы “305-1-беренедеги кыйноолордун колдонуудагы аныктама толук эмес жана кыйноолорго каршы Конвенциянын 1-беренесине толук өлчөмүндө ылайык келбей тургандыгын белгилеген. Ал кыйноолорду колдонуу үчүн жазык жоопкерчилигин тарта турган адамдардын чөйрөсүн “кызмат адамдары” менен гана чектелген жана расмий катары аракеттенген башка адамдардын кыйноолорду колдонгондугу үчүн жазык жоопкерчилигин карабайт».

Эки жылдан кийин ушундай эле тынчсызданууну ККК кыйноолорго каршы Конвенцияны аткаруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Экинчи улуттук мезгилдүү докладынын кароонун натыйжалары боюнча Корутунду эскертүүлөрүндө мындай деп билдирген: “Кыйноолорду аныктоо жөнүндө Кылмыш-жаза Кодексине жакында болгон түзөтүүлөрдү куттуктоо менен Комитет Кылмыш-жаза Кодексинин 305-1-беренесиндеги кыйноолордун азыркы аныктамасы расмий катары аракеттенген башка адамдарды кошпогондо кызмат адамдары үчүн жазык жоопкерчилигин чектегендигине өкүнгөн.¹

Мындай тынчсыздануу кыйноону колдонгон адамдардын чоң чөйрөсү кыйноолорду колдонгондугу үчүн жазык жоопкерчилигинен сыртта калып жаткандыгынан улам келип чыгууда.

ККК мунапыс жана кечирим берүү “кабыл алынган ченемдерден четтеп кетүүнүн жол берилгистик принциптерин буза тургандыгына” көңүл бурган.² Мындан жазык мыйзамдарын кынтыксыз жана эффективдүү колдонуу жолу менен кыйноолордун алдыналауу боюнча милдеттенмелерди чечмелөө диспозициясы кыйноолорду же ырайымсыз мамилени криминализациялоону гана эмес, ошондой эле адекваттуу жазаны дайындоону да көрсөтүп турган жосундарды беренелер боюнча талаптагыдай квалификациялоо зарылчылыгы келип чыгат.

КР Жазык Кодексинин жаңы редакциясында кызматтык ыйгарым укуктарынан аша чабуу, көрсөтмө берүүгө мажбурлоо сыяктуу бирин-бири кайталаган “кыйноолордун айланасындагы” беренелерди жок кылды. КР Жазык Кодексинин жаңы редакциясы 2019-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирет.

КР Жазык Кодексинин жаңы редакциясында адамдарды шарттуу-мөөнөтүнөн мурда бошотуу кыйноолор үчүн соттолгон адамдарга карата колдонулбайт, ошондой эле кыйноолор жөнүндө иштер боюнча мөөнөттүн эскириши жана мунапыс институт

¹ ККК, Кыргыз Республикасынын Экинчи улуттук мезгилдүү доклады боюнча Корутунду эскертүүлөрү өзүнүн 1205-жыйналышында кабыл алынган (CAT/C/SR. 1205), 2013-ж., 11-п.

² ККК, Жалпы тартиптеги №2 Эскертүү. Катышуучу-мамлекеттердин 2-беренени имплементацияшы, 5-пар.

колдонулбайт.

КР Жазык Кодекси. башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу башка түрлөрүн аларга эл аралык-укуктук тыюу салуу түшүнүгүндө өзүнчө жана атайын криминализациялабайт. Иштин ачык-айкын жагдайларына (кылмыш субъекти, ачык-айкын жүйөлөр ж.б.) жараша аталган максаттар же жүйөлөр жок болгондо көңүлдү же физикалык оорутуу кызматтык кылмыш курамын, атап айтканда, кызматтык ыйгарым укуктар менен кыянаттык кылуу (КР Кылмыш-жаза Кодексинин 304-бер.), кызматтык ыйгарым укуктардан аша чабуу (КР Кылмыш-жаза Кодексинин 305-бер.) же инсанга каршы башка кылмыштарды түзүшү мүмкүн.

4.2. Кыйноолордон юридикалык коргоого кепилдик болгон механизмдер.

4.2.1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы¹

КР Конституциясы жогорку юридикалык күчкө ээ болгон, мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу үчүн укуктук негиз түзгөн ченемдик укуктук акты болуп санала тургандыгын жана Кыргыз Республикасында түздөн-түз колдонула тургандыгын белгилей кетүү керек (6-бер.).

КР Конституциясынын 20-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык “өлүм жазасын, кыйноону, дагы башка адамкерчиликсиз, мыкаачылык мамилени же болбосо жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн колдонууга карата салынган тыюуларга чектөөгө кепилдик кылган ушул Конституция менен белгиленген эч кандай чектөөлөр болбойт”. КР Конституциясынын 22-беренеси “эч ким кыйноолорго, башка адамкерчиликсиз, мыкаачылык же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого туш болушу мүмкүн эмес” экендигин карайт.

¹ 2010-жылы 27-июнда референдум (бүткүл элдик добуш берүү) менен кабыл алынган (2016-жылдын 28-декабрындагы №218 КР Мыйзамынын редакциясында).

Ушул берененин “эркиндигинен ажыратылган ар бир адам өзүнө гумандуу мамиле жасалышына жана адамдык кадыр-баркынын сакталышына укуктуу” экендигин белгиленген экинчи бөлүгүнүн мазмуну да өтө маанилүү болуп саналат.

КР Конституциясынын 24-беренеси өзүм билемдик менен кармоого каршы багытталган бир катар ченемдерди белгилейт, атап айтканда:

- соттун чечимсиз жана мыйзамда белгиленген негиздер менен тартиптен тышкары эч ким камакка алынышы, кайтарууда кармалышы же эркиндигинен ажыратылышы мүмкүн эмес;

- эч ким соттун чечимсиз 48 сааттан ашык мөөнөткө кармалышы мүмкүн эмес;

- ар бир кармалган адам кармалган учурунан тартып 48 саат өткөнгө чейин тез арада жана кандай учурда болбосун кармалышынын мыйзамдуулугу жөнүндө маселени чечүү үчүн сотко жеткирилиши керек;

- кармалган ар кандай адам мыйзамда белгиленген тартипте жана мезгилдүүлүгүнө жараша кармап туруунун мыйзамдуулугун текшерүүгө укуктуу; эгерде адамды кармоого негиздер жок болуп чыкса, ал адам дароо бошотулушу керек;

- кармалган ар бир адамга, токтоосуз түрдө, кармоонун жүй-өлөрү менен анын укуктары түшүндүрүлүп, медициналык жактан кароо жана врачтын жардамынан пайдалануу укугу менен кошо, анын укугу камсыз кылынышы керек;

- эркиндигинен ажыратылган учурдан тартып адамдын коопсуздугу камсыз кылынып, ага өзүн-өзү коргоого жана адвокаттын квалификациялуу юридикалык жардамынан пайдаланууга, ошондой эле коргоочу күтүүгө мүмкүндүк берилет.

КР Конституциясынын 47-беренеси ден соолукту коргоо маселелерин жөнгө салат, ошондой эле кыйноолорду болтурбоо маселелеринде зор мааниге ээ болот. Ушул берененин төртүнчү бөлүгү “кызмат адамдары кишилердин өмүрү жана ден соолугу үчүн коркунуч туудурган фактыларды жана жагдайларды жашырып койсо, мыйзамда көрсөтүлгөн жоопкерчиликке кириптер боло тургандыгын” карайт.

КР Конституциясынын жогоруда аталган иштелип чыккан жана кабыл алынган ченемдерин Кыргыз Республикасынын тармактык

мыйзамдары менен кыйноолордон коргоо кепилдиктери менен байланышкан маселелер кыйла ачык-айкын жөнгө салынат.

4.2.2. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодекси.

Жазык-процесстик Кодекси жазык сот өндүрүшү менен байланышкан маселелерди системалык жөнгө салууну камсыз кылат.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодексинин 1-беренесинин 1-бөлүгүндө жазык сот өндүрүшү Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2003-жылдын 18-июлундагы №153 “Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы жана Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодекси менен аныкталат.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодексинин ченемдери кыйноолорго каршы төмөнкүдөй кепилдиктерди карайт:

10-берене:

- сурактарды, ошондой эле башка тергөө же сот аракеттерин жүргүзүүдө коркутууга, зомбулук жана башка мыйзамсыз аракеттерди жасоого жол берилбейт;

- бөгөт коюу чарасы катары камакка алуу тандалып алынган адамды, ошондой эле кылмыш жасоодо шектүү болуп кармалган адамды камакта кармоо анын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келтирбей турган шартта жүзөгө ашырылууга тийиш;

11-берене:

- ишке катышкан адамдардын эч кимиси зомбулукка, кыйноолорго жана башка ырайымсыз же адамдын кадыр-баркын кемсинтүүчү мамилеге жана жазага тартылышы мүмкүн эмес.

13-берене:

- жабырлануучуга, күбөгө же ишке катышкан башка адамдарга, ошондой эле алардын жакын туугандарына, жубайына зомбулук колдонуу, мүлкүн жок кылуу же залалга учуратуу коркунучу келтирилгендиги же башка коркунучтуу, мыйзамга каршы ара-

кеттерге дуушар кылынгандыгы тууралуу жетиштүү маалыматтар болгондо, сот, прокурор, тергөөчү, алгачкы текшерүү органы өз кызмат укуктарынын чегинде андай адамдардын өмүрүн, ден соолугун, ар-намысын, кадыр-баркын жана мүлкүн коргоого мыйзамда каралган чараларды көрүүгө милдеттүү.

19-берене:

- негиз бар болсо тергөөчү токтоп, сот жеке аныктама чыгарат, аны менен мамлекеттик органдардын жана башка уюмдардын кызмат адамдарынын көңүлүн иш боюнча белгиленген мыйзам бузуу фактыларына, кылмыш жасоого көмөк көрсөткөн жана тийиштүү чара көрүүнү талап кылган себептерге жана шарттарга бурат. Жеке аныктама сот тарабынан жарандардын укуктарынын бузулушу жана тергөө жүргүзүүдө жол берилген башка мыйзам бузуулар табылганда чыгарылышы мүмкүн.

20-берене:

- шектүү, айыпкер, соттолуучу акталууга укуктуу. Алгачкы текшерүү органы, тергөөчү, прокурор, сот шектүүгө, айыпкерге, соттолуучуга мыйзамда белгиленген каражаттар жана ыкмалар менен коргонуу чараларын көрүүгө мүмкүнчүлүктү камсыз кылып берүүгө, ошондой эле алардын жеке жана мүлктүк укуктарын сактоого милдеттүү.

39-берене:

- тергөө органы кармалган адамды шектүү катары 48 сааттан ашык кармап турууга укугу жок. Көрсөтүлгөн мөөнөт өткөндөн кийин тергөө органы шектүүнү камактан бошотууга же айып коюуга жана бөгөт коюу чарасын тандап алууга милдеттүү;
- тергөө органы кармалган адамдын жакын туугандарына анын камакка алынган убактысы жана орду жөнүндө кабарлоого милдеттүү.

40-берене:

- Шектүү:
 - биринчи сурак жүргүзүлгөн учурдан тартып, ал эми кармалганда - аны алгачкы текшерүү органына иш жүзүндө жеткирген

учурдан тартып жактоочу алууга;

- көрсөтмө берүүгө, же көрсөтмө берүүдөн баш тартууга;
- өтүнүч жана баш тартуу билдирүүгө;
- алгачкы текшерүү органдарынын кызматкеринин аракетине, тергөөчүнүн, прокурордун аракетине жана чечимине даттанууга укуктуу.

- шектүүнү убактылуу бөлөк кармоочу жайга ар бир жолку жеткирүүдө, ошондой эле анын өзүнөн, анын жактоочусунан, жакындарынан ага карата алгачкы текшерүү жана тергөө органдарынын кызматкерлери тарабынан зомбулук жасалгандыгы туурасында даттануу түшкөн учурда, ал тиешелүү документти түзүү менен милдеттүү түрдө медициналык күбөлөндүрүүдөн өткөрүлүүгө тийиш. Медициналык күбөлөндүрүүдөн өткөрүү милдети убактылуу бөлөк кармоочу жайдын администрациясына жүктөлөт

42-берене:

- Айыпкер:

- өзүнө коюлуп жаткан күнөө боюнча көрсөтүү берүүгө же көрсөтмө берүүдөн баш тартууга;

- өтүнүч жана баш тартуу билдирүүгө;

- тилмечтин, ошондой эле жактоочуну, анын ичинде камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын тандап алуу жөнүндө тергөөчүнүн өтүнүчүн соттун кароосунда кызматынан пайдаланууга;

- өзүнүн жактоочусу менен аңгемелешүүнүн санына жана узактыгына чек койбостон жекеме-жеке жана тоскоолдуксуз сүйлөшүүгө;

- алгачкы текшерүү органынын кызматкеринин аракеттерине, тергөөчүнүн, прокурордун аракеттерине жана чечимдерине даттанууга укуктуу;

- айыпкерди убактылуу бөлөк кармоочу жайга же тергөөнүн бөлөк кармоочу жайына жеткирилген ар бир жолу, ошондой эле анын өзүнөн, анын жактоочусунан, жакындарынан ага карата алгачкы текшерүү жана тергөө органдарынын кызматкерлери тарабынан зомбулук жасалгандыгы туурасында даттануу түшкөн учурда, ал тийиштүү документти түзүү менен милдеттүү түрдө медициналык күбөлөндүрүүдөн өткөрүлүүгө тийиш. Медициналык

күбөлөндүрүүнү жүргүзүү милдети убактылуу бөлөк кармоо жайынын же тергөөнүн бөлөк кармоочу жайынын администрациясына жүктөлөт.

44-берене:

- жактоочу (башкача айтканда адвокат) ишке шектүү (айыпкер), күбө биринчи суракка алынган учурдан же шектүү (айыпкер) иш жүзүндө кармалган учурдан», ал эми сотко чейинки тездетилген өндүрүш иши боюнча - сотко чейинки тездетилген өндүрүшкө кылмыш жасаган адам жазуу жүзүндө макулдук берген учурдан тартып катышат.

- эгерде шектүү же айыпкер тандап алган жактоочу алар иш жүзүндө кармалган же камакка алынган учурдан тартып жыйырма төрт сааттын ичинде келе албаса, тергөөчү шектүүгө же айыпкерге башка жактоочуну чакырууну сунуш кылууга укуктуу, же адвокаттардын кесиптик уюму аркылуу жактоочу дайындоого карата чара көрөт.

46-берене:

- жактоочунун (адвокаттын) айыпкерге карата камакта кармоо түрүндө бөгөт коюу чарасын тандоо жөнүндө тергөөчүнүн өтүнүчүн сот тарабынан кароосуна катышуусу милдеттүү. Бул талап айыпкерди камакта кармоо мөөнөтүн узартуу жол-жобосуна да жайылтылат.

48-берене:

- Ишке катышкан учурдан тартып жактоочу:
 - күбөлөрдөн жазуу жүзүндө арыз жана түшүнүк алууга, окуя болгон жерди карап чыгуунун жекече протоколдорун түзүүгө;
 - шектүүнү, айыпкерди, күбөнү, соттолуучуну суракка алууга, ошондой эле алардын катышуусу менен же алардын өтүнүчү боюнча жүргүзүлүүчү башка бардык тергөө аракеттерине, ошондой эле адвокаттын өзүнүн өтүнүчү боюнча жүргүзүлүүчү тергөө аракеттерине катышууга;
 - шектүү, айыпкер, соттолуучу менен санына жана узактыгына чек койбостон жекеме-жеке жолугушууга; айып коюлган учурда ага катышууга;

- кармоо протоколу, бөгөт коюу чараларын колдонуу жөнүндө токтом, шектүүнүн, айыпкердин же жактоочунун өзүнүн катышуусу менен жүргүзүлгөн тергөө аракеттеринин протоколдору, шектүүгө, айыпкерге, соттолуучуга берилген же берилүүгө тийиш болгон документтер менен, ал эми тергөө бүткөндөн кийин - иштин бардык материалдары менен таанышууга;

- алгачкы текшерүү органдарынын кызматкерлеринин аракеттерине, тергөөчүнүн, прокурордун жана соттун аракеттерине жана чечимдерине даттанууга жана алардын каралышына катышууга.

81-берене:

• КР Жазык-процесстик Кодексинин талаптарын бузуу жол берилгис болуп саналат, ошол жол менен алынган далилдер юридикалык күчкө ээ боло албайт деп табылат жана иш боюнча чечимдин негизине алынышы, ошондой эле ушул Кодекстин 82-статьясында көрсөтүлгөн ар кандай фактыны жана жагдайды далилдөө үчүн пайдаланылышы мүмкүн эмес.

• жол берилгис далилдерге төмөнкүлөр кирет:

- жазыктык жактан жазалануучу жосун жасагандыгы жөнүндө күнөөлөнгөн шектүүнүн жазык ишин тергөөнүн жүрүшүндө жактоочу жокто, анын ичинде жактоочудан баш тартылган учурда берген көрсөтүүлөрү, ошондой эле соттолуучунун жактоочу жокто сотто берген көрсөтүүлөрү;

- жабырлануучунун, күбөнүн жоромолго, болжолдоого, имиш сөздөргө негизделген көрсөтүүлөрү, ошондой эле өзү маалымат алган булакты көрсөтүп бере албаган күбөнүн көрсөтүүлөрү, эгерде алар тергөөнүн же соттук териштирүүнүн жүрүшүндө изилденген далилдердин жыйындысы менен ырасталбаса;

- КР Жазык-процесстик Кодексинин талаптарын бузуу менен алынган ар кандай башка далилдер.

83-берене:

• айыпкердин, соттолуучунун көрсөтмөлөрү, анын ичинде өзүнүн күнөөсүн мойнуна алышы иш боюнча бардык далилдердин жыйындысы милдеттүү текшерүүгө алынууга жана баа берилүүгө тийиш.

95-берене:

- кылмыш жасоодо шектүү болгон адамды кармоо жөнүндө протокол кармалган адам жеткирилгенден тартып үч сааттан ашпаган мөөнөттө түзүлөт. Кармоо протоколунда кармоонун негиздери жана жүйөлөрү, орду жана убактысы (саатын жана минутасын көрсөтүү менен), жеке тинтүү жүргүзүүнүн натыйжалары көрсөтүлөт. Протокол шектүүгө жактоочунун көзүнчө жарыяланат, мында ага Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодексинин 40-беренесинде каралган укуктары түшүндүрүлөт. Кармоо протоколуна аны түзгөн адам, кармалган адам жана аны жактоочу кол коет. Жүргүзүлгөн кармоо жөнүндө тергөөчү кармоо протоколу түзүлгөн учурдан тартып он эки сааттын ичинде прокурорго жазуу жүзүндө билдирүүгө милдеттүү.

97-берене:

- кармоонун мыйзамда белгиленген мөөнөтү өтсө, кармалган адам соттун чечими боюнча, тергөөчүнүн же прокурордун токтому менен бошотулат.

- эгерде кармалган учурдан тартып 48 сааттын ичинде адам кармалып турган жердин зардалына кармалган адамга карата камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө токтом түшпөсө, адам камалган жердин зардалы бул туурасында прокурорго жазуу жүзүндө токтоосуз кабарлайт, ошондон кийин адам кармалып турган жердин зардалы кармалган адамды токтоосуз бошотот жана протокол түзөт.

99-берене:

- шектүүгө кармоо түрүндө процесстик мажбурлоо чаралары колдонулгандыгы туурасында тергөөчү 12 сааттын ичинде анын үй-бүлө мүчөлөрүнүн бирине, ал эми алар жок учурда - башка туугандарына же жакын адамдарына кабарлоого милдеттүү.

100-берене:

- кылмыш жасады деген шектенүү менен кармалган адам, жактоочунун катышуусу менен суракка алынууга тийиш.

110-берене:

● жазык иши өз өндүрүшүндө турган адам же орган айыпталуучунун туугандарына, ал эми аскер кызматындагыларды камакка алууда - ошондой эле аскер бөлүгүнүн командачылыгына анын камакка алынган жери же камакка алынган жеринин өзгөрүшү тууралу токтоосуз кабарландырат.

● камакка алынган адамды кармаган жердин администрациясы кылмыш жасады деген шек саноо менен кармалган же камакта жаткан адамдын даттануусун тергөөчүгө, прокурорго, сотко дароо берүүгө милдеттүү.

● кармалган же камакта жаткан адамдардын алдын-ала тергөө органынын кызматкеринин аракеттерине же тергөөчүнүн аракетине же чечимине даттануусун камакта жаткан жердин администрациясы дароо иш боюнча тергөөгө көзөмөлдүк кылган прокурорго же сотко, ал эми прокурордун аракеттерине де чечимине даттанууларды – жогору турган прокурорго берүүгө милдеттүү. Башка даттанууларды камакта жаткан жердин администрациясы алар келип түшкөн учурдан тартып бир суткадан кечиктирбестен иш өндүрүшүндө турган адамга же органга берет.

4.2.3. Кылмыштарды жасоо жагынан шек туудурган жана айыпталып кармалган адамдарды камакта кармоонун тартиби жана шарттары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы¹

Бул Мыйзам кылмыштарды жасоо жагынан шек туудурган жана айыпталып кармалган адамдарды камакта кармоонун (алдын ала камакка алуунун) тартиби жана шарттары менен байланышкан маселелерди регламенттейт, ошондой эле алардын укуктарынын жана мыйзамдуу таламдарынын сакталышын кепилдикке алат. Жөнгө салынган мамилелерди эске алуу менен бул мыйзам кыйноолордон жана башка ырайымсыз же мамиле кылуунун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнөн коргоого кепилдик берүүгө багытталган ченемдерден да турат.

¹ 2002-жылы 31-октябрда кабыл алынган №150.

Бул мыйзамдын ченемдерине ылайык шектүүлөр жана айыпкерлер төмөнкүлөргө укуктуу:

16-берене:

- камакта кармоочу жерлерде жекече коопсуздукка;
- камакта кармоочу жайдын башчысынын, анын орун басарынын же алар ыйгарым укук берген адамдардын жекече кабыл алуусуна;
- жактоочу, туугандары жана Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин жоболоруна ылайык башка адамдар менен жолугушууга;
- өздөрүн камакта кармоонун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жана өздөрүнүн мыйзамдуу укуктары менен кызыкчылыктарын бузуу маселелери боюнча сунуштар, арыздар жана даттануулар менен инстанцияларга, анын ичинде сотко кайрылууга
- түнкүсүн сегиз саат уктоого укуктуу, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде каралган учурларды кошпогондо, аларды бул убакта процесстик жана башка аракеттерге тартууга тыюу салынат;
- камакта кармоо жайынын кызматкерлеринин алар менен сылык-сыпаа мамиле жасоосуна.

17-берене:

- биринчи сурактан тартып же иш жүзүндө кармалгандан кийин кылмыштар жасоо жагынан шектүүлөргө жана айыпталгандарга жактоочу менен жекеме-жеке жолугушуулар берилет, алардын санына жана узактыгына чек коюлбайт.
- камакта кармоо жайларынын кызматчылары жазык ишинде шектүүнүн, айыпкердин, соттолгондун тарабында адвокаттын катышуусун ырастаган документтин (ордер-тапшырманын), ошондой эле анын инсандыгын ырастаган документтин негизинде шектүүлөргө, айыпкерлерге, соттолуучуларга жактоочулары менен жекеме-жеке, алардын саны, убакыттын узактыгы чектелбеген, кызматчы аларды көрө алган, бирок уга албаган шартта жолугушууларга уруксат беришет.

18-берене:

- шектүүнүн же айыпталгандын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туулганда, болбосо аларга каршы бөлөк шектүүлөр же айыпталгандар тарабынан кылмыш жасоо коркунучу туулганда камакта кармоо жайынын кызматчылары шектүүнүн же айыпталгандын жеке коопсуздугун камсыз кылуу боюнча ошол замат чара көрүүгө милдеттүү.

20-берене:

- прокурорго, сот жана шектүүлөр менен айыпкерлерди, камакта кармоочу жайларды контролдоого укуктуу болгон башка мамлекеттик бийлик органдарына даректелген сунуштар, арыздар жана даттануулар цензурага алынбайт жана сунуш берилгенден кийинки күндөн кечиктирилбестен, ал эми бул күн дем алыш же майрам күндөрүнө туш келсе, биринчи жумуш күнү даректелгенге мөөр басылган пакетке салынып жөнөтүлөт.

- мамлекеттик бийликтин башка органдарына, коомдук бирикмелерге, ошондой эле жактоочуга даректелген сунуштар, арыздар жана даттануулар камакта кармоо жайынын администрациясы тарабынан тиешелүүлүгүнө жараша алар берилген учурдан тартып үч күндөн кечиктирилбей жөнөтүлүүгө тийиш.

- соттун, тергөөчүнүн, прокурордун, алгачкы тергөө органынын аракеттерине жана чечимдерине даттануулар КР Жазык-процесстик кодексинде каралган тартипте алар берилген учурдан тартып үч күндөн кечиктирилбестен жөнөтүлөт.

- сунуштарга, арыздарга жана даттанууларга берилген жооптор шектүүлөргө жана айыпталгандарга кол койдуруу менен жарыяланат жана алардын өздүк иштерине тиркелет.

23-берене:

- шектүү же айыпкер дене-боюнан жаракат алганда ага камакта кармоо жайынын администрациялык кызматкери токтоосуз медициналык жардам көрсөтөт, ал эми медициналык күбөлөндүрүүнүн натыйжалары белгиленген тартипте катталып белгиленет жана жапа тарткан адамга билдирилет. Камакта кармоо жайынын башчысынын, болбосо жазык ишин жүргүзгөн адамдын же органдын чечими боюнча, же шектүүнүн жана айыпкердин,

болбосо анын жактоочусунун өтүнүчү боюнча медициналык күбөлөндүрүү медициналык мекемелердин кызматкерлери тарабынан жүргүзүлөт. Мындай күбөлөндүрүүнү жүргүзүүдөн баш тартууга карата көзөмөлдөөчү прокурорго даттанылышы мүмкүн.

32-берене:

шектүүнүн же айыпкердин өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туулганда, болбосо башка шектүүлөр же айыпкерлер тарабынан бул инсанга каршы кылмыш жасоо коркунучу туулганда камакта кармоочу жайдын кызматкерлери шектүүнүн, айыпкердин жеке коопсуздугун камсыз кылуу боюнча ошол замат чараларды көрүүгө милдеттүү.

Колдонулушу толугу менен же жарым-жартылай кыйноолордон жана башка ырайымсыз же мамиле кылуунун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнөн коргоого кепилдик берүүгө багытталган бир катар мыйзамдар бар экендигин белгилей кетүү керек.

“Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин жана жазанын түрлөрүнүн алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук борбору жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы¹ эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлеринде кармалып турган адамдарга карата кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин жана жазанын түрлөрүнүн алдын алуу тутумун түзүүгө багытталган жана кыйноолорду жана башка катаал, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин жана жазанын түрлөрүнүн алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук борборун уюштуруу жана иш тартибин аныктайт жана эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жерлеринде кармалып турган адамдарга карата кыйноолорду жана башка катаал, адамкерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин жана жазанын түрлөрүнүн алдын алуу тутумунун уюштурулушуна жана иштин багытына байланыштуу келип чыккан мамилелерди, Улуттук борбор, мамлекеттик органдардын, коммерциялык эмес жана эл аралык уюмдардын ортосундагы мамилелерди жана бул чөйрөдө келип

¹ 2012-жылы 12-июлда кабыл алынган, № 104.

чыккан башка мамилелерди жөнгө салат.

“Кыргыз Республикасынын Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы¹ Кыргыз Республикасынын Омбудсменин (Акыйкатчысынын) компетенциясынын чөйрөсүн, ишинин түрү менен ыкмасын, кызматка шайлоонун жана бошотуунун жол-жобосун аныктайт жана адамдын укуктары менен эркиндиктерин жүзөгө ашырууда келип чыккан жарандардын, чет өлкөлүктөрдүн же жарандыгы жок адамдар менен мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ортосундагы мамилелерди жөнгө салат.

“Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы² күбөлөргө, жабырлануучуларга жана башка катышуучуларга карата, аталган адамдардын коопсуздугун жана социалдык жактан коргоо чараларын кошуп алганда, жазык сот өндүрүшүнө мамлекеттик коргоо чараларынын тутумун киргизүүнү караштырат, ошондой эле алардын негизин жана колдонуу тартибин аныктайт.

Аталган мыйзамдар жана кыйноолордон жана башка ырайымсыз же мамиле кылуунун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүнөн короо ченемдери негизги болуп саналгандыгына карабастан, биротоло бүтүргөн болуп саналбайт жана башка мыйзамдардын ченемдери да кыйноолордон коргоого багытталган жоболордон турат.

2017-жылы 2-февралда Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясы кабыл алынгандыгын эске сала кетүү керек, анын ченемдери кыйноолорго кепилдиктерди карайт:

11-берене:

• тергөө, сот жана башка процесстик иш-аракеттерди жүргүзүүдө коркутууга, зомбулук жана башка мыйзамсыз аракеттерди жасоого жол берилбейт;

¹ 2002-жылы 31-июлда кабыл алынган, № 136.

² 2006-жылы 16-августта кабыл алынган, № 170.

- бөгөт коюу чарасы катары камакка алуу тандалып алынган адамды, ошондой эле кылмыш жана (же) жорук жасоодо шектүү болуп кармалган адамды камакта кармоо анын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келтирбей турган шартта жүзөгө ашырылууга тийиш;

- ишке катышкан адамдардын эч кимиси зомбулукка, кыйноолорго жана башка ырайымсыз же адамдын кадыр-баркын кемсинтүүчү мамилеге жана жазага тартылышы мүмкүн эмес.

12-берене:

- ушул Кодексте каралгандан башка негизде жана тартипте эч ким камакка алынышы мүмкүн эмес. Соттун чечимине чейин адам 48 сааттан ашык мөөнөткө, ал эми жашы жете элек адам - 24 сааттан ашык мөөнөткө кармалышы мүмкүн эмес;

кыйноолорду жана катаал мамилени колдонуу жолу менен алынган кандай болбосун далилдер, сот тарабынан кабыл алынбашы керек.

13-берене:

- жабырлануучуга, күбөгө же ишке катышкан башка адамдарга, ошондой эле алардын жакын туугандарына, жубайына зомбулук колдонуу, мүлкүн жок кылуу же залалга учуратуу коркунучу келтирилгендиги же башка коркунучтуу, мыйзамга каршы аракеттерге дуушар кылынгандыгы тууралуу жетиштүү маалыматтар болгондо, сот, прокурор, тергөөчү, алгачкы текшерүү органы өз кызмат укуктарынын чегинде андай адамдардын өмүрүн, ден соолугун, ар-намысын, кадыр-баркын жана мүлкүн коргоого мыйзамда каралган чараларды көрүүгө милдеттүү.

45-берене:

- Шектүүнүн төмөнкүлөргө укугу бар:
 - кармаганда - бир жолу телефон менен натыйжалуу акысыз жана көзөмөлдөнгөн сүйлөшүүгө;
 - кылмыш жана (же) жорук жасаганына шектүүлүгү жөнүндө билдирилген учурдан тартып жактоочу алууга, ал эми кармалганда - иш жүзүндө кармалган учурдан тартып тандап алган жактоочусу жок болгондо, мамлекет тарабынан кепилденген жактоочу

алууга;

- жактоочу алууга, анын ичинде бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө тергөөчүнүн өтүнүчүн тергөө судьясы караганда;

- өзүнүн жактоочусу менен саны, узактыгы чектелбеген, тыңшап угуу мүмкүнчүлүгү жок шарттарда жекеме-жеке жолугушууга;

- иш жүзүндө кармалгандан кийин медициналык кароого жана врачтын жардамына.

47-берене:

● Айыпталуучу камакта кармоочу жайга ар бир жолу жеткирилген сайын, ошондой эле анын өзүнөн, анын жактоочусунан, жакын туугандарынан ага карата зомбулук, кыйноо же катаал мамиле жасагандыгы туурасында даттануу түшкөн учурда, ал тийиштүү документти түзүү менен милдеттүү түрдө медициналык күбөлөндүрүүдөн өткөрүлүүгө тийиш. Медициналык күбөлөндүрүүнү жүргүзүү милдети камакта кармоочу жайдын администрациясына жүктөлөт.

50-берене:

● Жактоочу шектүүнү иш жүзүндө кармаган же шектүүгө, айыпталуучуга кылмыш жана (же) жорук жасаганына шектелгени жөнүндө билдирген учурдан тартып, ал эми күбөнү - биринчи суракка алган учурдан тартып ишке катышат. Адвокат ким экенин ырастаган документин жана ордерин көрсөткөндөн кийин ал жазык иштери жана жоруктар жөнүндө иштер боюнча өндүрүшкө катышууга укуктуу.

54-берене:

● Ишке катышкан учурдан тартып жактоочу төмөнкүлөргө укуктуу:

● тергөө судьясынын алдында далилдерди депонирлөө жөнүндө өтүнмө берүүгө;

● ушул Кодекстин 175-беренесинде көрсөтүлгөн тартипте экспертти чакыруу менен экспертизаны дайындоо жөнүндө, ошондой эле демилгеси боюнча эксперт тартылып жаткан тараптын эсебинен келишимдик негизде экспертиза жүргүзүү жөнүндө өтүнмө менен тергөө судьясына кайрылууга;

- адамды кармоодо жана шектенүү жөнүндө кабарландырууда катышып турууга;

- шектүү, айыпталуучу менен санына жана узактыгына чек коюлбаган жана тыңшап угуу мүмкүнчүлүгү жок шарттарда жеке-жеке жолугушууга.

79-берене:

- эгерде иш боюнча өндүрүшкө байланыштуу зомбулук же жазык мыйзамында тыюу салынган жорукту жасоо коркунучу жөнүндө маалыматтар бар болсо, өндүрүшүндө иш турган орган жабырлануучунун, күбөнүн, шектүүнүн, айыпталуучунун, соттолуучунун жана жазык процессине кагышуучу башка адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын, жубайынын коопсуздугу боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү.

80-берене:

- жазык сот өндүрүшүнө катышып жаткан жабырлануучунун, күбөнүн, шектүүнүн, айыпкердин жана жазык процессине катышкан башка адамдардын, алардын жакын туугандарынын, жубайынын коопсуздук чараларын камсыз кылуу максатындагы иш анын өндүрүшүндө болгон орган:

- зомбулук коркунучун же жазык мыйзамында тыюу салынган башка терс жоруктарды жасаган жакка анын жазык жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн экендиги жөнүндө расмий эскертүү жасайт;

- корголуучу адам жөнүндө маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн чектейт;

- анын жеке коопсуздугун камсыз кылуу жөнүндө тапшырма коёт;

- шектүүгө, айыпкерге карата жазык процессинин катышуучуларына зомбулук же башка кылмыштуу терс жосундарды жасоо мүмкүнчүлүгүн болтурбоочу бөгөт коюу чараларын көрөт;

5) жакындоого тыюу салуу түрүндөгү жазык сот өндүрүшүн камсыз кылуу чарасын көрөт.

- сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө аларга карата кыйноолор же ырайымсыз жана адамгерчиликсиз мамиле жасоонун башка чаралары колдонулган шектүүнүн, айыпкердин, күбөнүн

жана алардын жакын туугандарынын, жубайынын коопсуздугун камсыз кылуунун зарылдыгы жөнүндө арыздар келип түшкөн учурларда, коопсуздук чаралары көрүлгөндүгүнө карабастан, прокурор тарабынан сотко чейинки өндүрүш жүргүзүлөт.

81-берене:

- корголуучу адамдын, айыптоо тарабынын өтүнмөсү боюнча, ошондой эле жеке демилге боюнча адамдын жана анын жакын туугандарынын, жубайынын коопсуздугун камсыз кылуу максатында сот күбөнү суракка алуу жөнүндө токтом чыгарууга укуктуу:

- псевдонимди колдонуу менен корголуучу адамдын инсандыгы жөнүндө маалыматтарды билдирбестен;

- үнү жана тышкы келбети: акценти, жынысы, улуту, курагы, бою, дене түзүлүшү, келбети, басышы боюнча калган катышуучулардын корголуучу адамды таанып-билүүсүн болтурбаган шарттарда;

- аны соттук териштирүүнүн башка катышуучулары, анын ичинде видео байланыштын жардамы менен көрүп байкоо жүргүзбөстөн.

82-берене:

- ушул Кодекстин талаптарын бузуу менен алынган маалыматтар жол берилгис далилдер болуп саналат, юридикалык күчкө ээ эмес жана иш боюнча чечимге негиз болбойт, ошондой эле ушул Кодекстин 83-беренесинде көрсөтүлгөн ар кандай жагдайларды далилдөө үчүн пайдаланылбайт.

- жол берилгис далилдерге төмөнкүлөр кирет:

- коргоочудан баш тарткан (анын катышуусу менен жазуу жүзүндө) учурларды кошпогондо, жазыктык жазалануучу терс жорукту жасагандыгы жөнүндө шектүүнүн, айыпкердин көрсөтмөлөрү коргоочу жок сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндөгү маалыматтар, бирок мында анын көрсөтмөлөрү сотто ырасталууга тийиш;

- сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө кыйноолорду, зомбулукту, коркутууну, алдоону, ошого тете башка мыйзамсыз аракеттерди жана катаал мамилени колдонуу менен алынган күбөнүн, шектүүнүн, айыпкердин көрсөтмөлөрү, ошондой эле ага карата

кыйноолорду колдонуунун натыйжасында алынган көрсөтмөлөр;

- жабырлануучунун, күбөнүн жоромолго, божомолго, айыңга негизделген көрсөтмөлөрү, ошондой эле өзүнүн маалымат булагын көрсөтө албаган күбөнүн көрсөтмөлөрү;

- ушул Кодексте белгиленген тартипте сурак учурунда жазык иши үчүн мааниси бар жагдайларды туура кабылдоого же көрсөтүп берүүгө жөндөмсүз деп табылган адамдын көрсөтмөлөрү;

- жазык иши боюнча өндүрүштү жүзөгө ашырууга укугу жок адам тарабынан ар кандай процесстик аракеттерди жүргүзүүдө, ошондой эле четтетүүгө жаткан адамдын ага катышуусунда алынган маалыматтар;

- илимий балимдерге каршы келген ыкмаларды колдонуу менен алынган маалыматтар;

- айыптоочу тарабынан ушул Кодекстин талаптарын бузуу менен алынган башка далилдер.

99-берене:

шектүүнү кармоо жөнүндө токтому аны алгачкы текшерүү же тергөө органына жеткирилген учурдан тартып чыгарылат. Иш жүзүндө кармалган учурда шектүүгө ага эмнеден шек саналып жаткандыгы жарыяланууга, ошондой эле өзүнө каршы көрсөтмөлөрдү бербөө укугу, адвокат алуу укугу, ошондой эле мамлекет тарабынан кепилдик берилген юридикалык жардамдан пайдалануу укугу түшүндүрүлүүгө тийиш.

- кармоо жөнүндө токтомдо аны чыгаруунун датасы жана орду, токтому чыгарган адамдын кызматы, фамилиясы, аты, шектүүнүн инсандыгы, кармоо учурундагы анын дене-бой абалы иш жүзүндө кармоонун негиздери жана жүйөлөрү, орду жана убактысы (саатты жана мүнөттү көсөтүү менен) жөнүндө маалыматтар, шектүүгө ушул Кодекстин 45-беренесинде каралган укуктарды түшүндүрүү жөнүндө маалыматтар, жеке тинтүүнүн жана телефон менен сүйлөшүүнүн жыйынтыктары көрсөтүлөт.

- кармоо жөнүндө токтому шектүүгө жарыяланат жана тергөөчү же алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамы жана шектүү, ошондой эле коргоочу шектүүнүн иш жүзүндө кармалган так убактысын көрсөтүү менен кол коюшат.

- иш жүзүндө кармалган учурдан тартып 45 саат өткөнгө

чейин, ал эми жашы жетпеген шектүүгө карата 21 саат өткөнгө чейин шектүү ушул Кодекстин 256-беренесинде каралган тартипте анын кармалышынын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндө маселени чечүү үчүн сотко жеткирилүүгө тийиш.

- алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамы, тергөөчү зарыл болгон учурда коргоо тарабынын өтүмсүз боюнча кармалгандарды кармоочу жайларда жаткан шектүүгө медициналык кароо жүргүзүүгө, ал эми зарыл болгон учурда, врачтын жардамын да өз убагында (12 сааттан кеч эмес) камсыз кылууга милдеттүү.

- алгачкы текшерүү органынын же тергөөчүнүн аракетине (аракетсиздигине) жана чечимине карата кармалган шектүүнүн даттануусу кармалганды кармоочу жайдын начальниги тарабынан токтоосуз прокурорго же сотко жиберилет.

- даттануу сот тарабынан бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө тергөөчүнүн өтүмсүз же ушул Кодекстин 256-беренесинде каралган эрежелер боюнча кармоонун мыйзамдуулугун текшерүү менен бир убакта каралат.

102-берене:

- кармалган шектүү соттун чечими боюнча, алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамынын, тергөөчүнүн же прокурордун токтому боюнча бошотулууга жатат, эгерде:

- кылмыш же болбосо жорук жасоодон шектенүү далилденбесе;

- кармоонун мыйзамда белгиленген мөөнөтү өтүп кетсе;

- ага карата камакка кармоо түрүндөгү бөгөт коюу чараларын колдонууга негиз же зарылчылык болбосо;

- кармоо ушул Кодекстин 98, 99-беренелеринин талаптарын бузуу менен жүргүзүлсө.

- эгерде кармалган учурдан тартып 48 сааттын, ал эми жашы жетпегендерге карата 24 саатын ичинде кармалганды кармоо жайынын начальнигине кармалганга карата камакка алуу түрүндөгү бөгөт коюу чарасын колдонуу жөнүндө токтом келип түшпөсө, анда кармалганды кармоо жайынын начальниги кармалганды токтоосуз бошотот, бул жөнүндө иш өндүрүшүндө турган тергөөчүгө, алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укук-

туу кызмат адамына жана прокурорго маалымдайт, бул жөнүндө протокол түзүлөт.

- ушул берененин 2-бөлүгүнүн талаптары аткарылбаганда, кармалганды кармоо жайынын начальниги мыйзамда белгиленген жоопкерчилик тартат.

109-берене:

- бөгөт коюу чарасын колдонуунун зарылчылыгы жөнүндө маселени чечүүдө, ушул Кодекстин 107-беренесинде каралган негиздер болгондо, анын түрүн аныктоодо тергөө судьясы, сот шектенүүнүн негиздүүлүгүн, шектүүнүн, айыпкердин инсандыгы жөнүндө маалыматтарды, анын курагын, ден соолугунун абалын, үй-бүлөлүк абалын, ишинин түрүн жана башка жагдайларды эске алат.

124-берене:

- жакындоого тыюу салуу шектүүнү, айыпкерди жабырлануучу жана башка адамдар менен жолугушуулардан аларды коргоо максатында чектөөдөн турат.

- судья, тергөөчү, тергөө органынын ыйгарым укуктуу адамы шектүүгө, айыпкерге корголуучу адамдарды издөөгө, артынан түшүүгө, барууга, алар менен оозеки, телефондон сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө жана башка ыкмалар менен сүйлөшүүгө, аларга 10 метрден аз аралыкка жакындоого тыюу салууга укуктуу.

190-берене:

- суракка алуу 4 сааттан ашык үзгүлтүксүз жүрүшү мүмкүн эмес. Суракка алууну улантууга эс алуу жана тамак ичүү үчүн кеминде бир саатка тыныгуудан кийин жол берилет, мында күн ичинде суракка алуунун жалпы узактыгы 8 сааттан ашпоого тийиш.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик Кодексинин жаңы редакциясы менен жаңы институт – күбөлөрдүн жана жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депонирлөө киргизилген.

Күбөлөрдүн жана жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депонирлөө – бул сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө тергөө судьясы тарабынан кийин объективдүү себептерден улам аларды

суракка алуу мүмкүн болбойт деп эсептөөгө негиздер болгон өзгөчө учурларда же күбөнүн же жабырлануучунун коопсуздугун камсыз кылуу зарылчылыгында соттук далилдерди күн мурунтан камсыз кылуу (сактоо) максатында тараптардын биринин өтүнүчү боюнча күбөнү же жабырлануучуну суракка алууну жүргүзүү.

198-берене:

- жактоочунун жана жактоо тарабынын процесске катышуучуларынын өтүнмөсү боюнча судья сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө жабырлануучуну, күбөнү аларга жазык иши жана (же) жорук жөнүндө иш боюнча белгилүү болгон жагдайлар жөнүндө суракка алат. Жактоочу жана жактоо тарабынын процесске катышуучулары депонирлөө жөнүндө өтүнмө менен түздөн-түз сотко кайрылат.

- ишти маңызы боюнча кароодо сотко чейинки өндүрүштө же сот отурумунда жабырлануучуну, күбөнү кечиктирип суракка алуу жабырлануучунун, күбөнүн жашоосу жана ден соолугу үчүн коркунучка, анын катуу оорушуна, алардын алдыда боло турган чет жакка чыгуусуна же Кыргыз Республикасынын аймагынан тышкары туруктуу жашап турушуна байланышкан объективдүү себептерден улам мүмкүн болбойт деп эсептөөгө негиздер болгон өзгөчө учурларда, мындай жабырлануучу, күбө алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамынын, тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөө судьясы тарабынан суракка алынышы мүмкүн.

256-берене:

- шектүүнүн кармалгандыгы мыйзамсыз же негизсиз деп таанылган учурда тергөө судьясы жеке аныктама чыгарат, анда чараларды көрүүнү талап кылган иш боюнча белгиленген мыйзам бузуу фактыларына көңүл бурат. Тергөө судьясынын жекече аныктамасы боюнча бир айлык мөөнөттөн кечиктирбестен чаралар көрүлүүгө жана анын жыйынтыктары жөнүндө ага билдирилүүгө тийиш кармоонун мыйзамсыздыгы жана негизсиздиги жөнүндө тергөө судьясынын токтому ушул Кодекстин 17-главасында каралган тартипте ордун толтуруу үчүн негиз болуп саналат.

5-БӨЛҮМ:

● тараптар соттук териштирүүдө билдирилген кандай болбосун далилди далилдердин тизмегинен алып салуу жөнүндө өтүнүч берүүгө укуктуу. Өтүнүч билдирилген учурда анын көчүрмөсү өтүнүч сотко берилген күнү башка тараптарга берилет.

● далилдерди алып салуу жөнүндө өтүнүчтө төмөнкүлөр камтылууга тийиш:

1) тараптар алып салууну өтүнүп жаткан далил;

2) далилди алып салуу жөнүндө ушул Кодексте каралган негиз;

3) өтүнүчтү негиздөөчү жагдайлар.

4) алдын ала угууда судья күбөнү суракка алууга жана өтүнүчтө көрсөтүлгөн документти ишке тиркөөгө укуктуу.

● ушул Кодекстин талаптарын бузуу менен алынган деген негизде далилди алып салуу жөнүндө коргоочу тарап билдирген өтүнүчтү кароодо коргоочу тарап берген жүйөлөрдү төгүндөөнү далилдөө иши прокурорго таандык болот. Калган учурларда далилдөө иши өтүнүч билдирген тараптарга таандык болот.

● судья тараптардын жүйөлөрүн баалап, далилди алып салуу жөнүндө же болбосо өтүнүчтү канааттандыруудан баш тартуу жөнүндө жүйөлөнгөн чечим чыгарат.

● эгерде сот далилдерди алып салуу жөнүндө чечим кабыл алса, бул далил юридикалык күчүн жоготот жана өкүмдүн негизине же башка сот чечимине негиз катары алынышы, ошондой эле соттук териштирүүнүн жүрүшүндө иликтениши же пайдаланылышы мүмкүн эмес. Токтомдо кандай далил алып салына тургандыгы жана жазык ишинин бул далилди алып салууну негиздөөчү кайсы материалдары алып салына тургандыгы көрсөтүлөт, алар сот отурумунда иликтениши жана жарыяланышы жана далилдөө процессинде пайдаланылышы мүмкүн эмес.

КЫЙНООЛОРДУ КОЛДОНУУ ЖӨНҮНДӨ АРЫЗДАРДЫ ЖАНА БИЛДИРҮҮЛӨРДҮ КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

5.1. Кыйноолорду колдонуу жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кабыл алууну жана кароону уюштуруу

КР Жазык-процесстик Кодексинин 151-беренесине ылайык кылмыш жөнүндө жарандын арыз оозеки же жазуу жүзүндө болушу мүмкүн. Жазуу жүзүндөгү арызга аны жазган адам кол коюуга тийиш. Оозеки арыз протоколго киргизилет, ага арыз ээси, арызды кабыл алган кызмат адамы (тергөөчү, прокурор) кол коёт. Протокол арыз ээси, анын жашаган жери жана иши жөнүндө маалыматтардан турууга тийиш. Арыз ээси атайылап жалган маалымат берүү үчүн жазык жоопкерчилиги жөнүндө эскертилүүгө тийиш, ал жөнүндө протоколго белги коюлат, ал арыз ээсинин кол тамгасы менен күбөлөндүрүлөт.

Кылмышка даярдануу, кылмыш далалаты же ал жасаган кылмыш жөнүндө адамдын ыктыярдуу билдирүүсү, мында алгачкы тергөө органына, тергөөчүгө, прокурорго али белгисиз болгон күнөөсүн моюнуна алып келүү жөнүндө арыз жазуу жүзүндө, ошондой эле оозеки да жасалышы мүмкүн. Күнөөсүн моюнуна алып келүү жөнүндө арыз анын ээси тарабынан алгачкы тергөө органына, тергөөчүгө, прокурорго берилиши мүмкүн. Оозеки арыз протоколго киргизилет, анда жасалган билдирүүнүн маңы-

зы кеңири баяндалат. Протоколго күнөөсүн моюнуна алып келген адам жана арызды кабыл алган кызмат адамы кол коёт¹..

Кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени эффективдүү тергөө жана документтештирүүнүн маанилүү принциби “мамлекет эгерде кыйноолорду колдонуу же ырайымсыз мамиле кылуу мүмкүндүгүнүн башка көрсөткүчтөрү болгондо, өтө ачык билинген даттануу жок болсо да кыйноолор жана ырайымсыз мамиле жөнүндө даттанууларды жана билдирүүлөрдү оперативдүү жана эффективдүү тергөөнү камсыз кылуусунда турат”².

КР Жазык-процесстик Кодекси бул принциптерге толук кошулат жана арыз жана күнөөсүн моюнуна алып келүү жөнүндө арыз менен катар жазык ишин козгоо үчүн уюмдун кызмат адамынын билдирүүсү жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын (мындан ары – ЖМК) билдирүүсү түрткү болушу мүмкүн экендигин белгилейт³.

КР Жазык-процесстик Кодексинин 153-беренесине ылайык уюмдун кызмат адамынын билдирүүсү жазуу жүзүндө болууга тийиш. Билдирүүгө документтер же башка материалдар тиркелиши мүмкүн, алар менен кылмыш жасоонун жагдайлары ырасталат.

ЖМКдагы билдирүү ал гезитке же журналга жарыяланып же радио, телекөрсөтүү же Интернет тармактарына таркаганда жазык ишин козгоо үчүн себеп болуп кызмат кылат. Кылмыш жөнүндө билдирүүнү жарыялаган же таркаткан ЖМКнын кызмат адамы жазык ишин козгоого ыйгарым укуктуу адамдын талабы менен анын карамагында турган жасалган билдирүүнү ырастаган документтерди же башка материалдарды берүүгө, ошондой эле ал маалыматтарды бергени адам маалыматтын булагын жашыруун сактоо шарты менен берген учурлардан тышкары, аны берген

¹ КР Жазык-процесстик Кодекси, 152-берене.

² Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу), 121-п.

³ КР Жазык-процесстик Кодекси, 152-берененин 1-бөлүгү.

адамды атоого милдеттүү¹.

КР Жазык-процесстик Кодексинин 155-беренесине ылайык алгачкы тергөө органы, тергөөчү жана прокурор ар кандай жасалган кылмыш же даярдалып жаткан кылмыш жөнүндө арызды же билдирүүнү кабыл алууга, каттоого жана кароого милдеттүү. Арыз ээсине кылмыш жөнүндө кабыл алынган арызды же билдирүүнү каттоо жөнүндө документ арызды же билдирүүнү кабыл алган адамды, аны каттоо убактысын көрсөтүү менен берилет. Кылмыш жөнүндө арызды же билдирүүнү кабыл алуудан негизсиз баш тартуу КР Жазык-процесстик Кодексинин 131,132-беренелеринде белгиленген тартипте прокурорго же сотко даттанылышы мүмкүн.

Катталгандан кийин жарандардын арыздары текшерүүнү уюштуруу үчүн тергөөчүгө берилет.

Стамбул протоколу кыйноолорду колдонуу жөнүндө арызды, билдирүүнү текшерүү жана ушул категориядагы жазык ишин тергөө үчүн жооптууларды тандоодо белгилүү талаптар коюлат, ага ылайык:

- тергөөчүнү тандоодо курмандыктын аны менен бир жыныстагы, ошол маданий чөйрөдөгү, аны менен бир тилде баарлашууга жөндөмдүү адам менен иш алып барууга болгон каалоосу өзгөчө эске алынууга тийиш;

- тергөөчү алдын-ала даярдыктан өтүп же кыйноолорду документтештирүү жана кыйноодон кийинки трамваны кошуп алганда психологиялык травма алган адам менен иштөө боюнча тажрыйбага ээ болууга тийиш;

- тергөө жүргүзүү үчүн алдын-ала даярдыктан өткөн же тийиштүү тажрыйбасы бар тергөөчүнү табуу мүмкүн болбогон учурларда дайындалган тергөөчү сурмжылоонун алдында кыйноолор жана анлардын медициналык жана психологиялык кесепеттери жөнүндө маалыматтар менен таанышуу үчүн мүмкүн болгондун бардыгын жасоого тийиш;

- тергөөчү болжолдуу күнөөкөрлөргө жана ал иштеген мекемелерге көз каранды болбоого, компетенттүү жана калыс болууга тийиш;

¹ КР Жазык-процесстик Кодекси, 154-берене.

- тергөөчү бүткүл тергөөнүн жүрүшүндө чет элдик эксперттерден консультация жана жардам алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш¹.

5.2. Текшерүү иш-чараларын жүргүзүү жана процессуалдык чечимдерди кабыл алуу

КР Жазык-процесстик Кодекси кылмыштар жөнүндө келип түшкөн арыздар жана билдирүүлөр боюнча тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында кабыл алынышы мүмкүн болгон процесстик чечимдердин толук тизмесин берет.

- жазык ишин козгоо жөнүндө;
- жазык ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө;
- арыздарды де билдирүүлөрдү ведомстволук таандыктыгы боюнча өткөрүп берүү жөнүндө.

Текшерүү иш-чараларын жүргүзүүдө КР Жазык-процесстик Кодекси менен белгиленген 10 күндүк мөөнөттүн өзгөчөлүгүнө негизденүү зарыл. Көрсөтүлгөн мөөнөт текшерүүнү 3 суткалык мөөнөттө аяктоого тоскоолдук кылган кылмыштар жөнүндө билдирүүлөр боюнча иштин зор көлөмү же жеңе алгыс (тергөөчүнүн эркине көз карандысыз) жагдайлар менен гана актталышы мүмкүн.

Кылмыштын айкын белгилери болгондо жазык ишин козгоо жөнүндө маселе дароо чечилүүгө тийиш, бул кылмышкердин качып кетишин, ага айгак болгон жагдайларды жашырууну, кылмыштын издерин жок кылууну, күбөлөргө, жапа чеккендерге ж.б. терс таасир тийгизүүнү болтурбайт.

Жазык ишин козгоо жөнүндө чечимди кабыл алууга чейин кылмыш жөнүндө билдирүү боюнча текшерүүлөрдү жүргүзүүнүн мыйзам менен белгиленген ыкмалары жана каражаттары кылмыш курамынын бардык белгилерин аныктоо үчүн жетиштүү болбой калышын эске алуу менен тергөөнүн жүрүшүндө оңой эле

¹ Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу), 90-п.

толтурууга боло турган жана кошумча текшерүүнү талап кылбай турган кандайдыр-бир дайындар жок болгондо жазык ишин козгоону создуктуруу жол берилгис.

Кылмыш жасаган адамдар жөнүндө маалыматтардын болушу, же “соттук келечек” деп аталгандын болушу тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында процесстик чечимдерди кабыл алууга негиздер алгылыксыз болуп саналат, анткени ал жазык-процесстик мыйзамдардан келип чыкпайт.

Кыйноолор жөнүндө жарандардын арыздарын текшерүүнүн жүрүшүндө КР Жазык-процесстик Кодексинин 165-беренесине ылайык окуя болгон жерди кароо жана экспертиза дайындоо сыяктуу тергөө амалдары жазык ишин козгоого чейин жүргүзүлүшү мүмкүн экендигин да эске алуу керек.

Ушуга байланыштуу кыйноолор жөнүндө арызды түздөн-түз кабыл алган тергөөчү жетекчиликке билдирүү менен окуя болгон жерге дароо чыгып жана кароо жүргүзүүгө укуктуу.

5.2.1. Окуя болгон жерди кароо

Окуя болгон жерди кароо кылмыштын издерин табуу, иш үчүн мааниге ээ болгон башка жагдайларды аныктоо максатында жүргүзүлөт.

КР Жазык-процесстик Кодексинин 177-беренесинде каралган кылмыш болгон жерди кароо эрежелерине кошумча кээ бир өзгөчөлүү талаптарды эске алуу керек, алар жүргүзүлүп жаткан тергөөнүн кылдат жана калыс болушун камсыз кылуу үчүн маанилүү.

Тергөөчү каалаган жерге же жайга чектөөсүз кирүүгө, ошондой эле кыйноо колдонулган деп ырасталган кырдаал менен таанышуу мүмкүнчүлүгүнө укуктуу. Атап айтканда, тергөөчү имараттарды, транспорт каражаттарын, кызматтык жайларды, абактын камераларын же билдирүүлөргө ылайык кыйноо колдонулган башка жайларды кошуп алганда ачык же жабык жерлерге жеткиликтүү болууга тийиш.

Тергөөчүнүн кароо жүргүзүү үчүн окуя болгон жер болуп саналган каалаган турак жайларга жана уюмдун каалаган жерлерине жеткиликтүүлүгүнүн кепилдиги КР Жазык-процесстик Кодекси-

нин 177-беренесинин 10-бөлүгүндө каралган, ага ылайык кароону кийинкиге калтырууга болбой турган учурда ал тергөөчүнүн токтому боюнча, бирок кийин бир суткалык мөөнөттө сотко жана прокурорго кабарлоо менен жүргүзүлүшү мүмкүн. Мындай аракеттердин мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү сот тарабынан каралууга жатат.

Окуя болгон жерди кароону адистерди (криминалисттерди, биологдорду ж.б.), ал эми зарыл болгон учурда кыйноо колдонулгандыгы жөнүндө билдирген адамды, аны сурамжылагандан кийин тартуу менен жүргүзүлүүгө тийиш.

Эч бир мүмкүн болуучу далилдер жок болуп кетпеси үчүн окуя болгон жерди кайтарууну камсыз кылуу жана ал жерге бөтөн адамдардын киришин чектөө керек.

Окуя болгон жерди кароонун жүрүшүндө:

- кыйноо үчүн пайдаланылышы мүмкүн болгон бардык шаймандар, алар ошол максат үчүн атайын арналгандыгына же колго тийип калгандыгы үчүн пайдаланылгандыгына карабастан, алып коюуга жана сактоого жатат;

- табылган ар кандай бармак издери, эгерде али жетиштүү көрүнүп жана иште пайдаланылышы мүмкүн болсо, алынып жана сакталууга тийиш;

- болжолдуу кыйноо колдонулган жайдын же жердин тигил же бул масштабдагы чиймеси тийиштүү белгилерди коюу менен, аларда бардык олуттуу майда-бараттар, мисалы, имараттын кабаттарын, өзүнчө бөлмөлөрдү, кириш жана чыгыштарды, терезелерди, эмеректин предметтерин жана жамаатташ аймакты белгилөө менен чийилиши керек;

- бул маалыматтарды белгилеп коюу үчүн өлчөө, фотого тартуу, үн- жана видеожазуу жүргүзүлүп, пландар жана схемалар түзүлүп, издердин тактары жана кептери даярдалып, мүмкүн болсо издин өзү мыйзам менен жол берилген техникалык каражаттарды жана ыкмаларды колдонуу менен предмет же анын бир бөлүгү менен чогуу алынууга тийиш;

- болжолдуу кыйноо колдонулган жерде бардык катышкандардын аты аталган тизмесин түзүү зарыл, атап айтканда, анда алардын толук аты-жөнү жана фамилиялары, даректери жана телефон номерлери же башка байланышуу дайындары көрсөтүлүү-

гө тийиш;

- болжолдуу кыйноонун мүмкүн болуучу күбөлөрүн табуу максатында текшерилип жаткан жайда же аймакта бардык катышкандарды сурамжылоо керек;

- далил катары пайдалануу жана графологиялык экспертиза жүргүзүү үчүн ишке тиешеси бар бардык кагаздарды, жазууларды жана документтерди сактап коюу керек;

- далилдер булганып, бузулуп же жок кылынбашы үчүн алардын бардыгы талаптагыдай чогултулушу, иштетилиши, таңгакталышы, маркировкаканышы жана коопсуз жерге жеткирилиши керек;

- ырасталгандай, кыйноолор жакында эле болсо жана ошондуктан тийиштүү далилдер иште пайдалануу үчүн жарактуу болсо табылган ар кандай биологиялык суюктуктардын (кан же урук сыяктуу), чачтын, кездеменин буласынын жана жиптеринин үлгүлөрү чогултулушу, маркировкаканышы жана кылдат сакталышы керек;

- эгерде кыйноолор жакында эле болгон болсо, иштин материалдарында пайдалануу максатында кыйноо колдонуу жөнүндө арызданган адамдын кийимдеринин бардык предметтеринин тизмеси түзүлүүгө, ал эми кийимдин өзү, биологиялык суюктуктардын издери жана башка физикалык далилдерди табуу үчүн эгерде бар болсо лабораторияга өткөрүп берилүүгө тийиш.

Окуя болгон жерде аны кароо учурунда укукка каршы аракеттенүү белгилеринин жоктугу арыз ээсинин көрсөтмөлөрүнүн анык эместиги жөнүндө далил боло албайт. Мындай болгон учурда көргөндөрдүн жана күбөлөрдүн чөйрөсүн кеңейтүү, окуя болгон жерде жайды кайра жабдуу жана ремонттоо, предметтерди жана буюмдарды алып коюу орун алгандыгын текшерүү, окуя болгон жерди кароого жапа чегүүчүнү жана күбөлөрдү тартуу керек.

5.2.2. Экспертиза дайындоо

Кыйноолорду колдонуу жөнүндө азырды, билдирүүлөрдү каттагандан кийин тергөөчү дароо КР Жазык-процесстик Кодекстин 199-беренесинде каралган тартипте соттук экспертиза дайындайт.

Болжолдуу кыйноолорду колдонуу жөнүндө арыз, билдирүүлөрдү текшерүүнүн алкагында **соттук-медициналык экспертиза** жүргүзүлөт, анын максаты дене бойдун жабыркашынын болушун, мүнөзүн жана алардын издерин, ошондой эле алардын пайда болушунун себептерин жана механизмдерин белгилөө болуп саналат.

Соттук-медициналык экспертизаны кыйноолорду колдонуудан бери канча убакыт өткөндүгүнө карабастан жүргүзүү зарыл, бирок эгерде кыйноолор соңку 6 жуманын ичинде орун алган болсо, анда мындай экспертиза кыйноонун айкын издери жок болуп кеткенче шашылыш тартипте дайындалууга тийиш.

Ал кыйноолор психологиялык травмага алып келет, алкагында жөнүндө тийиштүү далилдер алынууга тийиш. Ошондуктан кыйноолорду колдонуу жөнүндө даттануу, божомолдоо же шектенүү орун алганда милдеттүү түрдө болжолдонгон жапа чегүүчүгө **психологиялык-психиатриялык экспертиза** жүргүзүү зарыл.

Тийиштүү коюлган айыпка физикалык жана психологиялык далилдерди айкалыштыруу медициналык далилдердин жалпы баалуулугун күчөтөт. Ушуга байланыштуу жапа чегүүчүгө физикалык же адептик запкы келтирүү жөнүндө маселени аныктоо үчүн практикада соттук-медициналык жана комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза дайындалат.

Эксперттер үчүн суроолорду түзүү тергөөчүнүн компетенциясына кирет, ал соттук экспертиза дайындайт. Ошону менен бирге эффективдүү тергөө боюнча Колдонмо кыйла маанилүү суроолордун тизмесин сунуш кылат, аларга кыйноолордун физикалык жана психологиялык далилдерин чогултуу үчүн эксперттердин корутундуларын алуу зарыл, атап айтканда:

а) белгиленген физикалык жана психологиялык дайындар кыйноолорду колдонуу орун алгандыгы жөнүндө билдирүүлөргө ылайык келеби;

б) текшерилүүчүнүн физикалык абалынын кандай факторлору жалпы клиникалык көрүнүшкө таасир тийгизет;

в) текшерилүүчүнүн психологиялык абалы жөнүндө алынган дайындар ал адам таандык болгон маданий-социалдык чөйрөдө байкалган экстремалдык стресске күтүлгөн же типтүү реакцияга дал келеби;

г) убакыттын өтүшү менен психологиялык трамванын кесепетинен психикалык бузулуунун мүнөзүнүн өзгөрүшүн эске алуу менен кыйноо учурларына карата мындай бузулуулардын убакыттык алкагы кандай; текшерилүүчү айыгуунун кайсы стадиясында турат;

д) стресстин дагы кандай факторлору текшерилүүчүнүн ден соолугунун абалына (мисалы, узакка созулган куугунтуктоо, аргасыз миграция, үй-бүлөнү жана коомдогу ролун жоготуу, ж.б.) таасир тийгизет; ал көйгөйлөр курмандыктын абалына кандай таасир этет;

е) текшерилүүчүнүн клиникалык дайындары ага карата кыйноолорду колдонуу жөнүндө ырастоолору жалган экендигин далилдебейби¹.

Кээ бир учурларда кыйноолордун издерин жана алардын кесепеттерин аныктоо үчүн кыйла сапаттуу жана толук изилдөө жүргүзүү үчүн тар адистиктеги врачтарды (травматологдорду, хирургдарды, невропатологдорду, гинекологдорду, урологдорду ж.б.) тартуу зарыл. Бул аспектилер, ошондой эле тергөө жана документтештирүү менен байланышкан башка маселелер эффективдүү тергөө боюнча Колдонмодо кеңири чагылдырылган.

Кыйноолордун курмандыктарын текшерип жаткан эксперттер кыйноолорду жана физикалык жана психологиялык зомбулуктун башка формаларын соттук документтештирүү жагында конкреттүү атайын билимдерге ээ болууга тийиш. Мындай изилдөөгө ар тараптуу, толук жана объективдүү мамиле кылуу зарыл.

Соттук-медициналык жана психологиялык-психиатриялык экспертиза жүргүзүүдө соттук эксперттер Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги 2015-жылы 7-декабрдагы №680 буйругу менен бекитилген “Зомбулукту, кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү” практикалык колдонмосун жетекчиликке алууга милдеттүү.

¹ Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу), 105-п.

Соттук эксперт чечилиши үчүн экспертте зарыл дайындар жок же анын компетенциясынан сырткары чыккандардан тышкары, тергөөчүнүн токтомунда камтылган бардык суроолорго жооп берүүгө милдеттүү¹.

Соттук эксперттердин корутундулары экспертиза дайындаган тергөөчүгө жогоруда аталган практикалык колдонмонун 2, 4, 6-тиркемелерине ылайык Стамбул протоколунун талаптарына ылайык унифицирленген стандартташтырылган формада берилет.

Эксперт өз атынан корутунду берет жана ал үчүн жекече жоопкерчилик тартат. Далил катары эксперттин корутундусу иш боюнча башка далилдер менен катар жана бирге эле тергөөчү же сот тарабынан баа берилүүгө жатат. Алгачкы тергөө жүргүзгөн адам, тергөөчү, прокурор жана сот үчүн эксперттин корутундусу милдеттүү эмес, бирок ага макул болбой коюу тийиштүү токтомдо, аныктамада, өкүмдө жүйлөштүрүлүүгө тийиш. Фактыларды атайылап туура эмес баяндоо (аларды бурмалоо же алар жөнүндө унчукпай коюу) деп түшүнүлгөн эксперттин атайылап жалган корутундусу, аларды туура эмес баалоо же туура эмес тыянак чыгаруу КР Кылмыш-жаза Кодексинин 330-беренеси боюнча жоопкерчиликке алып келет.

Ага карата кыйноолор колдонулгандыгы жөнүндө арыз берген кармалган адамды экспертизага конвоирлөө кыйноо колдону деп божомолдонгон кызматкерлер тарабынан жүргүзүлүүгө тийиш эмес, бул алар тарабынан кыйноолорду жана ырайымсыз мамилени иш жүзүндө документтештирүүгө тоскоолдук кылуу максатында экспертке жана эксперттелүүчүгө кысым көрсөтүлбөшү үчүн жасалат.

Кыйноолорду же ырайымсыз мамилени тергөөгө катышып жаткан соттук эксперттер бардык учурларда эң жогорку этикалык ченемдерге ылайык аракеттенүүгө, атап айтканда, ар кандай экспертиза жүргүзүүгө чейин сунуш кылынган маалыматтын негизинде андай макулдук алууга тийиш. Экспертиза медициналык практиканын белгиленген стандарттарына ылайык келүүгө тийиш.

¹ Кыргыз Республикасында соттук-медициналык экспертиза жүргүзүү эрежелери. КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 12-январындагы №33 токтому менен бекитилген.

Медициналык кароо жабык эшик артында жүргүзүлүүгө тийиш. Эксперттелүүчүнү конвоирлеген кызматкерлер кароо жүргүзүлүп жаткан жайда болбоого тийиш. Мындай процесстик жол-жоболор, эгерде кароо жүргүзүп жаткан врачтын ою боюнча кармалган адам медициналык персоналдын коопсуздугуна олуттуу коркунуч келтиргендигинин ынанымдуу далили болгон учурда гана бузулушу мүмкүн. Андай болгондо кароо жүргүзүп жаткан врачтын талабы боюнча кароо учурунда күзөт кызматкерлери катышууга, бирок угулбай турган аралыкта (б.а. кардарды көз менен көрүп тургундай радиуста) турушу керек.

Эксперттердин корутундулары экспертиза дайындаган тергөөчүгө Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо жана башка ведомстволордун бардык деңгээлдеги медициналык адистери үчүн жогоруда аталган практикалык колдонмонун 1, 2, 3, 4-тиркемелерине ылайык Стамбул протоколунун талаптарына ылайык унифицирленген стандартташтырылган формада берилүүгө тийиш.

5.2.3. Кыйноонун болжолдуу курмандыгын сурамжылоо.

Кыйноолорду колдонуу жөнүндө арызданган адамдарды сурамжылоо өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Адамдардын психологиялык трамвадан запкы чеккендигин эске алуу менен аларга жана башка күбөлөргө карата камкордук көрүү өзгөчө маанилүү.

Кыйноого кабылган адамга сурамжылоо жүргүзгөндөрдүн жекече мамилеси сурамжылоо жүргүзүү процессине, өз кезегинде тергөөнүн натыйжасына таасир тийгизиши мүмкүн. Ошондой эле тергөөчүнүн суралып жатканга жекече мамилеси да сурамжылоонун жүрүшүнө жана тергөөнүн натыйжасына таасир тийгизиши мүмкүн. Тергөөчү натыйжалуу баарлашууга жана өз ара түшүнүшүүгө тоскоолдук кылган бөгөттөрдү иликтеп алышы өтө маанилүү, ал тергөөнүн жүрүшүндө мындай бөгөттөрдү жеке мамилеси менен түзүп алышы мүмкүн. Тергөөчү сурамжылоо жана тергөө процессин психологиялык экспертиза жана кыйноолорго кабылган адамдарды дарылоо маселелерде кабары бар кесиптештери менен консультациялар жана дискуссиялар аркылуу

туруктуу иликтеши керек.

Физикалык жана психологиялык изилдөө өзүнүн мүнөзү боюнча эске түшүрүү оорчулуктарга алып келген майда-бараттарды тактоо трамвадан кийинки стресстик симптомдорду козутуп же тереңдетип жиберүү менен кардарга кайталап трамва келтириши мүмкүн. Көпчүлүк учурда коомчулуктагы салттуу психологиялык запкыга тиешелүү, өзгөчө, сексуалдык чөйрөдөгү суроолор тыюу салынган деп эсептелет, жана андай суроолорду берүү – демек урмат көрсөтпөө же мазактоо болуп саналат. Эгерде жасалган зомбулуктун арасында сексуалдык кыйноолор болсо, анда арыз ээси анда жууп кетиргис так жатат жана ага же анын адептик, диний, социалдык же психологиялык беделине сокку урулду деп эсептейт. Ошентип, ал ченемдерди билдирүү, түшүнүү, ошондой эле купуялыкты жана анын чек арасын кандай чечмелөө керектиги сурамжылоону ийгиликтүү жүргүзүү максатында тергөөчү үчүн биринчи даражадагы мааниси бар. Сотто эффективдүү сөз сүйлөп чыгууну камсыз кылуу максатында майда-бараттарды тактоого, өзгөчө эгерде даттанган адам сурамжылоо учурунда өтө толкунданып турса, аны канчалык даражада тактоону талап кылуу керектигине субъективдүү баа берүү керек.

Жеке мүнөздөгү суроолор болжолдуу курмандык үчүн психологиялык жактан оор болушу мүмкүн. Болжолдуу курмандык үчүн түшүнүк берүү канчалык оор сыноо экендигин эске алуу менен тергөөчү бериле турган суроолордун формасына жана ырааттуулугуна өтө сезимтал мамиле кылышы керек.

Эффективдүү тергөө боюнча Колдонмо тергөөчүлөргө кыйноонун курмандыктарынын түшүнүктөрүн магнитофонго жазып алып, андан кийин анын жазуу жүзүндө кайталап жазууну сунуш кылат. Кыйноонун курмандыктарынын түшүнүктөрү сүрөмөлөөбөй берилген суроолорго алынган жоопторго негизделүүгө тийиш. Сүрөмөлөөбөгөн суроолордо кандайдыр-бир божомолдор же тыянактар камтылбашы керек, жана андай суроолордун максаты – тийиштүү адамга өз көрсөтмөлөрүн кыйла толук жана атайылап жасалбастан баяндоо мүмкүнчүлүгүн берүү керек.

Суроолорду тизме түрүндө берүүдөн оолак болуу керек, анткени бул сурамжыланып жаткан адамды иш жүзүндө болгон учурда так эмес жоопторду берүүгө мажбурлайт, сунуш кылынган

тизмедеги кайсы-бирине так ылайык келбей калышы мүмкүн. Ага аны менен болгон нерселерди өз сөзү менен айтып берүү мүмкүнчүлүгүн берип, бирок ага улам ачык-айкын суроолорду берүү менен жардамдашуу керек. Болжолдуу курмандык өз сезимдеринин бүткүл гаммасын сыпаттап берсин. Ал эмнени көрүп, жыттап, угуп жана сезгендиги жөнүндө суроо керек. Мисалы бул адамдын көзү таңылуу же зомбулук караңгылыкта жасалганда маанилүү.

Кыйноонун болжолдуу курмандыгын аларга жардам бере ала турган укук коргоо жана медициналык уюмдар менен кантип байланышуу керектиги жөнүндө маалымдар кылуу керек. Эффективдүү тергөө боюнча Колдонмо тергөөчү тийиштүү юрисдикциянын чегинде турган укук коргоо уюмдары менен кызматташууга тийиш экендигин белгилейт, бул кыйноолорго жол бербөө маселелери боюнча маалымат алмашууну жана персоналга нускама берүүнү камсыз кылат¹.

Эгерде тийиштүү репрессия мүмкүн болгон дале камакта же башка ушундай кырдаалда жаткан адамдарды сурамжылоодо тергөөчү ал адамдарга кандайдыр-бир коркунуч келтирбөө үчүн кылдаттык көрсөтүүлөрү керек. Ал эми башка учурларда сурамжылануучу менен жалгыз калып, сурамжылануучу өзүн коопсуз сезип жана эркин сүйлөп бере ала тургандай жер таңдалат.

Сурамжылоо жүргүзүү орду мүмкүн болушунча коопсуз жана ыңгайлуу болуп, атап айтканда, дааратканасы жана тамактанып жана күч топтоп алуу мүмкүнчүлүгү болууга тийиш. Кыйноонун болжолдуу курмандыгын сурамжылоого жетиштүү убакыт бөлүнүүгө тийиш.

Эгерде мүмкүн болсо болжолдуу курмандыкка, күбөгө психологдордун жана кыйноолордун курмандыктары менен иштөө үчүн атайын даярдалган консультанттардын кызмат көрсөтүүлөрүнө жеткиликтүүлүк камсыз кылынууга тийиш. Башынан өткөргөн кыйноолор жөнүндө айтып берүү адамды кайрадан болгон окуялардын башынан кечирүүгө же ага келтирилген психологиялык травманы тереңдетүүгө алып келиши мүмкүн.

¹ Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу).

5.2.4. Кыйноого туш болгондугун ырастаган адамдан алынууга тийиш болгон маалымат.

Тергөөчү күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнүн жардамы менен болжолдуу курмандыктан төмөнкү аспекттер боюнча маалыматтын максималдуу көлөмүн алууга аракет кылууга тийиш:

а) кыйноолорго алып келген кырдаал, анын ичинде арест же уурдап кетүү жана камакта кармоо.

б) кыйноолорду колдонуунун, анын ичинде кыйноонун акыркы учурунун болжолдуу күнү жана убактысы. Мындай маалыматты тактоо оңой иш эмес, анткени кыйноолор бир нече жерде колдонулушу жана ар башка күнөөкөрлөр (же күнөөкөрлөрдүн тобу) тарабынан жасалышы мүмкүн. Кыйноолорду колдонуунун ар бир жери боюнча маалыматтарды өзүнчө топтоо керек. Фактылардын хронологиясы так эмес, ал эми кээде башаламан болушу мүмкүн – кыйноолорго туш болгон адамга анын убактысы жөнүндө так түшүнүктү түзүү көп учурда кыйын болот. Айрым жерлерде кыйноолорду колдонуу жөнүндө айткандары орун алган абалды жалпы көрүнүшүн түзүүгө аракет кылууда пайдалануу болушу мүмкүн. Кыйноолорго туш болгон адамдар көп учурда аларды кайда алып барышкандыгын билишпейт, анткени алардын көздөрү таңылуу болот же алар жарым-жартылай эсин жоготкон абалда болушат. Өз ара байланыштуу эпизоддор жөнүндө бардык көрсөтмөлөрдү бир жерге топтоо менен кээде “картаны” – конкреттүү жерлердин, ыкмалардын, ал түгүл кыйноолорду колдонууга тиешелүү адамдардын мозаикасын түзүүгө мүмкүн болот.

в) арестке, камакта кармоого жана кыйноолорго тиешелүү адамдарды, анын ичинде жапа чегүүчү кыйноонун болжолдуу фактыларына байланыштуу окуя болгонго чейин билгендерди кең-кесири сыпаттоолор; алардын кийимдери; аларда болгон тырыктар, мең, татуировкалар; алардын бою, салмагы (жапа чегүүчү аны кыйнагандардын боюн жана келбетин өз ара салыштыруу менен сыпаттап бериши мүмкүн); күнөөкөрдүн дене түзүлүшүнүн ар кандай адаттан башкача өзгөчөлүктөрү, алар сүйлөгөн тили жана акценти, ошондой эле күнөөкөрлөр кайсы-бир учурда алкоолдук же баңгизаттык мас абалында болгондугу.

г) жапа чегүүчүгө айтылгандардын же андан эмнелер жөнүн-

дө сурагандыгынын мазмуну. Бул маалыматтар кошумча маалымат алууга мүмкүндүк берет, алар камакта кармоонун жашыруун же ырастоо албаган жерлерди аныктоого аракет кылууда керек болушу мүмкүн.

д) камакта кармоо жерлериндеги күндөлүк тартиптин жана ырайымсыз мамиле кылуунун адатта колдонулган ыкмаларынын сыпатталышы.

е) кыйноо, анын ичинде колдонулган ыкмалардын сыпатталышы. Мындай сыпаттоолорду алуу көп учурда оңой болбостугу түшүнүктүү, жана тергөө жүргүзүп жаткан адамдар бир жолку сурамжылоонун жүрүшүндө бардык майда-чүйдөсүн билүүгө боло тургандыгына ниеттенбеши керек. Так маалыматтарды алуу маанилүү, бирок басмырлоого жана зомбулукка дуушар кылган жашыруун (интимдүү) майда-баратка тиешелүү суроолор психологиялык, кээде өтө катуу трамва келтириши мүмкүн.

ж) курмандык сексуалдык зомбулукка дуушар болгондугу жөнүндө маалымат. Көпчүлүк адамдар сексуалдык зомбулук жөнүндө суроого жооп берип жатып аны иш жүзүндө зордуктоону же содомияны түшүнөт. Тергөө жүргүзүп жаткан адамдар сөз менен шылдыңдап табалоо, чечинтүү, кармалоо, адепсиз же басмырлоочу мамиле, ошондой эле жыныс органдарын чабуу жана ал органдарга электр тогу менен таасир этүү көп учурда курмандыктар тарабынан сексуалдык зомбулук актысы катары кабыл алынбай тургандыгын эске алуу керек. Бардык ушундай актылар адамдын инсандыгынын интимдүү чөйрөсүнө зомбулук менен басып кирүү болуп саналат жана сексуалдык зомбулуктун ажыралгыс элементтери катары каралышы керек. Сексуалдык зомбулуктун курмандыктары өтө көп учурда андай зомбулук фактысын жашырып коюшат, ал түгүл четке кагышат. Кийин андай майда-чүйдөлөр кээде экинчи же үчүнчү жолу келгенде, андан да тийиштүү адамдар анын маданий жана жеке өзгөчөлүктөрү үчүн жооп берген тыгыз жана ишенимдүү карым-катнаш түзүүгө жетишкен учурларда ачыкка чыгат.

з) кыйноолордун жүрүшүндө денесинин жаракат алышы.

и) куралдардын жана кыйноолор үчүн пайдаланылган башка предметтердин сыпатталышы.

к) кыйноолорго тиешеси бар окуялардын күбөлөрүнүн жеке

дайындары. Тергөөчү күбөлөрдүн коопсуздугун сактоо жагында сактыкты көрсөтүп жана алардын жеке дайындарын шифирлөө же аларды негизги сурамжылоо учурунда жасалган жазуулардан өзүнчө сактоо керектиги жөнүндө ойлонушу керек¹.

5.2.5. Болжолдуу күнөөкөрлөрдүн түшүнүктөрү

Эгер мүмкүн болсо тергөө жүргүзгөн адамдар болжолдуу күнөөкөрлөргө да сурамжылоо жүргүзүшү керек. Тергөө жүргүзүп жаткандар аларга эл аралык жана улуттук укук ченемдерине ылайык кепилденген укуктук коргоо берүүгө тийиш.

¹ Кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн эффективдүү документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу), . 99-п.

КЫЙНОО ФАКТЫЛАРЫ БОЮНЧА КЫЛМЫШ ИШТЕРИН ТЕРГӨӨНҮН УСУЛУ

Кыйноо – коркунучтуу криминалдык кубулуш, мамлекеттик бийликке каршы кызматтык кылмыштардын бири болуп саналат, мындай кылмыш үчүн КР Кылмыш-жаза Кодексинин “Кыйноо” 305-1-беренесинде жазык жоопкерчилиги каралган

КР Кылмыш-жаза Кодексинин “Тергөө караштуулугу” 163-беренесинин 91-пунктуна ылайык (КР Кылмыш-жаза Кодексинин 303-316-беренелер) коррупциялык жана кызматтык кылмыштар жөнүндө жазык иштери боюнча тергөө улуттук коопсуздук органдарынын тергөөчүлөрү тарабынан жүргүзүлөт.

Демократиялуу коомдо мамлекеттик бийликтин бардык бутактарынын кадимкидей иштеши анын өкүлдөрү тараптан аларга жүктөлгөн ыйгарым укуктарды бүткүл коомдун жана ар бир жарандын таламдарында так жана кынтыксыз аткарышын талап кылат. Ошондуктан мамлекеттик чиновниктердин коррупцияланышы, алар тигил же бул кызматтык ишмердикти жүргүзүүсүнөн улам ээ болгон мүмкүнчүлүктөрүнөн кыянаттык менен пайдалануу коомдо теңчилик жана социалдык адилеттүүлүк принциптеринин сактабашына алып келет, мыйзамдуулуктун негизин бүлдүрөт, демократиялык институттарга олуттуу зыян келтирет.

КР Кылмыш-жаза Кодекси КР Конституциясы биринчи кезектеги милдет катары мамлекеттин социалдык багыттуулугун, жарандардын жана мамлекеттик органдардын уюмдарынын, ошондой эле алардын өкүлү болгон кызмат адамдарынын укуктарын сактоону жарыялагандыгына негизденүү менен коомдук бийликтин ар кандай бутактарынын, ошондой эле мамлекеттик бийлик системасына кирбеген жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрү жасаган кылмыштар катары бир катар коом-

дук коркунучтуу жосундарды караган.

Кылмыштарды тергөө тактикасы деп илимий жоболордун жана алардын негизинде иштелип чыккан бардык тергөөлөрдү жана айрым тергөө амалдарын кыйла сарамжалдуу жана эффективдүү уюштуруу боюнча, конкреттүү тергөө кырдаалдарында тергөөчүнүн жүрүш-турушунун оптималдуу линиясын аныктоо боюнча рекомендациялардын системасы түшүнүлөт.

Кылмыштарды тергөө усулу илимдин өз алдынча бөлүгү болуп саналат, ал мыйзамдын талаптарына ылайык тергөөнү кыйла эффективдүү жүргүзүү боюнча илимий негизделген рекомендацияларды иштеп чыгуу максатында кылмыштардын бетин ачуунун, тергөөнүн жана анын айрым түрлөрүн болтурбоонун мыйзам ченемдүүлүктөрүн иликтейт.

Мамлекеттик бийликке каршы кылмыштарды, кызматтык кылмыштарды КР Кылмыш-жаза Кодексинин 30-главасында каралгандай, ачык бийликтин аппаратынын: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, мамлекеттик жана муниципалдык кызматтык кадимкидей иштешине кол салган, кызмат адамдары, ал эми КР Кылмыш-жаза Кодексинин аталган главасынын ченемдеринде каралган учурларда – кызмат адамдары болуп саналбаган мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылар, же башка субъекттер өздөрүнүн кызматтык абалына байланыштуу жасаган коомдук коркунучтуу жосундар катары аныктоого болот.

КР Кылмыш-жаза Кодексинин 304-беренесине ылайык кызмат адамдары катары КР Конституциясы, КР конституциялык мыйзамдары менен мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын түздөн-түз аткаруу үчүн белгиленген туруктуу, убактылуу же атайын ыйгарым укуктар боюнча бийлик өкүлүнүн милдеттерин жүзөгө ашырган же болбосо мамлекеттик органдарда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө жана башка аскердик түзүлүштөрдө уюштуруучулук-тескөөчүлүк, администрациялык-чарбалык милдеттерди аткарышкан мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдар таанылат.

Аталган кылмыштардын **түпкүлүктүү объекти** катары жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын кошуп алганда мамле-

кеттик бийликтин бардык деңгээлдеринде анын легитимдүүлүгүн камсыз кылган коомдук мамилелердин комплекси таанылат.

Түрдүк объект – бул өз ишмердигинде мыйзамдуулукту сактоонун жана өз ыйгарым укуктарын кызматтык кызыкчылыктарга карабастан пайдалануунун жол берилгистигинин негизинде бийликтин айрым бутактарынын, мамлекеттик мекемелер менен уюмдардын, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кадимкидей иштешин камсыз кылган коомдук мамилелер.

Түздөн-түз объект катары бийлик-коомдук аппараттын тийиштүү сегментинин мыйзамдуу ишмердигине тиешелүү коомдук мамилелер чыгат.

Жазык ишин ийгиликтүү тергөөнүн эң маанилүү өбөлгөлөрүнүн бири болуп жазык ишин козгоо жөнүндө маселени өз убагында жана туура чечүү саналат. КР Кылмыш-жаза Кодексинин 150-беренесине ылайык ушул беренедө көрсөтүлгөн себептер жана негиздер болгондо гана жол берилет. Муну менен бирге жазык ишин козгоо үчүн себеп иштердин бардык категориялары үчүн бирдей экендигин, ал эми негиздер, б.а. кылмыш белгилерин көрсөткөн иш жүзүндөгү дайындар олуттуу өзгөчөлүктөрү менен айырмалангандыгын эске алуу керек. Көп учурда кыйноолор жөнүндө арыздар жана билдирүүлөр жазык ишин козгоо жөнүндө маселени дароо чечүүгө мүмкүнчүлүк бере турган дайындардан турбайт, жана мындай процесстик чечим кабыл алаардын алдында келип түшкөн арызды (билдирүүнү) текшерип, аларда баяндалган фактылар канчалык анык экендигине ынануу керек. Муну менен бирге алар боюнча жазык ишин козгоону кечендетүү далилдердин орду толгус болуп жоголуп кетишине алып келе турган кыйноо фактылары бар.

Жазык ишин козгоо жөнүндө токтом чыгарылгандан кийин прокурордун резолюциясы менен андан аркы өндүрүш үчүн иш тергөөчүгө берилет, ал эми алдыда турган тергөө амалдары татаал же ири көлөмдө болгон учурда тергөө тергөөчүлөрдүн тобуна тапшырылат, ал жөнүндө тергөө тобунун тергөөчүлөрү же жетекчилиги ишти өз өндүрүшүнө кабыл алуу жөнүндө токтом чыгарат.

Жазык ишин козгогондон кийин дароо эле тергөөчү тарабынан алдыда жүргүзүлүүчү тергөө **амалдарын** жана **изин суут-**

пай издөө иш-чараларынын аталыштарын, аларды жүргүзүү мөөнөттөрүн, конкреттүү аткаруучуларды көрсөтүү менен жазык ишин тергөөнүн планы түзүлөт, ал көзөмөлдүк кылуучу прокурор тарабынан бекитилет.

Оперативдүү түрдө кылмыштын күбөлөрү, шериктери белгиленип, кыйноолорго тиешелүү адамдар жөнүндө маалыматтар чогултулат, бул максатта айрым тапшырмалар жөнөтүлөт. Ал адамдар жөнүндө зарыл маалыматтар талап кылынат.

6.1. Окуя болгон жерди кароо жана кылмыштын белгилерин белгилөө боюнча рекомендациялар

Тергөө процессинде тергөө кароолорунун мааниси өтө зор болуп саналат. Тергөө кароосу менен кылмыштын жана кылмышкердин эң маанилүү издеринин кыйла бөлүктөрү жана башка буюмдук далилдер табылат жана изилденет. Кароонун, өзгөчө окуя болгон жерди кароо сыяктуу түрүнүн натыйжалары тергөөчүгө тергөөнүн багытын туура аныктоого, тергелип жаткан окуянын механизмдери жана кылмышкердин ким экендиги жөнүндө түшүнүк түзүүгө мүмкүндүк берет. Көп учурларда тергөөнүн ийгилиги жүргүзүлгөн тергөө кароосунун сапатына байланыштуу болот.

Иш жүзүндө окуя болгон жерди кароого катышуу үчүн иштин жыйынтыгына кызыкпаган компетенттүү адистерди чакыруу керек (КР Кылмыш-жаза Кодексинин 174-беренеси). Окуя болгон жерде кандын тактары, адамдан чыккан башка нерселер – шилекей, чач, микробөлүкчөлөр болушу мүмкүн экендигин эске алуу менен кароо соттук медицина жагындагы адистин, биологдун, ал эми андайлар жок болсо – башка врачтын катышуусу менен жүргүзүлүүгө тийиш. Адис тергөөчүгө буюмдук далил болуп калышы мүмкүн болгон издерди жана предметтерди табууга, белгилөөгө жана алып коюуга көмөк көрсөтүп, тергөөчүнүн көңүлүн ишке тиешеси бар кароодо табылган башка жагдайларга бурат жана зарыл консультацияларды берет. Адис далилдерди табууга, белгилөөгө жана алып коюуга байланыштуу протоколго киргизүүгө жаткан билдирүү жасоого укуктуу.

Адисти чакыруу жана зарыл болсо видеожазууну колдонуу, издөө приборлорун пайдалануу, бир катар башка учурларда буюмдук далилдерди алдын-ала изилдөө жүргүзүү максатка ылайыктуу.

Адистин консультациясы протоколго киргизилбейт жана тергөөчү тарабынан маалыматтык материал катары пайдаланылат.

Зарыл болгон учурда окуя болгон жерде тийиштүү түшүндүрмөлөрдү алууда тергөөчү кароого катышууга жапа чегүүчүнү, күбөнү, шектүүнү жана айыпкерди тартууга укуктуу.

Кароону ийгиликтүү жүргүзүүнүн өбөлгөсү болуп төмөнкү уюштуруу жана материалдык-техникалык аспектер саналат:

1) ошол райондо (шаарда, облуста) кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү тергөөчүгө оперативдүү өткөрүп берүүнүн так системасынын, анын прокуратуранын тергөө бөлүмүнүн жетекчиси жана прокурор менен байланышынын белгиленген тартибинин, ошондой эле кароонун катышуучуларына кабарлоо жана чогултуу тартибинин болушу;

2) кароонун катышуучуларынын туруктуу иштеген топтору жөнүндө ведомстволор аралык буйруктун болушу;

3) прокуратура органдарынын тергөөчүлөрүнүн, КР Ички иштер министрлигинин өздүк коопсуздук кызматынын, КР Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин кароого катышкан оперативдүү кызматкерлеринин, адис-криминалисттердин, соттук медиктин, биологдун талаптагыдай кесиптик даярдыгынын болушу;

4) кээ бир татаал кароолорду жүргүзүүдө жардамы керек болуп калышы мүмкүн болгон адистердин тизмесинин (даректери жана телефондору менен) болушу;

5) тергөөчүдөгү, прокурор-криминалисттеги, укук коргоо органдарынын эксперттик-криминалисттик бөлүмдөрүндөгү криминалисттик жана илимий-техника каражаттардын, өзгөчө фотоаппаратуранын, издерди белгилөө каражаттарынын жана жарык берүү техникасынын жакшы абалда болушу;

6) окуя болгон жерден алынуучу объекттер үчүн таңгактоо каражаттарынын, ошондой эле булганыч шарттарда иштөө үчүн атайын кийимдердин болушу;

7) окуя болгон жерге чыгуу үчүн автотранспорттун болушу.

Кыйноолор жөнүндө тергөөдө колдонула турган тергөө кароо-

сунун төмөнкү түрлөрүн атоого болот:

- а) окуя болгон жерди кароо;
- б) күбөлөндүрүү, б.а. адамды кароо;
- в) предметтерди кароо;
- г) документтерди кароо;
- д) окуя болгон жер болуп саналбаган жерди жана жайларды кароо;
- е) буюмдук далилдерди кароо;
- ж) башка материалдык объекттерди кароо.

Жогоруда саналып өткөн түрлөрдүн ар биринин тергөө кароосун өткөрүү тактикасын аныктаган өзүнчө бир өзгөчөлүктөрү болот. Бирок тергөө кароосунун бардык түрлөрү үчүн жалпы болгон жана ар кандай түрдөгү тергөө кароосун жүргүзүүдө бирдей колдонулган процесстик жана тактикалык мүнөздөгү бир катар жоболор бар.

6.1.1. Пландарга жана схемаларга коюлган талаптар

План масштабда б.а. натурага салыштырганда ар бир тилкени бирдей так азайтуу менен чийилет.

Өз алдынча түзүлө турган жана масштабдык пландын черно-виги болуп саналган схема пропорцияларды так сактабастан, бирок алардын өлчөмдөрүн көрсөтүү менен даярдалат.

Ориентирлөөчү пландар (схемалар) – окуя болгон жерди курчап турган кырдаал менен бирге чагылдырат.

Обзордук пландар (схемалар) – окуя болгон жерде объекттердин мүнөзү жана өз ара жайгашуусу жөнүндө түшүнүк берет.

Түйүндүү пландар (схемалар) – окуя болгон жердин кыйла маанилүү тилкелерин (түйүндөрүн) белгилөө үчүн пайдаланылат.

Деталдуу пландар (схемалар) – окуя болгон жердин айрым объекттеринин сүрөттөлүшүн билдирет.

Объектти көрсөтүү ыкмалары боюнча жайлардын пландары көп учурда **жөнөкөй** жана **кеңири** болуп бөлүнөт.

Пландар (схемалар) төмөнкү талаптарга жооп бериши керек: пландар так, түшүнүктүү болууга тийиш, бул үчүн планда чагылдырылган окуя болгон жердин кырдаалынын элементтерине

номер коюлат жана пландын төмөнкү бөлүгүндө алардын белгилери келтирилет;

планда бардык аралыктар бирдей бирдиктерде (метрлер, сантиметрлер, миллиметрлер) көрсөтүлүүгө тийиш;

фото тартууда планда тартуу жүргүзүлгөн чекиттер көрсөтүлүүгө тийиш;

план тергөөчүнүн, адистин (эгерде план же схема алар тарабынан даярдалса) жана калыс-күбөлөрдүн колтамгалары менен күбөлөндүрүүнү талап кылат.

Схеманын черновигинин негизинде пландын керектүү так жана таасындыгына жетишүү максатында анын биротоло даярдалышы тергөөчүнүн кабинетинде жасалгандыгы ылайыктуу. Схеманын черновиги кароонун жүрүшүндө бир нече жолу өчүрүп жана оңдоп турууга боло турган кагазга карандаш менен чийилет.

6.1.2. Фотого тартуу

Окуя болгон жерди кароонун баштапкы стадиясында окуя болгон жердин жалпы көрүнүшүн тартуу, ал эми деталдуу кароодо майда-чүйдө өзгөчөлүктөрдү чагылдыруу сунуш кылынат.

а) Окуя болгон жердин жалпы көрүнүшүн тартуу

Ориентирлөөчү тартуу аркылуу окуя болгон жер менен катар курчап турган кырдаалды (мисалы, укук коргоо органынын кызматтык жайларында кыйноолор жөнүндө арыз боюнча – ИИБдин администрациялык имаратты коңшу курулуштар менен бирге) чагылдыруу керек.

Обзордук тартуу менен окуя болгон жер гана кыйла ири план менен ар тараптан чагылдырылууга тийиш.

Түйүндүү фото тартуунун жардамы менен окуя болгон жердин кыйла маанилүү тилкелери (“аңгемелешүү” үчүн отургуч турган жер, оперативдүү кызматкердин жумушчу орду ж.б.) ири масштабда чагылдырылууга тийиш.

Деталдуу тартуу аркылуу айрым издер жана предметтер алар табылган жерде чагылдырылууга тийиш.

Зарыл болгон учурда кыйла узун же сүрөтүн толугу менен кадрга батырууга мүмкүн болбогон объекттерди панорамалык тартуу менен чагылдыруу керек. Тартуу объектинин мүнөзүнө жараша ар башка чекиттерден, объекттердин бөлүктөрүнөн бирдей алыстыкта тартуу менен **тилкелик панорама** ыкмасын, же объекттин бардык бөлүктөрүн бир чекиттен штативке бекитилген фотокамераны ары-бери буруп тартуу менен **айланма панорама** ыкмасын колдонуу зарыл. Объекттин бардык бөлүктөрү бирдей жарык берүү, бирдей убакытта тартылууга тийиш. Алынган фрагменттер бирин-бири кайталаган бөлүктөрдү алып салуу менен бир бүтүн сүрөткө чапталууга тийиш.

Окуя болгон жерди фотого тартууда зарыл болгон учурда сандык таблицаларды колдонуу керек, алар менен кайсы-бир мүнөздүү өзгөчөлүктөр (кылмышкердин бут кийиминин изи, кандын тагы, кылмыштын куралы ж.б. турган жер) белгиленет.

б) Издерди, предметтерди жана буюмдук далилдерди тартуу

Издерге карата төмөнкүлөр сунуш кылынат:

- издердин бардык топторун (чектелбеген тилкеде) фотого тартуу;
- панорамалык ыкма менен издердин жолун фотого тартуу;
- ар бир кыйла толук жана таасын издерди кыйла ири план, миллиметрдик масштаб менен өзүнчө тартуу;
- майда издерди ири масштабдуу тартуу (макротартуу) эреже-си боюнча аз форматтуу фотокамера менен фотого тартуу;
- колдун майланышкан теринин араң көрүнгөн издерин күңүрттөлгөн жайда, жарык кылуу үчүн жарыктын кыйыр тийген (450 бурч менен) ичке нурун пайдалануу (жарык бергич рефлекторго жарыкка сезимтал материалдарды таңгактоо үчүн пайдаланылган кара кагаздан жасалган конусту кийгизүү) менен, тунук эмес айнектүү фотокамера менен 1:1 масштабда тунук из бергич (айнек ж.б.) астына коюу менен бир кыйла аралыкта кара кездеме же кагазга жайгаштыруу менен тартуу; чагылыштын зыяндуу таасирин жок кылуу үчүн из үчүн жылчыгы бар кара кагаздан жасалган масканы пайдалануу менен фотого тартуу;

- тунук предметтеги (терезенин айнегиндеги ж.б.) майланышкан тердин издерин фотоаппаратты жана жарыктын булагын объекттен каршы тарапка жайгаштырып жана жарыктын нурун издин үстүнө карата 45 - 600 бурч менен багыттап өтүп жаткан жарыкта фотого тартууга болот;

- колдун көрүнбөгөн майланышкан теринин издерин тартуунун алдында йоддун буусу менен буулоо же башка ыкманы колдонуу керек.

в) Фотого тартууларды процесстик тариздөө

Тартууларга тиешелүү окуя болгон жерди кароо протоколунда төмөнкүлөр көрсөтүлүүгө тийиш:

- тартуу объекти (окуя болгон жердин жалпы көрүнүшү, издер, предметтер, буюмдук далилдер);

- фотоаппараттын модели, объективдин маркасы, узартуучу шакектер, жарык фильтринин маркасы;

- жарык берүүнүн түрү (табигый, жасалма); фотого тартуу ыкмасы (ориентирлөөчү, обзордук, түйүндүк, панорамалык ж.б.);

- жүргүзүлгөн тартуулардын саны.

Планда (схемада) тартуу учурунда фотоаппарат жайгаштырылган чекитти белгилөө максатка ылайыктуу.

Фото сүрөттөрдү калың кагаз барактарына чаптап жана тартуу объектинин (окуя болгон жер, издер ж.б.) аталышын, тергөө амалдарынын аталыштарын жана жүргүзүлгөн күнүн, сүрөттөр тиркелген протоколго шилтемелерди көрсөтүү менен түшүндүрмө тексттер менен жабдуу керек. Сандык таблицаларды колдонуу менен тартуу жүргүзүүдө түшүндүрмө текстте таблицалар менен тартуу объектинин кандай өзгөчөлүктөрү белгиленгендигин көрсөтүү керек.

Сүрөттөр тергөөчүнүн, аларды даярдаган адистин колтамгалары менен, мүмкүн, калыс-күбөлөрдүн колтамгалары менен да күбөлөндүрүлөт.

Ар бир сүрөттү прокуратуранын мөөрү менен күбөлөндүрүлсө жакшы болот, мөөрдүн изинин бир бөлүгү сүрөткө, башка бөлүгү ал чапталган кагазга коюлууга тийиш.

6.1.3. Видеожазуу жана киного тартуу

Кыйноолор жөнүндө иш боюнча окуя болгон жерди кароодо видеожазуу жана киного тартуу тергөөчү жана адистер тарабынан издерди жана башка буюмдук далилдерди табуу процессин, ошондой эле кароонун динамикалык стадиясында (ары-бери жылдыруу, которуштуруу, ар башка тараптан кароо) алар менен амалдарды чагылдыруу болуп саналат.

Видеожазуу жана киного тартууну кароону жүргүзүп жаткан тергөөчүнүн жалпы жетекчилиги астында аракеттенүүгө чакырылган адиске (ИИБдин эксперттик-криминалисттик бөлүмүнүн адисине, кесипкөй кинооператорго же квалификациясы бар адамга) тапшыруу керек.

Ориентирлөөчү же обзордук киного тартууда же видео жазууда кеңири мейкиндикти чагылдыруу үчүн **статистикалык же динамикалык** панорамалаштыруу колдонулушу мүмкүн. Биринчи кезекте тартуу учурунда камера горизонталдык же вертикалдык октун айланасында тегеренет, тартуу чекити өзгөрбөйт. Экинчи кезекте тартуу учурунда камера тартылып жаткан объектти бойлой же анын айланасында ары-бери жылат.

Көрүнүштүн керектүү масштабын алуу зарылчылыгына жараша тартуу окуя болгон жерди камтуу менен **жалпы планда** жүргүзүлүшү мүмкүн.

Курчап турган кырдаал менен **орточо планда** аны пайдалануу окуя болгон жердин ар башка бөлүктөрү, андагы айрым объекттердин өз ара жайгашуусу белгиленет, жана ири планда, мында окуя болгон жердин майда-барат бөлүктөрү жана өлчөмдөрү боюнча айрым анча чоң эмес предметтер белгиленет.

Тартуу көп учурда жалпы пландан орто жана ири планга өтүү жолу менен жүргүзүлөт.

Видео жазуу жүргүзүүдө экрандын салыштырмалуу чакан өлчөмүнөн улам кайра чагылдыруу үчүн негизинен орто жана ири пландарды пайдалануу сунуш кылынат.

Видео жазуу жана киного тартуу аны аткаруу менен бирге жүргүзүлгөн үн жазуу менен же тартылган материалга кийин үн кошуу жолу менен коштолот.

Үн жазуу менен коштоо белгиленгендерди кабылдоого жар-

дам берген тергөөчүнүн баяндамасынан жана кароонун башка катышуучуларынын кыскача түшүндүрмөлөрүнөн турат. Анын негизги мазмуну кароонун протоколунда видео жазуу жана киного тартуу менен катар пайдаланылган аппаратуранын моделин, жарык кылуу шарттарын жана тартуу ыкмаларын чагылдырууну талап кылат. Эгерде видео жазууну же киного тартууну адис аткарган болсо анын фамилиясы, аты-жөнү жана дареги көрсөтүлөт.

Видео жазуунун материалдары кароонун бардык катышуучулары тарабынан дароо эле же ал аяктагандан кийин көрүлөт, ал жөнүндө кароонун протоколуна белги коюлат.

Киного тартуунун материалдары кинофильм даярдалгандан кийин мүмкүнчүлүккө жараша кароонун бардык катышуучуларына көрсөтүлөт, ал жөнүндө тийиштүү протокол түзүлөт. Видеофонограмма жана кинофильм кароонун протоколуна тиркелет.

6.1.4. Үн жазуу

Окуя болгон жерди кароодо үн жазуу протокол түзүүдө пайдаланылган черновиктик жазууну алмаштырган техникалык каражат катары колдонулат.

Кароонун жүрүшүндө үн жазууну колдонуу төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет:

- черновиктик жазууну жүргүзүү кыйын болгон шартта кароонун натыйжаларын жана анын катышуучуларын жана көргөндөрдү сурамжылоонун кыскача түшүндүрмөлөрүн кыйла толук, тез чагылдырууга;

- мүмкүн болуучу күбөлөрдүн фамилиялары, аты-жөнү жана даректери жөнүндө дайындарды, ошондой эле көмөкчү мүнөздөгү башка маалыматтарды белгилөөгө.

КР Жазык-процесттик Кодекси менен тергөө амалдарынын жүрүшүндө үн жазууну мындай колдонуу жөнгө салынган эмес жана ошондуктан анын материалдары далилдик мааниге ээ эмес.

Эгерде окуя болгон жерди кароодо ага катышкан шектүү, айыпкер жана күбө кеңири түшүндүрмө берүүгө ниеттенсе, кароо токтотула туруп жана аларды суракка алуу жүргүзүлөт, анын жүрүшүндө үн жазууну колдонууга жол берилет.

6.1.5. Кандын тактары

а) Кандын тактарын табуу

Кандын тактарын окуя болгон жердин мүнөзүнө жараша табууга болот:

а) жакшы табигый жарык болгондо;

б) ар кандай бурч боюнча чачырап же кыйыр түшкөн жасалма жарык берүүдө (акыркысында – мүнөздүү жылтылдашы боюнча);

в) караңгылатылган жайда (люминесциялык үстүңкү бетке кочкул-күрөң түс менен) ультракызгылт жарык берүүдө.

Көрүнбөгөн тактар (фондо айырмаланбаган, кырып тазаланган, жуулган же жылчыктардагы, тигиштердеги) караңгылатылган жайларда люминол аралашмасы менен табылат. Бул үчүн төмөнкүлөр зарыл:

а) аралашманы даярдоо: суу (дистиллирленген же кайнатылган) – 1 л.; кальций содасы – 5 гр; люминол – 0,1 гр;

б) колдонуу алдында аталган аралашмага 100 мл 3 пайыздык суутек кычкылын кошуу керек;

в) резина кыскачы бар айнек же пластмасса чачыраткыч аркылуу тийиштүү жерлерге чачыратууда (аралашманын кандын затына таасир тийгизишинин натыйжасында) бир минутага чейин созулган көгүлтүр түстө хемилюминесценттик жаркыроо пайда болот. Тактарды иштетүүдө кээ бир материалдарда (калың түктүү кездемелерде ж.б.) жаркыроо 2-3 жолку иштетүүдө пайда болот жана кайталап чачыратууда кайра жаркырайт. Реакция кан үчүн өзгөчөлүү эмес жана бир катар башка заттар (кээ бир жашылча-жемиштердин ширеси, айрым металлдар, сырлар) үчүн мүнөздүү.

Кандын тагы болуп саналбаган көрүнүп турган тактарды жокко чыгаруу үчүн алдын-ала сынамык алынат (алдын-ала сынамыкты алууну мүмкүн болушунча адиске тапшыруу максатка ылайыктуу, а эгерде тактары бар объекти окуя болгон жерден алып кетүүдө, аны эксперттик мекемеде жүргүзгөн жакшы), бул үчүн төмөнкү реактивдердин бири пайдаланылат:

а) 3 пайыздык суутектин кычкылы (оң реакцияда буюмдардагы так көбүктөнө баштайт);

б) 3 пайыздык суутектин кычкылынын ошол эле санында бензидинге негизделген 1 пайыздык спирт аралашмасы (бир үзүм кебезди реактивге нымдап, аны табылган тактардын бирине же бир гана тактын четине тийгизүү керек – оң реакцияда тампон көк түскө боёлот);

в) Воскобойников реактиви: 1 г. бензидинге (же уксус-кычкылына); 10 гр. лимон (же шарап) кислотасына; 4 гр. барий өтө кычкылына негизделген аралашма. Караңгы жана жылчыксыз жабылган айнек флаконго сакталган реактивди колдонуу алдында дистиллирленген (же кайнатылган) сууга (10 мл. сууга 0,1 - 0,2 гр. реактив) чабыштырып, кебездин үзүмү менен такка сүйкөө керек (15-20 секундадан кийин пайда болгон көгүлтүр түс так кандан улам пайда болгон деген божомол жасоого негиз болуп саналат).

б) Кандын тактарын белгилөө жана алып коюу

Кароого жана кандын тактарын белгилөөгө алар түзүлгөн учурдан баштап минималдуу кыска мөөнөттө киришүү керек. Тактарды күндүн жарыгынын таасиринен, жогорку температурадан, нымдуулуктан, булгануудан, сүрүлүүдөн сактоо; кандын тагынын үстүнкү катмарына тийбөө керек. Буюмдук далилдерди алып коюуда кан болбогон жерлерден гана кармоо; зарыл болбосо которуштурбоо (оодарбоо жана күбүбөө)) предметтердеги нымдуу тактарды жана үлгүлөрдү караңгылатылган бөлмө температурасында кургатуу (үтүктөбөө жана кургатуу шкафтарына, жылытуу батереяларына салбоо) керек. Кандын тактары бар буюмдук далилдерди адегенде сүрөткө тартуу, андан кийин гана алып коюу керек. Адегенде тактардын бардык тобун, андан кийин айрым тактарды миллиметрлик масштабда сүрөткө тартуу сунуш кылынат.

Кандын тактарын алып коюунун негизги эрежелери:

а) чакан предметтердеги тактар предмет менен чогуу алынат;

б) чоң объекттердеги жана үстүңкү беттердеги тактар мүмкүн болушунча ал объекттердин бөлүктөрү менен алынат (полдун тактайынын бир бөлүгү кесип алынат, тутка эшиктен ажыратып алынат ж.б.);

в) ташууда алынган кандын тактары жоголуп же бузулуп кетпеши үчүн кандын тагы бар катуу тилкелер таза кездеме же кагаз

менен оролот, жумшак предметтегилер ошондой эле материалдар менен капталат.

Ар башка объекттерди кароодо (күбөлөндүрүүдө) кандын тактары болушу толук ыктымал болгон жерлерге өзгөчө көңүл буруу керек:

а) бөлмөлөрдө: пол, дубалдар, шып, полдун жылчыктары, полдун тактайларынын астыңкы бети, плинтустун астындагы мейкиндиктер, суу агып кетчү жерлер, полдун желдеткичтери, терезенин кашектери, эшиктердин туткалары, бекиткичтери, өчүргүчтөр, розеткалар, эмеректердин үстү (өзгөчө ашталган жана чуңкур жерлери), күндөлүк тиричилик предметтери (идиш-аяк, бычактар, илеген, раковина, унитаз, ванна, таштанды чакалары, сүлгүлөр) каралат;

б) шектүүнүн биринчи кезекте денесинин ачык бөлүктөрү, колдору каралат, тырмактарынын алдына тыгылгандар алынат; анын кийиминде адегенде анын сырткы жактары, андан кийин ички бети каралып, анын тигиштерине, чөнтөктөрүнө, жакаларынын кайырмааларына, капкактарына, жеңинин учтарына, жакаларына, шымдын гульфигине, бүчүлөрүнө, илгичтерине өзгөчө көңүл бурулат. Түктүү жана тыгыз кездемелерде кан жиптердин арасына кирип, айрым түктөргө жабышып калышы, ал эми калың кездемелердин терең катмарына сиңип кетиши мүмкүн; шектүүнүн бут кийиминде адегенде үстүңкү бетин, таманын (өзгөчө рельефтик сүрөттөрүнүн чуңкурларын), андан кийин таманы менен жогору жагынын кошулган жерин, кырларын, бүчүлөрүн, илгичтерин, бут кийимдин ичиндеги батектин астын кароо керек. Тактар бар кийимдин предметтери тактарды ичин каратуу менен салынат, болгондо да катмарлардын ортосуна таза кагаз коюлат. Үстүңкү беттеги, катып калган тактарды сыйрып алып жана калың кагазга ороп алуу керек.

в) кандын тактары бар ар бир алынган предмети калың кагазга ороп, таңып, чаптап, тийиштүү жазуу жазып коюу керек. Оролгон предметти ящикке же кутуга салуу керек. Алып коюлган предметтер менен суюк кандын үлгүлөрүн бир ящикке салууга болбойт;

г) предметтен же анын бөлүгүнөн такты алып коюу мүмкүн болбогондо бычактын же скальпелдин жардамы менен такты буюмдан кырып алуу жана аны пробиркага же айнек флаконго са-

лып, кагазга ороп, таңып жана чаптап коюу керек;

д) топурактагы кандын тактары ал сиңген топурактын тереңдиги менен бирге алынат, алынган кыртыш кургатылат, айнек идишке салынат, калың кагазга же башка таңгактоо материалына оролот, кандын тагынын жанында жайгашкан тилкеден кандын контролдук үлгүсү алынат;

е) канга боёлгон буюмдар дистиллирленген суу же филиологиялык аралашма менен нымдалган тайпыга сиңдирүү менен алынат;

ж) кардагы тактар кары менен кошо тайпыга салып алынат, ал кар эригенден кийин бөлмө температурасында кургатылат;

з) сууда, мисалы кан болгон предметтерди же колдуу жуугандан кийин кан болгондо, ал суюктукту тайпыга сиңирип алуу жана аны бөлмө температурасында кургатуу керек;

и) предметте (мисалы, кийимде) кандын көзгө көрүнгөн тактары жок болсо да анын иш жүзүндө болушу жокко чыгарылбайт, анда ал предмет кандын тактарын табуу максатында экспертке жиберилет.

в) Протоколдо кандын тактарынын сыпатталышы

Кароо протоколунда төмөнкүлөрдү көрсөтүү керек:

а) тактар жайгашкан жер (кийимдин предмети, анын бир бөлүгү, бычак, пол, стол, отургуч, кишендер, кызматкерлердин атайын каражаттары, документтер); предметтеги тактын жайгашуусуна тиешелүү эки туруктуу ориентирге жана маанилүү объекттерге чейинки аралык, атап айтканда, сырткы, ички бетиндеги кайсы-бир жакынкы чекитке, тилкелерге, элементтерге (кийимдин тигиштери, бириккен жерлери, чөнтөктөр) чейинки аралык;

б) тактардын саны жана алардын түрлөрү (чачырандылар, тамчылар, сызылып агуу, чөөт, канга боёлгон колдун тактары, сыйпалган жерлер);

в) тактардын формасы (сүйрү, тегерек, илеп белгиси түрүндө, четтеринин мүнөздөмөсү: тиштүү, нур сыяктуу чачыраган);

г) тактын өлчөмү;

д) түсү (кызыл, кочкул-күрөң, киргилт-көгөрүү), кабыкчанын, кошундунун, булгануунун болушу;

- е) предметке сиңип калуу даражасы;
- ж) тактагы кандын саны;
- з) тактарды табуу, алып коюу жана белгилөө боюнча колдонулган ыкмалар, ал амалдарды ким жасады;
- и) таңгактоонун мүнөздөрү жана чаптоо фактылары;
- к) терс жагдайлардын болушу (кан кетүүгө алып келген мертинүү болгону менен кандын тактарынын жоктугу, кандын тактарынын орун алган мертинүүгө жана мүнөзүнө тийиштүү эмес жерлерде жайгашуучу).

2) Окуя болгон жерде кандын тактарын талдоо

Окуя болгон жерде кандын тактарын талдоо төмөнкүлөр жөнүндө божомолдуу ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берет:

а) кылмыштын мүнөзү жана жасалган жери – тактардын жайгашуусу, саны, өлчөмү боюнча;

б) кылмыш болгон жердин жана жапа чегүүчү турган жердин дал келбей калуу фактылары (кыйла кеңири мертинүүдө кандын жоктугу же анын аз саны);

в) кылмыш жасоо учурунда жапа чегүүчүнүн абалы (турган, отурган, жаткан ж.б.) – кандын агышынын багыты боюнча;

г) кылмыштын эскириши – кандын тагынын кызылдан кочкул-күрөңгө, киргилт-бозго айлануу, көгөрө баштоого, карага өзгөрүшү боюнча;

д) кылмыш болгон жерде кылмышкердин жүрүш-турушу, мисалы, канга боёлгон колу менен күч колдонуу, тамак, суусундук ичүү фактылары – тийиштүү предметтеги колунун тактары боюнча;

е) кылмышкердин кээ бир белгилери, атап айтканда, манжаларындагы папиллярдык оймолордун типтери жана түрлөрү - канга боёлгон колунун тактары боюнча;

ж) кылмышкердин кылмыш болгон жерде жүрүшү – кандын (кызматтык жайлардын, даараткананын, жуунучу жайдын эшиктеринин туткаларында ж.б.) калтырылган тактары боюнча;

з) кылмышкердин кылмыштын издерин жашыруу боюнча аракеттери – кандын тактарынын жуулгандыгы, көмүлгөндүгү, башкача жашыргандыгы боюнча;

и) тегерек формадагы тактар кандын тамчысы чакан бийиктиктен горизонталдык бетке вертикалдуу түшкөндө; четтери тиш сыяктуу тегерек форма – кандын тамчысынын бийиктиктен (бийиктик канчалык жогору болсо тиш сыяктуу четтер ошончо көп болот) түшкөндө; нур сыяктуу чачырап түшкөн жана алардын айланасында кичине тактар болгон тегерек тактар (кан чачыраганда анын тактарынан пайда болгон экинчи тактар) – тамчылар чоң бийиктиктен түшкөндө (тамчынын түшүшүнүн бийиктиги көбөйгөн сайын ал жайгашкан айлана ошончо өсөт); бир тарабы учтуу сүйрү форма – тамчылар жантайма бетке (түшүү бурчу канчалык учтуу болсо, сүйрүнүн огу ошончо узун болот) түшкөндө; илеп белгиси түрүндөгү форма – кандын тамчылары тик бурчтуу бетке (тактын узарган бөлүгү тамчынын кыймылынын багытын көрсөтүп турат) түшкөндө; кандын чачырандысы (көп санда) болушу – артерия мертингенде, башка мокок предмет менен катуу кайра-кайра урганда, жапа чегүүчү ары-бери жүргөндө, кан болгон предметтердин которуштурууда; кандын агып калышы – артерия катуу жабыркаганда кандын агымы вертикаль же жантайма бетке түшкөндө (жазылыгы боюнча бирдей узартылган формада, төмөнкү бөлүгү коюуланган жана төөнөгүч түрүндө жооноюп кетиши); ар башка багытка кеткен жана бир предметте жайгашкан бир нече агымдар – так пайда болгондон кийин предметтин, жапа чегүүчүнүн абалынын өзгөрүшүндө (жапа чегүүчү эсин жоготкондон кийин ордун которуштуруу); өз ара кайчылашкан бир нече агындылар, алардын бири башкасы менен кесилишкенде жайылып кеткенде – кесилишке агымды бойлой кыймылдын багыты жооноюп же өзгөргөн форма – биринчиси кургагандан кийин экинчиси (10-15 минутадан кийин) пайда болорун эске алуу менен кандын тактарынын пайда болуу механизмдери.

6.1.6. Шилекейдин тактары

Шилекейдин тактары көп учурда төмөнкүлөрдө табылышы мүмкүн:

а) противогаздарда, полиэтилен пакеттеринде, мүшөктөрдө, же оозду жабуу үчүн тыгын катары же кыйноонун курмандыгын

муунтуу үчүн пайдаланылган предметтерде;

б) кылмышкер же жапа чегүүчү калтырган сигареттерде;

в) окуя болгон жерде табылган кол жоолукта, мобилдик телефондордо;

г) кыйноонун курмандыктарынан оперативдүү кызматкерлер алган түшүнүктөрдө, башка кагаз документтерде;

д) кол кишендерде, укук коргоо органдарынын башка атайын каражаттарында жана башка жерлерде.

Шилекейдин тактарынын сырткы түрү аны алып жүргөн предметтин мүнөзүнө (көп учурда кездеме, кагаз) жараша болот:

а) ачык түстөгү үстүңкү беттерде алар фонго салыштырганда кыйла күңүрт түстө болот, муну менен бирге аны алып жүргөн предметтин тилкелери анын айланасына караганда кармап көргөндө кыйла тыгыз болот;

б) күңүрт жана чаар ала үстүңкү беттерде тактар байкалбай калышы мүмкүн.

Шилекейдин тактарын төмөнкүлөрдө табууга болот:

а) табигый же адаттагы жасалма жарык кылууда (эгерде шилекейдин тактары бар тилкелер аны алып жүргөн предметтин жалпы фонунда бир аз күңүрт болсо) – жарыктын нуру ар кандай бурч менен (кыйыр түшүү) түшкөндө же өтүп жаткан жарыкта (жука кездемелерде шилекейдин тагы кыйла ачык түстөгү фондо) күңүрт болуп көрүнөт.

б) ультра кызгылт нурларда (караңгылатылган жайларда) – шилекейдин тактары чалараак көгүлтүр жаркырап көрүнөт.

Шилекейдин тактарын алууда төмөнкүлөр сунуш кылынат:

а) тактарды мүмкүн болушунча аны алып жүргөн предметтерден же анын бөлүктөрүнөн алуу (предметтерди алуу жана аларды кечиктирбестен экспертизага жиберүү керек, анткени шилекейдин негизги компоненти – шилекейдин болушу аныктала турган амилаз тез эле жок болуп кетет, ал экспертке тактын көп сандагы материалдарын берүү зарылчылыгына алып келет – 6 айга чейинки шилекейдин 15-20 мг. заттары, ал эми бир жылдан ашык болгондо 40-50 мг. талап кылынат;

б) алынган предметтер (эгерде алар нымдуу болсо) бөлмө температурасында кургатылат;

в) ар бир предметти өзүнчө калың кагазга ороп жана чаптоо

керек.

Кароо протоколунда шилекейдин тактарын сүрөткө тартуу жолу менен кандын тактары үчүн баяндалган рекомендацияларга ылайык белгилөө керек.

Шилекейдин тактарын талдоо менен белгилене турган жагдайлар:

а) кылмыш жасоо механизмдерин (бүктөлгөн сүлгүдөгү, противогаздардагы ж.б тактар муунтуу же жапа чегүүчүнүн ооз көңдөйүн жабуу жөнүндө далилдеши мүмкүн);

б) кылмышкердин мүнөздөмөсүн (шилекей чыгаруучунун топтук таандыктыгын);

в) кылмышкердин окуя болгон жерде болушунун өзгөчөлүктөрүн.

6.1.7. Чачтар. Чачтардын жалпы мүнөздөмөсү

Чачтар тамырдан (түктүү баштан) жана 3 катмардан турган сөңгөктөн: кутикуладан (сырткы), кабыкчалуу заттан (орто) жана өзөктөн (ички) турат. Адамдын чачы эреже катары, ийик түрүндөгү формада болот, кутикуланын тилкеси бүткүл узундугу боюнча тармалдашып, анын ичинде тамыр жагынын максималдуу жоондугу 0,2 мм ашат.

Чач адамдын денесинин ар кайсы жерлеринде жайгашат жана ошого жараша түзүлүшүнүн өзүнчө бир өзгөчөлүктөрү болот: баштын чач баскан жерлеринде чачтар түз же тармал болуп жоондугу 0,12-0,14 мм (0,2 мм ашпайт); бакенбарддар, мурут, саккал – түз же буралып, тармалдашып турат, түп жагы бир аз ичкерет; каш-кирпиктер, мурундун ичиндегилер дого сымал же түз болуп, узундугу 0,5 - 2,5 см жетет; түп жагы жана учтары (кыйла) ичкерет; чачтын учтары жалпак болот, анын жоондугу – 0,08 - 0,13 мм; денедеги (колтуктагы, чаттагы, көкүрөктөгү жана курсактагы) чачтын узундугу түз же буралып, тармалдашып турат, алардын узундугу 8 см. чейин жетет; дененин (арка, буттардын) кыска жана жоон чачтары – түз же бир аз буралып турат, жоондугу боюнча бирдей эмес, узундугу 1-4 см, жоондугу 0,07-0,11 мм (түбү жана жогорку учтары бир жоонураак болот); дененин түктөрү (ал бүт-

күл денени каптаган) – ичке, түз же бир аз буралган, узундугу 0,2-1,5 см, жоондугу бирдей эмес, учтары ичкерген, жылмаланган же жалпайган, жоондугу 0,02 мм.

Адамдын денесинен чачтардын бөлүнүү механизми табигый (өзү түшөт) же жасалма (жулунган, кесилген) болушу мүмкүн, болгондо да:

а) түшкөн чачтардын бузулбаган башы кургап, колба формасында болот;

б) жулунган чачтардын башынын бир бөлүгү жок болот, анын үстүңкү жагы тегиз эмес (тарам-тарам) болуп, кандын элементтери болушу мүмкүн;

в) чачты башы жок үзүп алууда катикуланын жогорку учтары ылдый бурулуп жана уйпаланган болот;

г) жумуру предметтин чачтарга күч менен таасир тийгизишинде алар жанчылып калат;

д) курч нерсе (устара) менен чачты кырып алууда кырылган учу тегиз болот, айрым чачтарды устара менен кыркып алууда учтары тегиз, ал эми бир тутам чачты кыркып алууда чачтын айрымдарынын учу тегиз болбойт (предмет канчалык мокок болсо, тегиз эместик ошончо көп болот).

а) Чачтарды табуу

Микробөлүкчөлөр менен иштөөгө тиешелүү рекомендацияларга ылайык окуя болгон жерде орун алган чачтарды сактоого жана башкалардын кошулуп кетишин болтурбоо боюнча чара көрүү зарыл. Чачтарды табуу визуалдуу – органолептикалык жол менен же лупанын жардамы менен жүргүзүлөт; чачтын түсү фондун түсүнө жакын болгон учурда контрастты жогорулатуучу тийиштүү жарык фильтрлери колдонулат.

б) Чачтарды алып коюу жана таңгактоо

Чачтарды алып коюу аларды сүрөткө тарткандан жана протоколго сыпатталгандан кийин (чачтын структурасын бузуп албаш үчүн) башы резина кыпчуур менен жүргүзүлөт. Тергөө үчүн алып жүрүүчү предметтин белгилүү тилкесиндеги чачты локализация-

лоо фактысы маанилүү болгон учурда чачтар ошол предмет менен кошо алынат. Ар бир предметте (кийимде, эмеректерде, жарактарда) табылган бардык чачтар алардын саны жана алып коюу жери жөнүндө тийиштүү белгиси менен өзүнчө конверттерге салынат. Эгерде чачтын белгилүү адамга таандыктыгын белгилөө талап кылынса, анда анын чачынын үлгүлөрүн тийиштүү региондук таандыктыгын аныктоо үчүн жиберилет. Баш чачынын үлгүлөрүн баштын чач баскан беш жеринен (маңдай, төбө, каракуш, оң жана сол чыккыйдан) алуу керек, ар бир тилкенин чачтарынын саны 20 – 25 болот, зарыл болгон учурда чачтар жулуп жана кыркып алынат. Ар бир тилкенин үлгүлөрү тийиштүү жазуулары менен конверттерге салынат.

Чачтын узундугун аныктоо үчүн аны сыпаттоодо алар жазылат жана миллиметрлик сызгычтын жардамы менен өлчөнөт, жоондугу окуляр-микромметрдин жардамы менен өлчөнөт.

в) Чачтарды изилдөөнүн натыйжасында белгилөөгө боло турган жагдайлар

Чачты талдоого алуу төмөнкүлөрдү белгилөөгө (категориялык же болжолдуу формада) көмөк көрсөтөт:

а) кылмыш жасоонун механизмдерин (чачты бөлүп алуу ыкмасы жана региондук таандыктыгы боюнча – жулунганбы, кыркылганбы, баштан, чаттан ж.б. алынганбы);

б) кылмышкер жөнүндө маалыматтарды;

в) кылмышкердин жапа чегүүчү менен же кылмышкердин кайсы-бир предмет менен тыгыз өз ара аракетин;

г) ошол адамдын окуя болгон жерде болуу фактысын (окуя болгон жердеги буюмдук кырдаалда предметтеги кылмышкердин чачтарынын белгилери менен чачтардын болушу боюнча).

6.1.8. Микробөлүкчөлөр

Микробөлүкчөлөр – бул кыйла ири объекттердин бөлүктөрү болуп саналган жана алардын структурасын, үстүңкү беттин рельефин, ички касиеттерин чагылдырган өлчөмү жана массасы

боюнча кичинекей объекттер. Микробөлүкчөлөр **органикалык** – өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын, чым көңдүн, ундун, чачтын үзүндүлөрүнүн, микроорганизмдердин ж.б. бөлүкчөлөрү, **органикалык эмес** – минералдардын (кварц, көмүр, топурак ж.б.), айнектин, керамиканын, металлдардын, куймалардын, цементтин, лак боёк буюмдарынын ж.б. бөлүкчөлөрү болот.

6.2. Кээ бир тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү.

Тергөөнүн жалпы максаты кыйноолорду колдонуу жана колдонбоо фактысын аныктоодо, күнөөлүү адамдарды табууда жана соттук куугунтуктоого көмөк көрсөтүүдө, ошондой эле жапа чеккендердин бузулган укуктарын калыбына келтирүүдө турат.

Кыйноолорду тергөөнүн кыйынчылыгы алар көбүнчө жабык жерлерде, көз карандысыз күбөлөрсүз жасалгандыгында турат. Муну менен бирге далилдер жок кылынып же жашырылып, жапа чегүүчүлөр жана күбөлөр коркутулуп, ал эми шектүүлөрдүн арасында (укук тартибинин органдарынын өкүлдөрү) өз ара жардамдашуу кырдаалы орун алышы мүмкүн.

Ошондуктан тергөөнү эффективдүү аяктоо үчүн төмөнкүлөр зарыл:

1) тескерисинчеси далилденмейинче бардык инциденттерди кыйноолорду колдонуу же ырайымсыз мамиле менен байланышкан потенциалдуу кылмыштар катары тергөө;

2) алынган бардык маалыматтарды камтууну жана фактыларды тез жана так белгилөө максатында шашылыш тергөө амалдарын жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн тергөөнү пландаштыруу жана структуралаштыруу;

3) иштин кырдаалын кылдат жана калыс иликтөө, бардык маалыматты жазып алуу жана документтештирүү, бул сотко сапаттуу далилдерди берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

6.2.1. Жапа чеккендерди жана күбөлөрдү коргоо

Кыйноо фактылары боюнча текшерүүлөрдүн (тергөөнүн) эффективдүүлүгүн камсыз кылуунун маанилүү шарты болуп күбөлөрдү жана жапа чеккендерди коргоону камсыз кылуу саналат.

Ушул максатта аларга карата тергөө жүргүзүп жаткан адамдар даттануу бергендерге, күбөлөргө жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө, ошондой эле тергөө жүргүзүп жаткандарга карата бийлик же контролдук функцияларды тикелей же кыйыр түрдө пайдалануудан ажыратылууга тийиш.

Зарыл болгон учурларда аларга карата тергөө жүргүзүлүп жаткан кызмат адамдары КР Жазык-процесстик Кодекстин 118-беренеси менен белгиленген тартипте өз милдеттерин аткаруудан убактылуу четтетилүүгө тийиш.

Камактагылар (жапа чеккендер, күбөлөр) тобокелдиктерге туш болгон учурларда аларды камакта кармоонун башка жерлерине которуу жана алардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча атайын чараларды көрүү керек.

Окуя болгон жерди идентификациялоо, коргоо жана сактоо ар кандай тергөөнүн маанилүү компоненти болуп саналат.

Муну эске алуу менен кыйноолордун көпчүлүгү укук коргоо органдарынын жайларында жана камакта кармоо жерлеринде болот, ушуга байланыштуу физикалык далилдерди сактоо же кылмыш жасалган жерлерге чексиз жеткиликтүүлүк алуу өтө кыйын болуп калышы мүмкүн. Тергөөчүлөргө каалаган жайларга жана имараттарга эркин кирүү укугун берүү, ошондой эле болжолдуу кылмыш жасалышы мүмкүн болгон жерлерди сактоону камсыз кылуу укугу берилүүгө тийиш. Андай болбогондо тергөө предметтерди которуштуруу, жок кылуу же далилдерди жоготуу же жалган айгактарды сала коюу менен жаманатты кылыныш мүмкүн.

6.2.2. Сурак жүргүзүү

Сурак жүргүзүүнүн милдети шектүүлөрдөн, күбөлөрдөн жана жапа чеккендерден тергелип жаткан иш боюнча чындыкты аныктоо максатында ишенимдүү маалымат алууда турат.

Суракты ак ниеттен жүргүзүү, ал эми мында алынган маалыматты сурак жүргүзүүчүгө мурдатан белгилүү болгондор менен жана акылга сыярлык ой-жүгүртүүнүн негизинде белгилениши мүмкүн болгондор менен салыштыруу керек.

Сурак жүргүзүүчү ар бир конкреттүү иштин алкагында суроолорду ак ниеттен жана калыс түзүүгө тийиш. Ал түгүл шектүү унчукпай коюу укугунан пайдаланган учурда да сурак жүргүзүүчү суроолорду берүүгө жана аларга карата баяндоонун реакцияны же реакциянын жоктугун жазып алууга укуктуу.

Сурак жүргүзүүнүн негизги эрежелери:

1) суроолордун жөнөкөйлүгү – суроолор жөнөкөй түзүлүшү керек, анткени кээ бир адамдар аларды түшүнүүдө кыйынчылыкка туш болуп, демек, жооп берүүдө аларда сөздүк запастары чектелүү болушу мүмкүн, бул фактыларды баяндоону жана түшүндүрүүнү кыйындатат;

2) суроолорду кайталоо – суроолорду кайталоо же башкача берүү зарыл болот, анткени кээ бир адамдарга маалымат алуу, аңдап-түшүнүү жана кайра айтуу үчүн көп убакыт талап кылынат;

3) ачык жана опузалабаган суроолорду түзүү – суроолор опузалоочу мүнөздө болбоого тийиш, анткени кээ бир адамдардын орой жана опузалоочу суроолорго кыжырдынып же сурак жүргүзүүчүгө жагынуу билдирилиши мүмкүн; суроолор ачык мүнөздө болушу (өзүндө жоопту камтыбашы) керек, анткени кээ бир адамдар аларга берилген же сурак жүргүзүүчү сунуш кылган маалыматтарды кайталоого ыктайт.

а) Кыйноонун болжолдуу курмандыгын суракка алуу

Кыйноонун болжолдуу курмандыгын суракка алуу адатта маанилүү роль ойнойт, анткени көп учурларда жапа чегүүчүнүн көрсөтмөлөрү жана медициналык күбөлөндүрүү башкы далил катары чыгат.

Суракты өтө кылдат, суракка алынуучунун физикалык жана эмоционалдык абалын эске алуу менен жүргүзүлүүгө тийиш. Суракка алынуучуга кайталап трамва келтирбеш жана анын кошумча стресске дуушар кылбаш үчүн өтө кылдаттыкты көрсөтүү зарыл.

Белгилүү мезгил ичинде суракты бир нече этап менен жүр-

гүзүү зарыл болушу мүмкүн, анткени болгон окуянын кээ бир майда-бараттары суракка алынуучу жапа чегүүчүнүн ишенимине киргенден кийин айтылышы мүмкүн.

Сурак жүргүзүүчү жапа чегүүчү менен жаман мамиле кылууга тиешеси жок бейтарап суроолорду талкуулоого кээ бир убакытты короткон артык, ал “ишеним климатын” орнотууга мүмкүндүк берип жана өтө сезимтал суроолорду талкуулоону камсыз кылат.

Сурактын негизги максаты төмөнкү суроолорго мүмкүн болушунча кеңири жана фактыларга негизделген жоопторду алууда турат:

- 1) муну ким жасады;
- 2) эмне жасады;
- 3) ал качан жасалды;
- 4) ал кайсы жер де болду;
- 5) бул канчалык көп болот;
- 6) бул эмне үчүн жасалды;
- 7) анын натыйжалары кандай болду?

Кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлоочу түрлөрүн колдонууга туш болгон адамды суракка алуу төмөнкүлөрдү тактоо үчүн жүргүзүлөт:

1) ага карата ким, кандай жагдайда, кантип жана кайсы жерде таасир тийгизген;

2) андай таасир анын ден соолугуна, психологиялык жана адептик абалына кандай кесепеттерге алып келген;

3) андай таасирди колдонууда кандай талаптар алдыга коюлган;

4) жапа чегүүчүдө ага карата андай таасир тийгизгенге чейин ден соолугунун бузулуш болгонбу, анын ден соолугунун бузулбагандыгын, ошондой эле болжолдонгон укукка каршы таасирден кийин анын ден соолугуна зыян келтирилгендигин ким ырастай тургандыгын;

5) ал аталган окуялар жөнүндө кимге жана кандай жагдайда айтып бергендигин;

6) ага карата таасир тийгизген адамдарды ал мурда билбегендигин;

7) ал аталган аракеттерге даттануу жибергенби, эгерде жибербесе, эмне үчүн?

Жапа чеккен адам көрсөткөн адамды же адамдарды, ошондой эле ага карата укукка каршы таасирди колдонгондорду төмөнкүлөрдү аныктоо максатында суракка алуу зарыл:

1) ал мурда жапа чегүүчүнү билгенби;

2) жапа чегүүчүгө укукка каршы таасир колдонулуп жаткан мезгилде ал кайда болгондугун жана эмне кылып жаткандыгын;

3) эгерде алар жапа чегүүчүгө укукка каршы таасир колдонулуп жаткан жерде болгонбу, алардын алибисин ким ырастай алат;

4) ал жапа чегүүчүгө карата укукка каршы таасир колдонгонбу, ага кандайдыр-бир талаптарды койгонбу;

5) эгерде алар жапа чегүүчүгө карата андай таасир тийгизбегендигин ырасташса, бирок жапа чегүүчүнүн ден соолугуна зыян келтиргендиги аныкталса, анда алар мындай зыяндын болушун эмне түшүндүрүшөт;

6) алардын көз карашында жапа чегүүчүдө аталган адамдарга жалаа жабууга негиз барбы;

7) алар тарабынан кармалгандарга, суракка алынып жаткандарга, камакка алынгандарга же башка адамдарга карата укукка каршы таасирлер колдонулгандыгына даттануу орун алганбы;

8) алар жапа чегүүчүгө укукка каршы таасирлерди колдонбогондугун, ал адамдар менен алар кандай жеке, кызматтык же башка мамилелерде болгондугун ким ырастай алат;

9) эгерде бул адамдар кармалгандарды алып келгенден кийин алар менен иш-чараларды жүргүзсө, ал адамдардын кармалгандар менен мындай иштерди жүргүзүү үчүн укуктук негиздери болгондугун, анын ичинде аларда иш өндүрүшүндө турган тергөөчүнүн же башка адамдын тапшырмасы болгондугун аныктоо керек.

Кыйноонун болжолдуу курмандыгына төмөнкүдөй суроолор берилиши мүмкүн:

1) кыйноону колдонууга алып келген кырдаал, анын ичинде кармоо же уурдап кетүү жана камакта кармоо;

2) суракка алынуучуну кармоого чейин коркутканбы;

3) кармоо кандай жол менен жүргүзүлгөн жана кармоо учурунда суракка алынуучуга кандайдыр-бир денесине залака кел-

тирилгенби;

4) кармоодо кайсы-бир күбөлөр катышканбы;

5) суракка алынуучу камакка алууга чейин жаман мамилеге дуушар болгонбу;

6) суракка алынуучу камакта кармалган жер, анын ичинде мекеменин аталышы жана дареги;

7) суракка алынуучу ал жерде канчалык узак кармалган;

8) суракка алынуучу бир мекемеден экинчисине которулганбы, эгерде которулган болсо, кайда, качан, ал жакка кантип, ким тарабынан которулгандыгы; аны которуунун себептери келтирилгенби, эгерде ал убактылуу которуу болсо, ал канчага созулган;

9) болжолдуу кыйноону колдонуунун болжолдуу күнү жана убактысы, анын ичинде алардын ичинен акыркысы;

10) кармоого, камакта кармоого жана болжолдуу кыйноого ким катышкандыгын кеңири сыпаттоо;

11) суракка алынуучуга эмнелер айтылып же эмне жөнүндө сурагандарынын мазмуну;

12) камакта кармоого жериндеги колдонулган тартиптин сыпатталышы жана болжолдуу кыйноо колдонуунун мисалдары;

13) болжолдуу кыйноо колдонуу фактыларынын, анын ичинде мында колдонулган ыкмалардын сыпатталышы, мында колдонулган жарактардын же башка предметтердин сыпатталышы;

14) болжолдуу кыйноо колдонулган жайдын айырмалоочу ар кандай өзгөчөлүктөрү; эгерде бул ылайыктуу болсо, суракка алынуучудан болжолдуу кыйноо колдонулган жайдын жайгашуусун жана планынын схемасын чийип берүүнү өтүнүү;

15) суракка алынуучу сексуалдык зомбулукка дуушар болгонбу;

16) болжолдуу кыйноонун учурунда алынган денедегі жаракаттар;

17) бул окуялардын ар кандай башка күбөлөрү – башка камактагылар же кыйноо колдонулушу мүмкүн болгон мекеменин ар кандай башка жарандык кызматкерлери;

18) болжолдуу кыйноо колдонулганга чейин, анын учурунда же андан кийин кайсы-бир медициналык персонал катышканбы; эгерде катышса, алар өздөрүн идентификациялаганбы жана алардын ролу эмнеде турган;

19) кыйноодон кийин дароо эле же кийин, анын ичинде бошотулгандан кийин суракка алынуучуга кандайдыр-бир медициналык жардам көрсөтүлгөнбү; врачта көз карандысыз текшерүү жүргүзүү мүмкүнчүлүгү болгонбу; андай текшерүү учурунда кимдир-бирөө катышканбы; врач медициналык корутунду чыгарганбы; анда эмнелер жөнүндө айтылган;

20) суракка алынуучу ага жаман мамиле кылуу жөнүндө кимдир-бирөөгө даттанганбы, ал бул жөнүндө начальниктердин кимдир-бирөөсүнө билдиргенби; анын мамилеси кандай болгон; текшерүү жүргүзүлгөнбү; ал кандай болгон; күбөлөр жана болжолдуу күнөөлүүлөр суралганбы;

21) ушул инциденттен кийин суракка алынуучу аны камакка алган укук коргоо органдары (же бул кызматтын же мекеменин башка расмий адамдары) менен кандайдыр-бир карым-катнашка барганбы?

Бул мүмкүн болгон жерлерде суракка алынуучуну күндөлүк турмуштук тажрыйбага, анын ичинде ар кандай ага тааныш сезимдерге багыттоо керек. Мисалы, ал жай дал ушундай өлчөмдө экендигин кайдан билген? Ага белгилүү бир жыт эмнени эске салган? Тигил же бул милиционер кимге окшош (мисалы, ал телевизиондук кайсы-бир каарманды же башка жакшы белгилүү инсанды эске салат)?

Ушул типтеги суроолор кошумча бекемдөөчү маалыматтарды алууга, дал келбестиктерди табууга жана суракка алынуучуга аны менен болгондор жөнүндө көбүрөөк майда-бараттарды эске түшүрүүгө жардам берет.

Ошондой эле суракка алынуучунун көрүүсүнө гана эмес, ошондой эле башка сезүү органдарына да көңүл буруу керек – ал эмнени угуп, жыттап же сезе алышы мүмкүн? Бул суракка алынуучуну кээ бир убакытка көзүн таңып койгон учурлар үчүн өтө маанилүү болот.

Суракка алынуучудан төмөнкү маалыматтарды алуу керек:

1) мекеменин ичиндеги жайлардын жайгашуусу - суракка алынуучу тепкич боюнча өйдө же төмөн жүрүүгө тийиш беле, тийиш болсо, анда тепкич канча баскычтан же бурулуштан турган; бул учурда ал эмнени угуп же жыттаган; ал жолдо карата кандайдыр-бир багыттарды байкаганбы; ал жайда терезелер бар беле,

же терезеден эмнелер көрүнүп турган;

2) жайдын өзүнүн сыпатталышы – анын өлчөмү кандай болгон, дубалдары, полу, шыбы кандай, эшиктери эмнеден жасалган, жайдын формасы кандай эле, анда кандайдыр-бир адаттан башкача же айырмалоочу өзгөчөлүктөр бар беле;

3) жайдагы башка адамдар – бул жайда башка адамдар бар беле, бар болсо, канча адам болгон; алардын кимдир-бирөө күбө катары чыга алабы; алар болжолдуу жапа чегүүчүнүн ден соолугунун абалына карата бир нерселерди байкай алышканбы; жайдагы адамдардын ден соолугунун абалдары кандай эле?

4) изолятор – эгерде суракка алынуучу изолятордо кармалса, анда канча убакытка кармалган жана изоляциянын ыкмасы кандай болгон;

5) жайдагы предметтер – жайда эмнелер бар эле (төшөнчү орун, эмерек, даараткана, раковина);

6) жайдагы климат – болжолдуу температура кандай болгон; желдеткич бар беле; нымдуулук сезилип турдубу;

7) жарык берүү – жайда кандайдыр-бир жарык бар беле; ал терезеден түшкөн табигый жарык же электр жарыгы беле; эгерде ал электр жарыгы болсо, анда ал канча убакыттын ичинде өчүрүлгөн; ал жарык кандай көрүнгөн же сезилген, мисалы, анын түсү, интенсивдүүлүгү;

8) гигиена – жайда жеке гигиенаны кармап туруу үчүн жабдуулар бар беле; суракка алынуучу дааратканага жана ваннага түшүү үчүн кайда жана кандай барган; жайдын жалпы санитардык абалы кандай көрүнгөн; аларда кандайдыр-бир мите курттар бар беле;

9) кийим – суракка алынуучу кандай кийим кийип жүргөн, анда аны жууп алуу же аны алмаштыруу мүмкүнчүлүгү бар беле;

10) тамак жана ичүүчү суу – тамак жана суу канчалык көп жана канча санда берилип турган; алардын сапаты кандай эле; тамак-аш жана суу менен ким жабдып турган; алар акысыз беле;

11) ары-берүү жүрүү мүмкүнчүлүгү – камерадан чыгуу мүмкүнчүлүгү бар беле, бар болсо, анда канча убакытка жана канчалык көп болгон;

12) медициналык тейлөө – врачка же кесиптик медициналык жардамдын башка формасына жеткиликтүүлүк бар беле; суракка алынуучу күбөлөндүрүүдөн өткөнбү; аны ким өткөрдү;

13) үй-бүлө мүчөлөрүнүн келиши – суракка алынуучу камакта кармалган жер жөнүндө үй-бүлө билгенби; суракка алынуучуга үй-бүлө мүчөлөрү тараптан келүүгө уруксат берилгенби; уруксат берилсе, анда ал жолугушуулар кайсы жерде өткөн;

14) юридикалык жардам – суракка алынуучу адвокатка жеткиликтүү болгонбу; биринчи жолу андай жеткиликтүүлүк качан, б.а. иш жүзүндө кармагандан же камакка камоодон кийин канча убакыттан кийин берилген; андай мүмкүнчүлүк канчалык көп берилген; мекеменин кызматкерлеринде суракка алынуучунун адвокаты менен сүйлөшүүлөрүн угуу мүмкүнчүлүктөрү болгонбу;

15) сотко жеткирүү – суракка алынуучу сот алдына келгенби; ал качан болгон, б.а. кармагандан кийин канча убакыттан кийин;

16) өтүнүчтөр – суракка алынуучу кошумча өтүнүч бергенби, эгерде берсе, анда качан жана анын натыйжасы кандай болгон;

17) паралар – суракка алынуучу кандайдыр-бир кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу үчүн пара бергенби же андан мындай параны талап кылышканбы?

Кыйноолор жана жаман мамиле кээде камакта кармоо жайларынан тышкары жерде боло тургандыгын эске алуу керек, ошондуктан тергөөчү окуя кайсы жерде болгондугуна карабастан сурактын натыйжалары жапа чегүүчү билдирген болжолдуу кыйноолордун же жаман мамиленин бардык майда-бараттары жөнүндө толук маалыматтан турушун камсыз кылууга тийиш.

б) Сексуалдык зомбулуктун болжолдуу курмандыктарын суракка алуу

Сексуалдык зомбулуктун болжолдуу курмандыктарын суракка алууда өзгөчө сактык жана кылдаттык көрсөтүү керек. Суракты болжолдуу курмандыктын жынысындагы (эгерде жапа чегүүчү аны кааласа) тергөөчү жүргүзгөнү алгылыктуу.

Купуялык эрежелерин сактоо өзгөчө баалуулукка ээ болууда. Бирок тергөө үчүн маанилүү маселелерди айланып өтүүгө болбойт, болгон окуянын кеңири жана так сыпатталышын алуу үчүн бардык күч-аракетти жумшоо зарыл.

Адамдардын көпчүлүгү сексуалдык зомбулук – бул иш жүзүндөгү зордуктоо же сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттер деп эсептейт. Тергөөчү сөз менен мазактоону, чечинтүүнү, кармалоо-

ну жана асылууну, тиштегилөөнү, адепсиз жана басмырлоочу аракеттерди, жан жерди уруу же электрошок колдонууну жапа чегүүчүлөр сексуалдык зомбулук катары кабылдабай тургандыгын эске алууга тийиш. Ошону менен бирге бардык ушул аракеттер инсандын интимдүүлүгүн бузат жана сексуалдык зомбулуктун курамдык бөлүгү катары каралат.

Көп учурда сексуалдык зомбулуктун курмандыктары бул темада эч нерсе айтууну каалабайт же адегенде ал зомбулук фактысын жөн гана четке кагат. Көп учурда экинчи же үчүнчү жолку катнаштын учурунда, жана мурдагы катнаш жапа чегүүчүнүн кайгысына ортоктош болуп жана өтө сезимталдык мамиле болгондо гана ал бир нерселер жөнүндө айта баштайт. Ошондуктан андай сурак жүргүзүүдө тергөөчү өзгөчө адептүүлүк жана сабырдуулук көрсөтүүгө тийиш.

Сексуалдык зомбулуктун бардык болжолдуу учурларында интимдик кароо болжолдуу курмандыктын толук макулдугу менен гана жана жапа чегүүчү менен бир жыныстагы квалификациялуу медициналык персонал тарабынан гана каралууга тийиш.

в) Балдарды жана жашы жете электерди суракка алуу

Балдардын өздөрү кыйноолорго дуушар болуп же аларды башкалардын кыйноолорун, атап айтканда, ата-энелеринин же жакын туугандарынын кыйноолорун карап турууга мажбурланышы мүмкүн. Балдар үчүн бул өтө оор трамвалык кесепеттерге алып келиши мүмкүн, ошондуктан суракка алуу учурунда кайталап трамвага жол бербөө үчүн атайын чараларды көрүү зарыл.

Балдарды суракка алуу чоңдорду суракка алуудан кыйла даражада айырмаланат. Баланы суракка алууну ар дайым ата-энесинин, туугандарынын же педагогдордун катышуусу менен жүргүзүү керек. Балдар мээримдүүлүккө жана эркелетүүгө өтө сезимтал болушат, ошондуктан, алардын мүнөздөрүнүн мындай касиеттерине кыянаттык кылууга же сурак учурунда аларга кысым көрсөтүүгө болбойт.

г) Шектүүлөрдү суракка алуу

Сурак жүргүзүүнүн жалпы жоболорунун көпчүлүгү кыйноонун жана ырайымсыз мамилеге шектүү катышуучуларды суракка

алууга карата колдонулат.

Бирок, болжолдуу кылмыштын катышуучулары эң оболу жазык сот адилеттиги системасы менен баарлашуунун зор тажрыйбасына ээ болгон мамлекеттик кызматчылар болуп санала тургандыгын эске алуу менен аларды суракка алууну пландаштырууга жана структураштырууга өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Талаптагыдай тергөө жүргүзүү кыйноолорду колдонууга же ырайымсыз мамилеге түздөн-түз шектүүлөрдү суракка алууну гана камтыбастан, ошондой эле жапа чегүүчү камакта кармалган мекемедеги бардык жооптуу кызматтарда тургандарды, даярдалып жаткан кылмыштарды билген жана аны болтурбай калууга чара көрбөй же ал жөнүндө билдирбегендерди да камтууга тийиш.

Суракка алуу өтө көз карандысыз, калыс жана кесипкөйлүк менен жүргүзүлүүгө тийиш. Ошондой эле көтөрүлгөн маселе өтө күчтүү эмоционалдык түскө ээ болуп, жана тергөөгө туш болгон кызматчылар кесиптештери тараптан жактырууну пайда кылышы мүмкүн.

Шектүүлөрдү ар дайым бир-бирден суракка алуу керек, аларга сурактын ортосунда тыныгууда өз ара кеңешүүгө уруксат бербөө керек.

Ошондой эле шектүүлөрдөн алынган көрсөтмөлөр далил катары жол берилгис болуп калбашы үчүн алардын укуктарын сактоо жөнүндө камкордук көрүү керек.

д) Башка күбөлөрдү табуу жана суракка алуу

Кармалгандарды кармоо же камакка алууга чейин жана түздөн-түз кармоо учурунда көргөн күбөлөр кармоо же камакка алуунун алдында анын физикалык абалын, аны кармоо же камакка алууга алып келген кырдаалды, кармоону жүргүзүүгө жардам берген ыкманы сыпаттап, ошондой эле кармоону жүргүзгөн укук тартибинин органдарынын өкүлдөрүн идентификациялай алат.

Болжолдуу кыйноого түздөн-түз күбө болбогон башка камактагылар кармалган алам качан суракка чакырылгандыгы жөнүндө маалымат берип, анын суракка чейинки жана сурактан кийинки абалын сыпаттап же кармалган адам камерага башка келбегендигин билдириши мүмкүн.

Башка камактагылар ошондой эле:

1) чаңырган ачуу кыйкырыктарды жана катуу үндөрдү уккандыгы же алар көрүшү мүмкүн болгон кандын тактары жөнүндө билдириши мүмкүн;

2) кармалган адам келгенден кийин камакта кармоо учурунда анын абалын начарлаткан денесиндеги жаңы жаракаттар же эски жаракаттар жөнүндө билиши мүмкүн;

3) болжолдуу кылмыштар, мисалы, аттары, орду, убактысы жана күнү жөнүндө конкреттүү маалыматты берүүгө жөндөмдүү;

4) анын өзүнө же ал күбө болгон башка адамдарга карата кыйноолорду колдонуу жөнүндө билдириши мүмкүн, ал ошол мекемеде кыйноолорду колдонуу фактысынын өзүн белгилөөгө же мурда кыйноолорго же жаман мамиле кылууга катышкан конкреттүү милиционерди же абактын кызматкерин табууга мүмкүндүк берет.

Кармалган учурда же түздөн-түз кармалганга чейин жапа чегүүчү жанында болгон адамдарды да суракка алуу зарыл, алар да төмөнкүдөй көрсөтмө бериши мүмкүн:

1) жапа чегүүчүнүн денесинде жаракаттар болгонбу же ден соолугуна зыян келтирүүнүн башка белгилери бар беле;

2) эгерде андай белгилер бар болсо, анда алар жапа чегүүчүгө карата укукка каршы аракеттер жасалгандан кийин аларда табылган ден соолугуна зыян келтирүүнүн белгилерине дал келеби;

3) кармоодо жана жеткирүүдө жапа чегүүчүгө зомбулук көрсөтүлгөнбү же атайын каражаттар колдонулганбы;

4) кармоону жүргүзгөн укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиле жасалганбы;

5) эгерде алардын көзүнчө кармалган адамга укукка каршы таасир көрсөтүлсө, анда алар бул жөнүндө кимге айтышкан же билдиришкен.

Жапа чегүүчүдөн же башка адамдардан жапа чегүүчүгө карата укукка каршы таасир көрсөтүү жөнүндө билген адамдарды төмөнкүлөрдү тактоо үчүн суракка алуу зарыл:

1) жапа чегүүчүгө карата укукка каршы таасир көрсөтүү жөнүндө алар кимден жана кандай кырдаалда билген;

2) алар жапа чегүүчүнүн денесинен жаракаттарды көргөнбү

же алар башкача жол менен жапа чегүүчүдө ден соолугуна зыян келтирүүнүн белгилеринин бар экендигине ынанышканбы;

3) бул жөнүндө жапа чегүүчүнүн өзү аларга эмнени айтып беришкен;

4) бул адамдар жапа чегүүчүгө же укук коргоо органдарынын кызматкерлерине кызматтык, жеке же башкача көз карандылыкта турабы, андай адамдардын катарына жапа чегүүчүнүн камера-лаштары, аны менен бирге кармалгандарды ташыган машинада чогуу болгон адамдар, жапа чегүүчүнүн туугандары жана жакындары, кармоонун жана жеткирүүнүн күбөлөрүнүн туугандары жана жакындары киреби?

Жарандык персонал, башка милиционерлер, милициялык участканын же камакта кармоо жеринин кызматкери кармалган адамды ал камакта турган ар башка этапта көрүп же угушу мүмкүн.

Алар:

1) кыйноолор же башка жаман мамиле кантип колдонулгандыгын көрүшү же угушу, алар башка кызматкер же камактагылар менен аларды талкуулоону угушу мүмкүн;

2) алардан кыйноо колдонулган жайды тартипке келтирүүнү же кыйноо колдонуунун издерин жок кылууга катышууну өтүнүшү мүмкүн.

Даттануу берген адам жапа чегүүчүнүн өзү болуп саналбайт, анткени ал өлүп калган, жок болуп кеткен же дале камакта кармалып турган учурда мүмкүн болуучу күбөлөргө пайдалуу маалымат берүүнү анын жакын туугандары, коңшулары же жергиликтүү жамааттын мүчөлөрү сунуш кылат.

е) Жапа чегүүчүнү күбөлөндүргөн, аларга медициналык жардам көрсөткөн, аны УКИ же ТИге камоодо короо жүргүзгөн медициналык кызматкерлерди суракка алуу

Жапа чегүүчүнү күбөлөндүргөн, аларга медициналык жардам көрсөткөн, аны УКИ же ТИге камоодо короо жүргүзгөн медициналык кызматкерлерди төмөнкүлөрдү тактоо үчүн суракка алуу зарыл:

1) жапа чегүүчүнүн денесинен жаракаттарды же ден соолугуна зыян келтирүүнүн башка кандай белгилерин тапкан;

2) жапа чегүүчүнүн өзү денесинен алган жаракаттарды кантип түшүндүрүп берди;

3) жапа чегүүчү денесиндеги жаракаттар ага карата укукка каршы таасир көрсөтүүнү натыйжасында пайда болгондугу жөнүндө айтып бердиби, мында анын жанында укук коргоо органынын кызматкерлери тургандыгын тактап коюу керек;

4) табылган жаракаттардын жана белгилердин пайда болушунун болжолдуу механизмдери кандай, алар жапа чегүүчү баяндап берген жагдайларда болушу мүмкүнбү?

ж) УКИ нөөмөт бөлүгүнүн кызматкерлерин суракка алуу

Тергөө жүргүзүүдө УКИ нөөмөт бөлүгүнүн кызматкерлерин суракка алуу менен аларга төмөнкү суроолорду берүү керек:

1) жапа чегүүчүнү жеткирүү учурунда анда жаракаттар же ден соолугуна зыян келтирүүнүн башка белгилери бар беле;

2) жогоруда аталган жаракаттардын болушу качан, кайдан, кандай жагдайларда белгиленген;

3) жапа чегүүчүнүн өзү же башка адамдар укукка каршы таасир колдонулгандыгы жөнүндө эмне айтып берди?

Эреже катары кыйноолор эч ким көрбөгөн жерде жасалгандыктан ал иштер боюнча ар бир далил иш боюнча биротоло чечим кабыл алууда чечүүчү мааниге ээ болот. Ошондуктан тергөөчү ар бир далилдин аныктыгын (жеткиликтүүлүгүн) камсыз кылууга камкордук көрүү менен сурак жүргүзүү, беттештирүү, таануу, көрсөтмөлөрдү окуя болгон жерде текшерүү жана башка тергөө амалдарын бардык белгиленген жазык-процесстик мыйзамын, аларды жүргүзүү эрежелерин катуу сактоо менен жүргүзүшү зарыл.

Көрсөтмөлөрүндө олуттуу карама-каршылыктар бар адамдардын ортосунда андай карама-каршылыктарды жок кылуу, жапа чегүүчүгө жана шектүүгө бири-бирине суроо берүү мүмкүнчүлүгүн берүү максатында беттештирүү жүргүзүү керек.

Жапа чегүүчүгө күч колдонулгандыгын же анын ден соолугуна зыян келтирген таасир тийгизүүнү ырастаган медициналык күбөлөндүрүүнүн натыйжаларын алып коюу жана ишке тиркөө жүргүзүү зарыл.

Башка буюмдук далилдерди (алардын катарына жапа че-

гүүчүнүн кийимдери, кыйноо жарактары, жапа чегүүчүнүн канынын тактары бар предметтер кириши мүмкүн) да алып коюу, аларды иштин материалдарына тиркөө, зарыл болгон учурда аларды соттук-биологиялык, криминалисттик, трассологиялык же иш боюнча зарыл болгон башка экспертизага жөнөтүү керек.

Шектүү, айыпкер моюнга алган көрсөтмө берген учурда видеого тартуу менен кырдаалды жана окуянын жагдайларын кайра кайталоо зарыл.

Аталган тергөө амалдарын жүргүзүүдө суракка алынуучунун, жапа чегүүчүнүн жана шектүүнүн бардык процесстик укуктары, анын ичинде алардын коргонууга болгон укуктарын жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн сактоону камсыз кылуу зарыл.

Топтолгон далилдерге баа берүүдө төмөнкүлөрдү эске алуу керек:

1. Шектүүлөрдү, ошондой эле алар менен бирге иштеген адамдарды суракка алуу, жапа чегүүчүнү, ошондой эле анын туугандарын, тааныштарын, камералаштарын суракка алуу суракка алынып жаткандар окуянын версияларына тиешелүү бири-бири менен келишип албагыдай жана өз көрсөтмөлөрүн макулдашып албагыдай кылып жүргүзүү керек. Суракка алынуучуда ал көрсөткөн күбөлөр менен көрсөтмөлөрүн макулдашып алуу мүмкүнчүлүгү пайда болгондон кийин өзүнүн баштапкы көрсөтмөлөрүн өзгөртүшү, эреже катары, тергөөнү адаштырууга аракет кылуу жөнүндө далилдейт.

2. Кармалган же камакта жаткан жана шектүүлөр тарабынан укукка каршы таасир тийгизүү боюнча мүмкүн болуучу кысымдан корголбогон жапа чегүүчүлөрдүн көрсөтмөлөрүнө баа берүүдө алар өз көрсөтмөлөрүн берген шарттарды, анын ичинде аталган адамдардын өз өмүрү, ден соолугу, жыргалчылыгы үчүн кооптонуусун жана бөгөт коюу чарасын эске алуу керек. Укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин аракеттерине (кыйноолорго) даттануу түшкөн учурда жапа чегүүчүнүн коопсуздугун камсыз кылуу максатында аны УКИ же башка региондун ТИ которуу (этапка жөнөтүү) жөнүндө маселени чечүү сунуш кылынат.

6.3. Соттук экспертизалардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу тактикасы.

Соттук-психологиялык экспертиза иш үчүн маанилүү болгон жагдайларды тактоо үчүн атайын билимдер талап кылынган учурларда дайындалат. **Соттук-психологиялык экспертиза** психиканын непатологиялык кубулуштарын изилдөөгө багытталган жана ошондуктан ал негизинен адамдардын психикалык ден соолугуна карата жүргүзүлөт.

Соттук-психологиялык экспертизаны дайындоо, эгерде экспертизага жиберилип жаткан адамдардын психикалык ден соолугу тергөө органдарынын өкүлдөрүндө шек туудурбаса же соттук-психологиялык экспертизанын корутундусу менен ырасталса максатка ылайыктуу болот. Ошондуктан соттук-психологиялык экспертиза соттук-психиатриялык экспертизадан кийин же аны менен удаалаш жүргүзүлүшү керек.

Экспертизанын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) Психикалык жактан дени сак адамдардын (шектүүлөрдүн, күбөлөрдүн, жапа чегүүчү-арыз ээлеринин) иш үчүн мааниге ээ жагдайларды кабылдоого жана алар жөнүндө туура көрсөтмөлөрдү берүүгө жөндөмдүүлүгүн белгилөө. Мындай милдетти чечүү максатында экспертиза дайындоо үчүн себеп болуп төмөнкүлөр саналат: жаш курагы, интеллектуалдык өнүгүшүнүн төмөнкү деңгээли, активдүү сүйлөө жөндөмдүүлүгүнүн жетишсиздиги, тийиштүү адамдын характерологиялык өзгөчөлүктөрү жөнүндө маалыматтар; иш үчүн маанилүү болгон жагдайларды кабылдоо жана кабылдоо шарттарына (окуялардын тез өтүшү, субъектке бир учурда таасир берүүчү дүүлүктүргүчтөрдүн көптүгү, кабылдоо учурунда психикалык чыңалуунун жогорулаган абалы ж.б) баа берүүгө негизделген алар жөнүндө көрсөтмө берүү жөндөмдүүлүгүнө шек саноо; дүүлүктүргүчтү (күчтүүлүк-чабалдык) кабылдоо мүнөзү жөнүндө маалыматтар, белгилүү адамдын көрсөтмөлөрүнүн иштин башка материалдарына дал келбестик (кээ бир адамдар, көбүнчө балдар жана өспүрүмдөр эске тутуунун өзгөчө формасына - эйдетикалык формасына ээ болушат, бул аларга мурда кабылдаган маалыматты абсолюттук тактыкта кайра кайта-

лоого мүмкүнчүлүк берет, мунун натыйжасында алардын көрсөтмөлөрү ашыкча деталдаштыруудан улам шек туудурушу мүмкүн);

2) Өлүмгө чейинки мезгилде адамда өз жанын кыюуга ыктаган психикалык абалдын болгондугун же болбогондугун белгилөө. Бул өлүмдөн кийинки соттук-психологиялык экспертиза жүргүзүүнү талап кылат, эгерде тергөө органдарында белгилүү кызмат адамдары тарабынан өз жанын кыюуга шыкак болгон (өз жанын кыюуга жеткирүү) кыйноо жасалгандыгы жөнүндө маалымат болсо, ошондой эле өз жанын кыюуну инсценировкалоого карата божомол пайда болгондо, ал экспертиза пайдалуу боло алат.

3) Конкреттүү укукка каршы жосундарды жасоого көмөк көрсөтүшү мүмкүн болгон айыпкердин жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрүн белгилөө. Кылмыштын субъективдүү жактарын тактоо кээде шектүүнүн жүрүш-турушунун психологиялык механизмдерин, укукка каршы жосундардын психологиялык жүйөлөрүн ачып берүүдөгү кыйынчылыктар менен татаалдайт. Мындай учурларда айыпкердин объективдүү “психологиялык портретин” түзүү өзгөчө мааниге ээ болот. Көрсөтүлгөн кыйынчылыктарды жеңүүгө жардам берген каражаттардын бири болуп айыпкердин инсандыгын эксперттик психологиялык изилдөө саналат. Бул экспертизаны жүргүзүү тийиштүү илимий мекемелерде жана окуу жайларда иштеген психология жагындагы адистерге тапшырууга болот. Эксперт-психологдор катары университеттердин психология факультеттеринин кызматкерлерин жана педагогикалык институттардын психология кафедраларынын окутуучуларын тартуу кеңири колдонулуп жатат. Соттук-психологиялык экспертиза эксперттердин комиссиясы же (эксперттик комиссия түзүү мүмкүн болгондо) бир эксперт тарабынан амбулаториялык жол менен жүргүзүлөт. Тергөө практикасында кээде **комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза** жүргүзүү зарылчылыгы пайда болот. Экспертизанын мындай түрү биринчи кезекте акыл-эси ордунда деп таанылган жашы жетек элек айыпкерлерге, олигофрениянын кем акылдык даражасынан, невроздон, психопатиядан жапа чеккен, борбордук нерв системасынын психофизиялык жабыркоо белгилери барларга карата колдонулат.

Комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизанын

максаты жашы жете электердин өз аракеттеринин маанисин толук аңдап-түшүүсүнүн жана өз аракеттерин кандай өлчөмдө башкар алышын аныкташынын жекече мүмкүнчүлүктөрүнө баа берүүгө соттук-психиатриялык экспертизаны жүргүзүүгө караганда кыйла дифференцирленген.

Комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза күбөлөргө жана жапа чегүүчүлөргө карата да жүргүзүлүшү мүмкүн.

6.4. Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмо (Стамбул протоколу)

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, кыйноолорду колдонуу жөнүндө даттанууларды эффективдүү тергөөнү камсыз кылуу максатында эл аралык эксперттер тарабынан “Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча колдонмо” (Стамбул протоколу) деп аталган атайын окуу куралы иштелип чыккан.

Стамбул протоколу 2001-жылы адам укуктары боюнча ООНдун Жогорку Комиссарынын Башкармасы тарабынан жактырылган. ООНдун Башкы Ассамблеясы өзүнүн 55/89 резолюциясы менен кыйноолорду колдонууга каршы күрөшүү үчүн пайдалуу аспап катары колдонуу менен бул документке өкмөттөрдүн көңүлүн бурган жана ана таянууну көптөн-көп сунуш кылган.

Кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин курмандыктарын кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү тергөө жана документтештирүү боюнча Колдонмого ылайык медициналык кароону өткөрүү өтө маанилүү болуп саналат.

Бул Колдонмонун олуттуу бөлүгү болуп медициналык кызматкерлер тарабынан зомбулуктун, кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин издерин өз убагында жана сапаттуу документтештирүү саналат. Муну менен тергөөнүн жалпы процесси үчүн баштапкы медициналык документациянын унифицирленген стандартташтырылган формасында документтештирилген жасалган зомбулуктун физикалык жана психикалык белгилеринин медициналык далилдери берилет.

Укук коргоо органдарына тиешелүү бул Колдонмонун маанилүү учурларынын бири болуп медициналык кызматкер тарабынан андан ары тергөө үчүн кыйноолорду колдонуу жана ырайымсыз мамиле фактылары жөнүндө укук коргоо органдарына билдирмени жөнөтүү саналат.

КР Саламаттыкты сактоо министрлиги тарабынан Стамбул протоколун практикага киргизүү максатында 2014-жылдын 9-декабрындагы №649 “Кыргыз Республикасында зомбулуктун, кыйноонун жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүн эффективдүү медициналык документтештирүү боюнча практикалык колдонмону бекитүү жөнүндө” буйругу чыгарылган, анда төмөнкүлөр бекитилген:

а) экспертиза жүргүзүүгө маалыматтык макулдуктун бланкы (Практикалык колдонмого карата №1 тиркеме);

б) зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле боюнча кайрылууда (келип түшүүдө) медициналык кароонун формасы (Практикалык колдонмого карата №2 тиркеме);

в) кыйноо жана ырайымсыз мамиле учурларын документтештирүүдө соттук-медициналык экспертизанын корутундусунун формасы (Практикалык колдонмого карата №4 тиркеме);

г) кыйноонун, ырайымсыз мамиленин жана зомбулуктун болжолдуу курмандыктарын соттук-психиатриялык, комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизанын корутундусунун формасы Практикалык колдонмого карата №6 тиркеме).

Андан тышкары, 2015-жылы 30-мартта Республикалык соттук-медициналык экспертиза борбору тарабынан Стамбул протоколуна ылайык кыйноо жана ырайымсыз мамиле учурларын документтештирүүдө соттук-медициналык корутундунун формасы

бекитилген Практикалык колдонмого карата №4 тиркеме).

Кыйноо жана башка ырайымсыз, адамкерчиликсиз же мамиле кылуунун жана жазалоонун кадыр-баркты басмырлаган түрлөрүнүн фактылары боюнча материалдарды кароонун алкагында КР Башкы прокурорунун орун басары Л. Ю. Усманованын каты¹ менен прокурорлорго медициналык жана эксперттик мекемелердин медициналык кызматкерлеринен Стамбул протоколунун талаптарына ылайык унифицирленген стандартташтырылган формада документтештирилген далилдерди берүүнү, Кыргыз Республикасынын бардык деңгээлдеги саламаттыкты сактоо жана башка ведомстволорунун медициналык кызматкерлери үчүн Практикалык колдонмонун №№1, 2, 4, 6 тиркемелерине ылайык аларды текшерүүнүн жана тергөөнүн жүрүшүндө андай учурларга баа берүүдө аларды пайдаланууну талап кылууну практикага киргизүү сунуш кылынган.

¹ 2015-жылдын 21-июлундагы № 8/3-40р-15.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. *Конор Фоли.* Кыйноолорго каршы күрөш. Соттор жана прокурорлор үчүн колдонмо. Тышкы иштер министрилиги, Адам укуктарын коргоо боюнча Борбор.. Лондон.
2. *Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская.* Криминалистика. ЖОЖдор үчүн окуу куралы. Россия Федерациясынын илимине эмгек сиңирген ишмер, профессора Р. С. Белкина.–М.: НОРМА басмасы, 2000
3. *Е.П. Ищенко.* Криминалистика: Дарыстардын курсу. «КОНТРАКТ» юридикалык фирмасы, АСТ-МОСКВА, 2007.

